"БУРЕВІСНИК" ВИХОДИТЬ У МОРЕ

Повість

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

Коли закінчуєм походи –

Бронзовотілі, молоді, –

На тихі трави, чисті води

Ми повертаємось тоді.

Я — степовик. Та б'ється змалку

Морська стихія у душі.

Штормами хрещені рибалки –

Мої брати й товариші.

Блукав із ними, що й казати! –

І до пуття й не до пуття.

Уклін тобі, старенька мати, –

Моє збентежене життя!..

"Степове інтермеццо"

Ку-ку-рі-ку! — долинає знадвору.

Ку-ку-рі-ку!

Напівсонний підхоплююсь. Де я? Невже мене кличуть на палубу? Вахту я начебто відстояв.

Розплющую очі. Дивлюсь. Та ні — на каюту не схоже. "Вантаж не з того трюму", — любить говорити в таких випадках наш штурман.

Збоку, на комині, — батьківська хата! — розкинули крила задерикуваті півники. Червоніють кетяги калини, сонях сміється щасливо. Внизу по білому, через усю стіну, синьо-синьо, — неначе хвилі грайливі, — стелиться барвінок.

Мамина рука не поскупилася на барви. Те, що її виколисувало змалку, що колисало й мене, розквітло барвисто в чарівному суцвітті цього одвічного малярства степовиків.

Ку-ку-рі-ку! — повторюється голосок.

Ку-ку-рі-ку!

Прокидаюся щасливий.

Півнику-когутику, дудко горлата! Щось давнє, дитинне ворухнулося в мені.

Росяна трава, що схилялася над стежиною, забризкуючи мої ноги, коли босоніж гонив череду; і старий розсохлий човен дядька Вовкулаки, і мамині сльози вночі, як надійшла похоронна про смерть батька…

Як же я не розтратив ніжності своєї, душею не вчах?

А було… Та що згадувати! Було та й ще було, бо в океану жорстока вдача, а той, хто нехтує супокоєм, неодмінно стрічається з бурями.

Сонце — велике й огнисте, таке, як у тропіках, погойдується на плесі голубого неба, сліпить очі, захлюпує долівку, звечора встелену духмяною луговою травицею, прохолодними стеблинками молодої осоки й рогозу. Ні корабельних, дошкульних, як удар вітру, наказів, ані чужоземної, що всі ці роки лящала, говірки. Не кваплячись, можна піти на город, до зеленохвилих грядок огірків, полежати в затінку вишняка, на прив'ялому, пахучому сіні. Первісна тиша. Спокій. Ніхто не підніме тебе на швартовку, в задушливий трюм не покличе вичерпувати воду.

Я вдома — ворона і за море літала, та все чорна вертала, — у рідному селі.

Мов кришталеве джерельце, дзюркотливо переливається рідна мова. Малеча — сестрині та сусідські діти — пошепки під дверима, чую, вмовляють одне одного не пустувати.

— Тихіше, — кажуть, — дядько боцман спить.

Дядько боцман! Я не стримуюсь — усміхаюся сам до себе.

В щілину прочинених сінешніх дверей бачу чиєсь сміхотливе личко.

Так років на п'ять, кирпатий, з ластовинням на обличчі хлопчик і собі домагається глянути на морське "диво", на мене себто.

— Сміливіше, сміливіше! — запрошую малюків.

Мов горобенята, шугають до хати. Смиренно всідаються на лаві.

— Отак-от. Боцман Солоний перед вами! — відрекомендовуюсь.

Кілька днів, як я приїхав у село. Приїхав до рідної земельки спочити, сили-снаги набратися.

Судно недавно з плавання повернулося — від берегів В'єтнаму прийшло. Було там спечне літо, спечна зима. Під градом бомб розвантажувались ми у Хайфоні. Пам'ятаю, якось осколки сипонули по палубі, поранило радиста, старшого механіка забило. Ну, та про це вже не один раз писалося в газетах.

І з тієї війни, отже, повернувсь я в мир, до рідної оселі. Скажу відверто: радісна зустріч, і яка вона дорога — найдорожча в світі! — рідна земля.

Колосяться хліба, вишні доспівають, а в серці такий спокій, така ласкавість. Хоч, правда, часом вирине, немов із забуття, тривожний В'єтнам; палахкотливі джунглі, на бруку, коло забитого дитинчати, кров. І та огненна "квітка" враз руйнує мій спокій, безтурботність мою, боляче ранить серце — ніби то не в'єтнамський хлопчик, а той, далекий, розстріляний і не вбитий, я лежу на запилюченому українському шляху суворого сорок третього літа.

Набачивсь я війни. І тоді, давно; та й нині, на берегах В'єтнаму.

Не подумайте, що вихваляюсь, — багато вже довелось і пройти, й пережити. Бо романтика буває не лише в грозові літа — є вона і в наш час. Та й яка ще! Не пустопорожня балаканина, не ліниве мріяння.

Якщо твоя праця, нехай найнепримітніша, потрібна людям — значить, оце і є романтика, і дороги твої з нею не розійшлися.

Хто бував у далекому плаванні, знає, як воно полонить душу, скільки несподіванок приносить.

От і прохають люди:

— Розкажи та й годі!

І мама прохає, й односели. А дядько Степан, тепер уже дід, — Вовкулака, навіть ультиматум поставив:

— Поки не оповіси, що ти чував та що бачив у тих заокеанських краях, з села не випустимо. Ач, як загордився, сучий син! А хто тобі напуття давав іти в моряки? Борознити моря-океани?

Вовкулака — наш сусіда, кошлатобровий, сутулий чоловік, у якого плечі завжди підняті високо вгору і якими він, мов птах перебитим крилом, увесь час сіпає, ніби хоче й не може злетіти, бо якийсь, мабуть, невидимий тягар, кинутий на ті плечі, гне діда до землі, не дає йому відірватися од неї. Він здебільшого мовчить, насуплений і неговіркий. Та я знаю, що дід не з мовчунів, — життя його підтоптало й стомило.

І хоч звуть його всі Вовкулакою — пам'ять про ті дні, коли молодому сільському бунтареві всеньке літо довелося переховуватись на белебні в погребі, уникаючи переслідування петлюрівської наволочі, — злостивого, підступного й вовчого в діда немає. Він добросердий, чулий.

Зустрівши мене, почав ото розпитувати, присоромлювати: зазнався, мовляв! Правда, Вовкулака приписує собі те, чого й не було, — ну, скажімо, мені він ніколи не радив іти в моряки. Та й повчає мене знову, як колись, давно, — неначе перед ним не моряк далекого плавання, а голопузий хлопчак.

Та я на нього не кривджусь: він це по-дружньому.

— Потайним став! — докоряє, не діждавшись від мене морських оповідок.

Що йому відповісти? Балакучим я ніколи не був, хизуватися теж не люблю.

— Утни що-небудь, боцмане! — і собі заволали хлопці, коли проїздом у село завітав до міської друкарні, в якій колись працював.

— Потрави баланду!

Семен Іванович — завжди чимсь невдоволений і буркотливий, сухоребрий, високий, як тичка, колишній верстальник, прозваний за балакучість Баландою, не второпавши, що до чого, обурився:

— Баланда тут ні до чого! — і додав: — Ти краще розкажи без вигадок, як плавав та які пригоди з тобою на морях траплялися.

От коли я таки пошкодував, що не красномовний вродився.

Пригоди… Що ж, їх ще буде й буде. Та й боцманом мене передчасно називають, хоч, скажу, морське ремесло я опанував: недарма ж на судні, як солоного зайця, ганяли, — коли-небудь і про це розповім. А зараз почну спочатку — власне, про те, як плавати починав.

Розділ перший

ДІВЧИНА В БІЛОМУ

— Ти знову гав ловиш? Читай, читай уважніше!

Продерши заспані, стомлені нічною працею очі, ближче підсуваю до себе ще вогкий відтиск газетної сторінки. Вчитуюсь у рядки, на які тицяє пальцем черговий редактор: "Від кожної вівці в цьому році тваринники сільськогосподарської артілі "Червоний шлях" одержали щедрий приплід — по дев'ять ділових поросят".

— ??!

— Зрозумів? — гнівається випусковий.

Що ж, такі речі бувають: метранпаж, який зверстує газету, часом з однієї статті помилково заганяє рядок в іншу, як-от і зараз. І, звичайно, потім усі гріхи сиплються на мене, "свіжоголового". А яка тут може бути свіжа голова, коли скоро світанок! У друкарні ж — задуха, спека. Їдучий свинцевий пил, пахне друкарською фарбою. Гудуть ротатори, заколисливо вистукує телетайп.

І все-таки я люблю газетярську справу… Після школи, не пройшовши за конкурсом до морського училища, влаштувавсь я в друкарню. Так, аби де працювати. Одначе потроху став звикати і навіть полюбив свою випадкову роботу.

Земля ще спить, ще сплять люди, а ти вже знаєш — першим! — що діється на планеті. Бо сюди, до цього сірого приземкуватого будиночка, сходяться з усіх усюд невидимі нитки. І цей телетайп, що приймає інформаційні повідомлення, здається мені мудрим, всесильним чудодієм, який недремно вислуховує пульс планети. Вона вся переді мною — десь там у ранковім тумані.

Якщо в нас є омріяне й заповітне, яке з певної причини ще не справдилось, загнане невдачами в глухі закутки свідомості, рано чи пізно, кажуть, воно проклюнеться, нагадає про себе. Всьому своя черга, як і тим сонцелюбним паросткам, що їх прибило морозами, а вони, всупереч холодам, врунюють кучеряво…

З моря надходили тривожні вісті: експедиційний корабель, теплохід "Буревісник", попав під радіоактивний дощ.

Коли судно досліджувало Маріанську — найглибшу у Світовому океані — западину, на атолі Бікіні американці провели атомний вибух. І хоч від місцезнаходження "Буревісника" атол лежав на значній відстані,

пил смертоносного вихору, підхоплений тайфуном, розпорошився далеко над океаном.

Долетів він і до експедиційного корабля.

Це повідомлення ми набрали крупним шрифтом — ще одне застереження людству, що в світі неспокійно.

Номер той зверстали вчасно, але знову-таки, чи то з вини друкарів, чи, може, і через мою неуважність, трапилась якась помилка. Випуск газети затримали на кілька годин, і друкарню залишали аж перед ранком.

Місто спало, повите голубою імлою. Вгорі, обабіч звивистих вулиць, палахкотіли "свічки" щойно розквітлих каштанів; у посвітлілому небі, немов кораблики в океані, пливли хмарини. Немов кораблики…

Всі ми, стомлені працею, йшли похнюплені й злі. Та від якогось передчуття чи весняного буяння в серці кожного бриніла невимовна радість — радість, що світ, сповнений таємниць, лежить відразу за порогом.

Я був під впливом прочитаного, стривожений трагічним випадком, що трапився з "Буревісником". Дізнався й про те, в яких-то далеких краях побував цей морський блукач. Заздрив: те, про що ми довідуємося з газетних повідомлень, мореплавці, певно ж, бачать на власні очі.

Безперестанку пливли кудись хмарки. А я все думав про білобокий кораблик, про загадкові далі.

… Після друкарні працював я і в редакції — хронікером, але недовго. Мене кликала голуба стихія.

З непереборною силою ожила в мені потаємна, колись підтята мрія.

Залишивши усе, я подався до моря.

Коли я його вперше побачив, зрозумів: він той єдиний кораблик, якого так давно шукаю.

Експедиція, в яку я був зарахований на один рейс, вивчала екваторіальні течії. Після тримісячного плавання "Шокальський" повернувся до рідного берега. Стали на зовнішньому рейді, неподалік від Руського острова. З далини проступали контури гір, на схилах сопок ріс ріденький, що проглядався наскрізь, ліс. Довга лісосіка, як драбина, вела ген угору. Теплінь, прозорість, як і в нас на Україні, коли пробуджуються берези і в прозоро-вологій тиші скресають ріки.

А потім митники оформили прихід. Судно пришвартували до берега.

Тут, біля Мальцевської переправи, зупиняються всі експедиційні кораблі. Причал вважається надійним і зручним. Моряки його хвалять за вдале розташування: під боком центр міста, кінотеатр, магазини.

Та мені було однаково, де стояти. Знайомств на березі я ще не завів, а блукати по місту, аби згаяти час, не хотілося. Я жив на судні і лише зрідка, коли траплялася вільна хвилина, бігав у магазин або навідувався до кінотеатру, в якому тоді демонструвався багатосерійний "Тарзан".

Цей причал і справді вдало розташований. А тільки не в тому розумінні, як то вважають тутешні моряки. Невелика смуга суходолу, густим садом відгороджена од шумливої вулиці, немов гірське плато, з якого відкриваються довколишні вершини, розкинулася внизу, над затишним плесом затоки і лісом корабельних щогл. Недаремно тут височів метеорологічний пост — вся бухта лежала як на долоні, і жоден вітер не минав цього узгір'я. Руді, поросли злинялою травою скелі, на яких хтось хазяйновитий спорудив дерев'яні сходи, стрімко спускалися до води.

Минали останні години моєї останньої вахти. Небо починало сіріти. Мені першому було видно, як прокидався порт. Власне, він і не спав. Цілу ніч у затоці сновигали буксири, кидали якір прибулі кораблі, в рейс лаштувалися інші. Та на світанку кораблів порядшало. Он праворуч, по фарватеру, як гуси на ставок, у море потяглася низка риболовецьких сейнерів. Частіше засновигали буксири.

Від пагорбкуватого острова насувалася хмарна завіса. Клубочився туман, крапельками роси осідаючи на обличчі. Видимість — нульова, і я раз по раз калантирив у ринду. Густий мідний дзвін стелився над рейдом, вплітаючись у пряжу таких же дзвонів, що долинали з сусідніх кораблів.

Віддзвонив я своє, віддзвонив! Лишалось пошкодувати, що все так складається: через кілька днів я списуюсь із судна.

І тоді, в останні дні мого вахтування, трапилась ця зустріч...

З тих дерев'яних сходин, що на кручі, я не раз спостерігав, як у гавань заходили кораблі, скреготом витравлених якір-ланцюгів сколихнувши тишу. Я люблю, коли здалеку повертаються кораблі. Так радісно на серці і — трохи сумно. Метеорологи, помітивши, що я тут часто вештаюсь, запропонували:

— Наймайся, хлопче, до нас на роботу — спостережники нам потрібні.

Якось увечері, повертаючись з міста, над сходинами помітив я щось біле. І неначе білопінне марево сколихнулося внизу. "Не вишня, бува, розквітла в цю передчасну провесінь?" — майнула думка.

Кошлаті сутінки, стемнілі в передгроззя, клубочилися довкола. Та я розгледів-таки білопінне "марево"!

На краю кручі, з накинутою на плечі хустиною, по-весняному гарно вбрана, стояла не знайома мені дівчина. Ніжний і чистий, як у лісового струмка, голос раптом вивів сповнену надій і потаємних сподівань пісню — про те, як море розлучає з коханим і що воно не владне їх розлучити.

І голос, і ті слова будь-кого схвилювали б, не зоставили байдужим. Я наважився підійти до співухи.

Не пам'ятаю, хто сказав, що коли ми виграємо в одному, неодмінно програємо в іншому. Хтозна, можливо, й справді ми втрачаємо, нехтуючи тим, що нам дарує випадковість. Можливо, ми необачні й жорстокі, і проліски, проростілі з-під снігу, через короткозорість серця не маємо за квіти, а то й гірше — топчемо їх. Можливо. Бо кожна мить неповторна, а чиясь дорога, перехрещена з твоєю, іде у безвість, вчасно не втримана при тій випадковості. Лишається запізніле, гірке каяття...

Так думав я. Але не тоді — пізніше. Нині ж передо мною стояли сині, з чеканням, мовби мало трапитись диво, очі — все те, на що очікуєш, до чого прагнеш; її з дитинною невинністю розтулені уста; і море, і вітер...

Та що мені було до того! Когось ждали і не діждалися, чиїсь не збулися надії. Бо дівчина когось-таки чекала.

Спалахнула блискавка, освітивши узбережжя й кручі.

Отоді й побачив я внизу стиснутий бортами сусідніх суден, щойно прибулий кораблик. Білий, як диво-марево, кораблик. Слов'янською в'яззю на кормі його було викарбуване єдине слово: "Буревісник".

Розділ другий

ЗУСТРІЧ У ЗЕЛЕНОМУ КУТКУ

— Отже, по останній. Як у нас кажуть, на коня — і гайда!

— Чому по останній? — заперечив я. Мені згадалося колись прочитане з життя моряків вітрильного флоту, і я мовив:

— Моряк повинен бути гарно поголений і... трохи напідпитку. Тож налий — в очах у мене анітрішечки не потемніло.

— Душа в тебе темна, — прикинувшись розгніваним, випалив Лисогурський.

Відповідь, нічого не вдієш, влучна: до кишені по слово Миколі не удаватись.

Я прикусив язика. Та й навіщо його гнівати? Як-не-як, він мій гість.

Проте Лисогурський обізвався сам:

— Налити я можу — шампанського ще півпляшки є. А тільки запам'ятай, голубе: п'яним можна бути не обов'язково від вина.

Його повчання змусило мене огризнутись:

— Тоді від чого ж п'яніють?

— Від чого? Ну, хоч би од морських вітрів, від того, що господь бог не обділив нас пригодами. І ще скажу: застаріла ота формула про моряків.

Пристрасті розпалювались. Прощальна вечірка могла закінчитися скандалом. Невідомо, правда, чого. Ніхто з нас — де там! — не полюбляв пити. А моє базікання про це з посиланням на авторитетні джерела ніщо інше, як просто жарт.

Та Микола гарячкував:

— Навіть хто так думає, той ганьбить звання моряка! Це кажу я, Лисогурський, що море знає з пелюшок.

Він, може, й не хизувався, але причетність свою до моря явно перебільшував. Ми знали: Лисогурський на флоті не з пелюшок, як він твердить, а всього-на-всього після морського училища. Чого його потягло до моря, для нас лишалося загадкою. З діда-прадіда Лисогурські були степовиками. Микола теж працював біля землі. А потім, на подив батькам-хліборобам, викинув колінце: подався в Арктичне училище.

Я пам'ятаю навіть, як Микола розповідав про своє "посвячення" в моряки. Похилого віку тітка, в якої він мешкав, з нагоди закінчення племінником училища влаштувала святкову вечерю. Зібралися тітчині подруги, такі ж, як і вона, самітні вдовиці, заходилися, значить, "квоктати" над його нерозумною головою: навіщо йому, мовляв, здався Льодовитий океан! Чи не краще було б влаштуватися в місті-герої?

Невський проспект, театри, музеї. Та і її, тітку стару, доглядав би.

Одначе вибір було зроблено.

Три роки працював хлопець на Діксоні, аж потім вже переїхав сюди.

Він зараз гарно сказав про моряків. Ціцерон та й годі! Але той, третій, що сидів з нами, — Світило, Вольдемар Світило, підвівшись, помацав Миколині скроні:

— Температурить! Як людина, що тямить трохи її медицині, раджу: мерщій в ліжко і гарячу припарку.

— Відчепись! — одхилив його руку Лисогурський і запропонував: — Незважаючи на жахливі пережитки, залишені нам у спадщину добою

вітрильного флоту, на прощання все-таки вип'ємо! Не часто трапляється така слушна нагода.

Розчепіривши ноги, ще й рукою схопившись за стіл, так, ніби під ним не підлога, а палуба і хвиля, що набігає і зараз змиє його за борт, Лисогурський — високий, міцно скроєний, але трохи вайлуватий хлопець — силкувався наповнити спорожнілі келихи.

Потім ми залишили прокурену хату і вийшли на повітря.

В обличчя війнуло пахощами чорнобилю, глини, прілого листя. Навіть тут, біля океану, земля нагадувала про себе, пробуджуючи в кожного з нас найзаповітніше.

Внизу, вподовж усієї бухти і над нею, крізь вечірній серпанок мерехтіли вогні міста. Вони були далеко — ген на сопках і узгір'ях. А тут, у цьому вибалку, як вода за бортом, хлюпотіло море темряви. І в тій пітьмі, десь поруч, чули ми, дзюркотів струмок. Напоєний соками землі, він поспішав до океану, прокладаючи своє річище по голубій планеті.

На сусідньому мисові хрипів ревун, застерігаючи мореплавців про мілини й підводне каміння. Перегукувались кораблі.

Микола перший порушив мовчанку:

— Не знаю, як хто, а я, братове, іду спати. Прощавайте!

Схопивши нас на оберемок і незграбно обійнявши, Лисогурський попрощався, подавшись на Сахалінську до трамвайної зупинки.

Ми залишилися вдвох.

Володя Світило запалив цигарку. Вогник вихопив з пітьми його вродливе, ніби вирізьблене гравером, обличчя: сухі щоки, суворе, трохи видовжене підборіддя; кошлаті, зрослі над переніссям брови.

Стрункий, підтягнутий, він і справді був гожий та вродливий.

Помовчавши хвилину, хлопець сказав:

— От і знову нашумів чортяка та й майнув світ за очі. Чекай його тепер десь, може, наприкінці літа. А мене, зізнаюсь, на всі сто влаштовує берег. Ну, та тобі ця філософія зараз не до душі.

Мені справді стало чомусь сумно. Не тому, що його погляди не збігалися з моїми, — кожен, врешті, лишається при своїй думці. І він, Світило, може, й має рацію: поморячив, зрозумів, що море не його стихія, — і списався на берег. Мене мучила інша гризота, можливо, навіть заздрощі… Нас три товариші. От, приміром, Вольдемар. Він, звісно, морем не дорожить, проте воно йому приступне, бо фах його — судновий електрик. Лисогурський, ну, про цього годі й казати: Микола знайшов своє покликання. Плаваючи на китобазі, він наполегливо вивчає тропічну метеорологію. Зізнався, що хоче поступити в інститут.

Лисогурський до мене забіг попрощатися, бо вранці виходить у море. Прийшов з ним і Вольдемар — мої побратими, друзі, з якими я познайомився під час плавання.

Три друга. Та одному мені поки що не таланить. Думка, що я в цьому місті зайвий, гасить надію будь-коли досягти задуманого.

"Не судилось поріднитися з морем", — піддавсь я хвилинному настрою.

Тоді якимсь дивом взяли мене на судно. Взяли, щоб тільки збентежити душу. Я зрозумів, що море ні з чим незрівнянна зваба. Від

самої думки, що воно є, хочеться чогось величного, може, навіть неможливого. Та коли після рейсу натякнув, що ладен знову плавати, мені відповіли:

— Хлопець ти кмітливий і вже дечого навчився, а тільки в море взяти не можемо. Щоб стати моряком, одного бажання мало: потрібні документики, що пройшов курс навчання.

Після рейсу я спробував одержати матроський сертифікат. Та де там! Той, хто наскоком складав екзамени, знає: путнього з цього нічого не вийде. Члени комісії прискіпуються до кожної дрібниці. Надто вже марудна сигнальна справа: російська семафорна і телеграфна азбука. Усе те захопливе, чим маримо змалку, обертається на сувору прозу, об яку розбиваються наші заповітні мрії.

На семафорній азбуці я й погорів. І тепер, найнявши кімнату в Зеленому кутку — затишному передмісті, яке розкинулось біля самого океану, біля підніжжя крутих сопок, зубрив морську науку.

За цим заняттям мене й застали хлопці.

На простирадлі, яким я завішував вікно, Лисогурський накреслив уявний хрест. За Міжнародним зібранням сигналів це означало: "Припиніть роботу і слідкуйте за моїми сигналами!" Він заходився жестикулювати руками. Я ледве встигав стежити за його рухами.

Ліву руку Микола підняв трохи вгору, праву зігнув у лікті; потім праву опустив, піднімаючи ліву. Усе складало фразу. "Які моря ви перепливали?!" Я відповів:

— Чорне, Біле і половину Берінгового.

— Правильно! — схвально кивнув головою Лисогурський, не перестаючи жестикулювати.

Тепер я вже з олівцем у руці записував його сигнали: "ЯБ НШЕНТОЮ ХД ЖЮУТ ДБХИ ЕНТТЖХАО".

Звичайною мовою ця шифровка звучала так: "Який вантаж перевозите?"

— Який?! — перепитав "екзаменатор".

— Будь ласка, — відповів я. — Ананаси, банани, приморський "сучок" і скипидар для особистих потреб Лисогурського.

Хлопці весело розсміялися, а я зрадів. Може, й справді освоїв трикляту азбуку? І ми заходилися вечеряти.

А тепер Микола майнув на судно, Світило збирається теж. Я лишаюсь один.

Щасливці! У них все визначено і ясно. Той морячить, цей твердо стоїть на землі — хату збудував, одружився. Лише я ні в морі, ні на суходолі. Як мовиться: від одного берега відчалив, а до іншого не пришвартувався. Мені невідомо, скільки отак сидіти в цьому закутті. І взагалі, мені поки що не зрозуміло, що на мене чекає.

А втім, коли з кимось розлучаєшся чи когось проводжаєш, завжди сумно — ніби ти в осінньому гаю, з якого облетіло останнє листя.

Розділ третій

ДВА КАПІТАНИ

Я збирався уже виходити з хати, коли в двері хтось постукав. Принесли вранішню пошту. Листоноша простяг квитанцію:

— Розпишись!

Хоч підпису в радіограмі не було, та я зрозумів: вона від Лисогурського. Його стиль — серйозність і пустощі.

Якось він Світилу надіслав таке: "Вітаю з народженням близнюків. Ельвіра".

Яка Ельвіра і які близнюки, відомо було лише Миколі.

Нині він повідомляв, що в бананово-лимоннім Сінгапурі, куди завітала його флотилія, "потрібних мавп з породи кунду немає". Дістати їх можна, писав Лисогурський, в Кенії, що він і зробить, повертаючись з рейсу.

Звичайно, про цих мавп я і гадки не мав, тим паче мови не було, щоб він їх мені привозив. Його чергова витівка! Та в тій же радіограмі говорилося: "Не хнюп носа, старий! Іди на абордаж. Раджу звернутися до Федоровича".

Капітан першого рангу Костянтин Федорович, з яким ми ходили вивчати Куросіо, через хворобу списався з судна і тепер працював у пароплавстві. На судні він був капітан-наставником. Є така посада. Людина, що бездоганно знає судноводіння, з великим морським досвідом, передає знання молодшим, навіть капітанам.

Той молодий капітан, що командував нашим кораблем, чоловік неспокійний, галасливий. Він був всюдисущим. Крім містка, його бачили в машинному відділенні, в синоптичній, а то й на камбузі, схиленим над казанами. Голос лящав з усіх суднових гучномовців — капітан командував.

— Метушиться, — знаюче мовив боцман. — Як півник, у якого не зміцнів голос.

Він, боцман, на флоті з дитинства, не одного капітана пережив і, отже, дещо таке відає, чого не розуміємо ми.

Федорович жив у сусідній з матросами каюті, без претензій на розкіш чи винятковість, як того вимагала його посада. І здавалося, що він не працює, як працював його молодший, завжди заклопотаний колега, відчужений од житейських дрібниць, а бавиться. І риболовлею Федорович захоплювався, і з матросиками "баланду травив".

Одначе була у ньому якась прихована сила — глибінь, що повагу й обожнювання викликала. Бо в людині, мабуть, шанується не так набуте досвідом — вміння з часом приходить до кожного, — як людяність і душевна щедрість, з якою вони роздаються іншим.

А Федорович жив для інших.

У свої шістдесят з лишком років він мав досвід уславленого капітана, людини, що самотужки, почавши матросом, опанувала всю загадковість морського ремесла. Та й чи ремесло то? Може, точніше, творчість. Бо він і в мирний, і в тривожний воєнний час — на флоті таке буває! — тонув. Не раз, можна сказати, богові душу віддавав, а моря не відцурався. Окрім цього моряцького досвіду, було у Федоровича те, що будь-кому підставу давало б сказати: "І після мене на землі слід лишився..."

Федорович мав учнів: матросів, штурманів, капітанів — сотні людей, що з ним колись працювали, а потім десь у морях пролягли їхні дороги.

Так, він міг пишатися: жоден його вихованець не зганьбив звання моряка.

Часом з газет або й розповідей моряків довідувався старий капітан про своїх учнів. Ті, в свою чергу, вдячно пам'ятали вчителя.

Обвіяні вітрами всіх широт, морські вовки, якими стали, не забували свого першого капітана, його науки: "Не для втіхи чи власної вигоди обирає людина море — його треба любити всім серцем".

Коли я мав списуватися з судна, зайшов і до Федоровича — попрощатися. Він мовив:

— Гризи теорію! Ну, а коли складеш іспити, знайди мене. Не соромся. Якщо людину й справді кличе море — допоможу.

У кишені в мене лежав щойно отриманий диплом: такий-то, мовляв, пройшов курс виробничого навчання, склав іспити в обсязі програми для матроса другого класу. Школярська муштра — такелажні роботи, сигнальна справа, судноводіння — лишилася позаду.

Моя самотина в Зеленому кутку не минула марно. Папірця про закінчення навчання було достатньо й не достатньо, щоб піти в плавання.

І тоді я наважився подзвонити Костянтину Федоровичу.

— А, великий мореплавець! Приходь, приходь. Він зможе мене прийняти в четвер о пів на дванадцяту…

Вікно його кабінету виходило у двір — тісний кам'яний закуток, неначе прозорим люком, прикритий вгорі шматком синього неба. Кабінет нічим не різнився від тієї каюти, в якій Костянтин Федорович жив на судні. Стіни обвішані картами, і на них — то пунктиром, то масною чорною лінією — прокреслено маршрути. Мініатюрні прапорці, повтикані на тих картах у Тихий та Індійський океани, мабуть, показували місцезнаходження суден, за які старий капітан відповідав.

Коли я увійшов до кабінету, крім Костянтина Федоровича, там сидів ще один незнайомий мені чоловік. Засмаглість суворого, з меткими

очима обличчя свідчила, що він постійно буває під пекучим, нетутешнім сонцем. На лацкані кітеля висів значок: якір, обплутаний ланцюгом. Такі значки носять капітани далекого плавання.

Ми зустрілися поглядами. Незнайомець прискіпливо окинув мене з ніг до голови, зважуючи про себе, що я за один. Та якого висновку він дійшов — лишалося невідомим. Глузлива посмішка, що на мить майнула в куточках його уст, безслідно щезла, і обличчя знову стало зосереджене.

Помітивши, що я знітився, Федорович кивком голови запропонував сісти.

— Не зважай на нашу баталію, — мовив. — А втім, можеш послухати. Корисно! — І він, сідаючи до столу, по-змовницькому підморгнув.

Ось про що вони говорили.

У Тихий океан споряджається наукова експедиція. Океан цей ще мало вивчений, хоч у ньому й працювали дослідні кораблі. Та цього разу намічено послати комплексну експедицію. А це означає: в її роботі візьмуть участь багато вчених — геологи, синоптики, іхтіологи, геофізики.

Наприкінці жовтня судно має вийти в море.

Я слухав, і дух перехоплювало від почутого. Неначе поруч було те, до чого давно йшов і прагнув. Руку простягни — доторкнешся! Десь підсвідомо виринали рясні зорі Південної півкулі; розкосе крило альбатроса над хиткими щоглами; ген вдалині вітрило рибальської шхуни… Сплесне хвиля, а там, на коралових рифах, де, кучерявлячись, біліє прибій, у подувах пасатного вітру вона зазвучить багатоголосо — і то вже не боязкий шепіт, а гучномовна мелодія, найпринадніша пісня південних морів. Світ коралових островів і атолів, над якими сіється

місячне сяйво. І казковість підводного царства, і рифи, які треба проскочити на катамарані…

Уява моя вела далі, домальовуючи вабливу картину того, як крізь імлистий серпанок проступають небачені тропічні острови… Прокреслюючи хвостатий, довго незгасний слід — штрих вічності миттєвий, метеорити падають у безвість. І ніч поглинає їхнє вхололе буття. І гаснуть навічно, розвіваються на порох. Самітний рибалка, прокинувшись на загубленому серед океану суденці, помітив, можливо, цей спалах і тут же забув про нього, досипаючи щасливо неземні сни… Хвиля сплесне сонно, озветься вітер — і знову безгоміння, морок. Навіть чайці і тій звідси не одну добу летіти до материка. Вода, небо і знову вода.

Та й кого б не полонило все це? За час плавання судно мало пройти десятки тисяч миль.

— Попередній маршрут експедиції такий, — незнайомий мені моряк підвівся, взяв олівець, підійшов до карти, що висіла в мене над головою. — Ми перепливемо Японське і Східно-Китайське море. Для поповнення запасів прісної води зупинимося на Новій Гвінеї. Далі по екватору підемо на схід, потім спустимося до вісімнадцятого градуса південної широти — до островів Фіджі. Вчені намічають дослідити океанські підводні хребти, розв'язати ще низку наукових питань. Крім того, біологів цікавить рослинний світ тамтешніх земель.

— Після Фіджі, — він провів олівцем униз по карті, зупинившись на сімнадцятому градусі південної широти, — повернемось ось до цієї паралелі. Закінчивши дослідницькі роботи на меридіальному розрізі, з сімнадцятого градуса знову повернемось на екватор, трохи відхилившись на захід, — до сто шістдесятого градуса меридіана. Вам видно? — звернувся він до Костянтина Федоровича.

Захоплений розповіддю і аби не наполохати свого видіння, яке, без сумніву, заполонило його, Федорович скоромовкою кинув, щоб той не примовкав.

— На цьому меридіані розташувались Гавайські острови. Експедиція висадиться на Оаху. Поки гравіметристи налагоджуватимуть апаратуру — це необхідно робити на суходолі, — біологи зберуть зразки острівної рослинності, а геологи — корінні породи.

Він називав ще Самоа, Раротонга, Соломонові, Маршаллові, інші острови.

— Після Гавайїв, — закінчив оповідати, — перепливемо Тихий океан, на кілька днів завітаємо до Японії і повернемось на Батьківщину.

У кабінеті запанувала тиша. Та й зайві були б слова.

Бо легко наполохати заповітну мрію, що раптом привиділась. Принаймні — мені…

— Дорогам немає кінця, — хитнув головою Федорович.

Що цим хотів сказати старий капітан, незрозуміло. А тільки здалось, що він думав про те саме, що й я.

Їй-право, неначе переродився Федорович! Розгладилися зморшки на худорлявому, зжовклому обличчі. Очі помолоділи. В них заіскрилися зухвалість і завзяття. І вже ввижалося, що передо мною сидить не сивоголовий дідок з кістлявим, вилицюватим, мовби його обгорнули пергаментом, обличчям, не сутулий чоловік, на плечах якого і кітель, мов на вішалці, — висить бахмато, а стрункий, пружний юнак. На мить я побачив його з матросами на забризканій, пропахлій морем палубі, біля стерна напівтемної рубки, молодого і щасливого, того веселуна Костика, що, знехтувавши етикетом, не питаючись дозволу, прямо з рейсу, з тієї

далекої сонячної неповторності, сміливо переступив поріг і завітав у гості до цього сивоголового капітана.

— Як іде підготовка до плавання? — ще і ще помовчавши, поцікавився нарешті Федорович.

— Нам, морським візникам, — що? — обізвався незнайомий капітан. — Пасажири зберуться — повеземо. Члени експедиції потрохи вже прибувають. Основні вантажі теж на борту. Дещо, чекаємо, надійде цими днями. Кілька контейнерів з науковою апаратурою десь застрягли. Повідомили в Москву. Стоянов обіцяв з'ясувати.

— Скажи, Гурійовичу, — якось несподівано запитав свого співбесідника Костянтин Федорович. — Як у тебе з екіпажем — повністю укомплектований?

Той, видно, розгубився, зненацька захоплений запитанням, а може, щось хитрував, не наважуючись розкривати перед Федоровичем, своїм начальником, карт. Він помовчав, обдумуючи, як відповісти.

— Екіпаж? — перепитав. — Та ніби укомплектований. Ще й зайві є.

— Що значить — зайві? — поцікавився господар кабінету.

— Точніше — не зайві, просто в декого не оформлено ще документів. А вам відомо, скільки на це йде часу.

Не знаю, як Костянтин Федорович, а я був добре обізнаний, скільки витрачається сил, щоб одержати дозвіл на вихід у море!

Розділ четвертий

ОСТАННІЙ БАР'ЄР

Це місто ніколи не спить.

На захід мчать поїзди, пароплави пливуть на схід. Тут закінчуються всі дороги, але звідси вони й починаються — на краю землі, біля воріт, що ведуть у Тихий океан.

Поминувши круту Тигрову сопку, я зовсім несподівано опинивсь у вузькій, затиснутій з одного боку стрімкими скелями, з другого високими цегляними будинками вулиці.

Двоповерховий рудий і облуплений будинок чимось нагадував посаджене на мілину, напівзатонуле, скособочене і наміцно вгрузле в землю судно. Колись, мабуть, чепуристий, а нині струхлявілий дерев'яний балкон, приліплений до другого поверху, куди вела скрипуча, з розсохлими східцями драбина, свідчив не про кращі часи споруди. Тільки зовні нагадував він капітанський місток: юнаки палили цигарки, недбало жбурляючи недокурки на підлогу.

Люди у формі моряків торговельного флоту повагом заходили в будинок і так само, не кваплячись, з почуттям власної гідності, його залишали. Все це були представники особливої касти: просолені океанськими вітрами кадрові моряки — капітани, механіки, штурмани, власне, ті, про кого не скажеш, що вони сезонники, бо все їхнє життя пов'язане з морем.

Але тут же вирував інший натовп, люд здебільшого молодий.

Це були новачки, хто теж вирішив поєднати своє життя з морем.

Натовп гудів як бджолиний стривожений рій. Уривки фраз звідусюди долинали до мого слуху. Хтось ображений повчально говорив:

— Якщо тобі не дає спокою непереборний потяг до моря, раджу: хоч би задля цікавості завітай до цього вертепу, послухай дещо з морських

билиць і небилиць, а заодно й про те, які-то завади на шляху в тих, хто хоче на флот. Та коли і після цього віра не похитнеться, значить, усе гаразд — вибір зроблено правильний.

Коло іншого гурту, навпаки, залягла тиша; поруч же гомоніли.

Початку розповіді я не застав. Протискуючись крізь натовп морячків, що тісним колом обступили оповідача — двадцятилітнього "морського вовка", почув лише окремі слова:

— ... І тоді хвиля, востаннє жбурнувши шлюпку, розтрощила її вщент, а нас, напівживих, підібрали рибалки.

Ніхто не здивувався почутому, не зойкнув. Хоч і йшлося про трагічне, обличчя юнаків не видали бодай найменшого хвилювання. Розповідь була сприйнята як належне: з ким, мовляв, такого не трапляється!

Усі вони — може, навіть і молодші за мене — такі юні, а вже дечого побачили, спробували," пережили. Свідомість цього підносила хлопців у їх же власних очах, мабуть, на недосяжну височінь і, як вони гадали, давала підставу на все дивитися зверхньо й скептично.

Та й взагалі. Тут, на Посьєтській, — вулиці, що, здається, веде у саме небо, крутій і гористій, біля цього непримітного, врослого в землю по самі вікна будиночка, в якому міститься відділ кадрів пароплавства, завжди, кажуть, можна почути найдивовижніше. Бо сюди після рейсів сходяться моряки. Одні — щоб оформити відпустку, інші — по нове призначення.

Нарешті я досягнув дверей заповітного кабінету.

Всі канцелярії схожі, мабуть, одна на одну, як і люди, що працюють у них. І хоч я розумів, що серед тих без пороття заплутаних у тенета ділових паперів канцеляристів, очевидно, є неспокійні, романтичні душі,

проте не міг позбутися свого упередженого ставлення до них. При зустрічі з ними почував себе пригніченим, нікчемним і безпорадним, мовби якийсь маг перетворював мене на карлика — слухняну, безправну маріонетку з лялькового театру. Мабуть, моє "ходіння по муках" — щоденне оббивання порогів у кабінетах начальників, од яких залежала вся моя матроська доля, не минуло марно. Виробився, значить, такий-от умовний рефлекс — канцеляробоязливість, яку, коли я насправді мрію пробитися до моря, слід перебороти.

Інспектор, високий літній чоловік, що обізвався на мій стукіт у двері, кивком голови дозволив увійти до кабінету… Хоч і повіяло на мене могильним холодом — ті ж таки умовні рефлекси! — проте зловісного в інспекторових очах не помітив. Заклопотаний, без натяку їм будь-які, навіть негативні, емоції чоловік. Похмурий? Можливо. Але — о, диво! — ласкаво так, по-батьківському дивитися став на мене. Може, і в нього є син, безнадійний романтик, чи схвильований голос мій розбудив давно заснулу, нездійсненну мрію інспектора. Цього я не знав.

Він узяв мою особову справу — досьє вже завели на мене, чогось усе це та варто! — довго гортав, окремо читав і перечитував кожен папірець: довідки про те, як я склав іспити з техніки безпеки, висновки медкомісії, мій матроський атестат.

Від цієї людини тепер залежало: морячити мені чи загоряти, як десяткам інших, на березі.

І тому я "стояв неначе вкопаний.

— Гаразд, — відсунувши від себе папку, мовив інспектор.

Він записав моє прізвище, замашисто розписався, нарешті простяг папірець мені.

— На "Буревісник" то й на "Буревісник". Вітаю! Твоя сухопутна одіссея скінчилася. Довго ж ти, хлопче, йшов до моря. Але наполегливо, — посмішка осяяла його суворе, з широким, через усю щоку, шрамом обличчя, і воно здалось мені не таким уже й похмурим. — Ну, чого невеселий? Перед тобою такі дороги! Скажу відверто: заздрю! Не ті літа, майнув би і я кудись. — І вже діловим тоном додав: — Призначення є. Отже, можеш іти прямо на судно.

Коли я переступив поріг, він кинув:

— Капітану Павлу Гурійовичу скажи, нехай передасть суднову роль: у неї треба дописати й тебе.

По-весняному заспівали в мені солов'ї. Стало голубішим небо, хоч воно й було в сірих осінніх хмарах.

Розділ п'ятий

У ПОРТУ

Звідусюди обступав гул, і громаддя кораблів, і той неповторно-єдиний запах портового узбережжя, од якого хмелієш, почуваєш себе справді щасливим, як людина, перед якою нарешті розчинилися двері у давно жадане.

Відмежований високим муром від решти міста, порт розкинувся вподовж усієї затоки — остання п'ядь суходолу, за якою безодня, океан, чужа земля і незнані води. Від скребачок, що ними матроси очищають іржу, стоїть дратівливий металевий дзвін і пахне гаром. Високо вгорі, між плетивом стапелів, проступають контури новозбудованого судна — дітища цього порту. І там теж, монотонно і набридливо, щось брязкає.

Стрекочуть пневматичні молотки, у звивистих шлангах, прорвавши обмотку, сичить стиснуте повітря.

А все ж, хоч тут і панує метал, скрегіт, гул, порт — святая святих міста, царство високих корабельних щогл, хитких трапів, забризканих крутою хвилею причалів… Гримкочуть якорі, лунають слова команди. Щодня, щогодини повертаються і відходять кораблі, побиті тайфунами і штормами.

І босоногі хлопчаки, в очах яких світиться мрія про далеке плавання, і літні капітани, яким уже ніколи не вийти в море, помітив я, хоч звіддалік, а дивляться заздрісно на цей вабливий, повен загадковості світ. Їх зрозумієш. Адже звідси, з цього невпинного колобігу життя, починаються всі далекі й близькі шляхи. А в людині ніколи не перестає жити бажання зазирнути за виднокіл, помірятися силою із стихією.

Та не кожен мешканець міста може сказати, що й він своя людина в тутешніх володіннях і що морські вітри — його побратими. Навіть на портовиків моряки дивляться спогорда. А вже хто-хто — портовики безпосередньо зв'язані з морем. Проте якщо навіть не всі приморці можуть назвати себе причетними до цієї святині, що ж тоді говорити про мене!

Без моря мені не жити! Це я знаю. Та чи є підстава вважати себе отут своїм — значить, моряком? І взагалі, чого я тут? Які вітри, дороги які заманили мене сюди?

Та мене мучили не ці запитання, слух допікало не портове ревище й навколишній гуркіт. Тихий, ледь чутний голос струмка, що, поспішаючи до моря, дзюркотів у пітьмі, коли нас троє товаришів прощалися в Зеленому кутку, тепер невідступно й причепливо воркував у глибинах моєї свідомості. Струмок, що поспішав до моря…

Ми зростаємося з буденними клопотами землі, вщерть переповнюємось її радощами й болями, думав я. Це коло здається нам фатальним. І хоч би де ти був, твоєю тінню, вічним твоїм двійником

блукає з тобою материнки цвіт на косогорі, очеретяне крило ставка... Земля в огні... повоєнні голодні роки.

А потім, як у калейдоскопі, замигтіли перед моїм внутрішнім зором дні й місяці, місяці й роки. Недавно ще я міг би визначити, коли і як почалася моя мандрівка. Тепер це зробити важче. Може, тому, що, як гадалось, порохом розвіялася юнацька моя наївність і на зміну їй прийшла зрілість, що не визнає колись притаманної дитинності. Можливо. А все ж я подумки знову звертався до тієї первісної пори.

"Буревісник" прямував у відкрите море. На скелястому березі деревце, здавалося, махало нам рукою.

Світанковість моя! Як зорі палали смолоскипами, коли, працею стомлений, тихими весняними вулицями вертався я додому; як він зітхав могутньо, батечко Дніпро. Чи не козацькі веслокрилі чайки виринали тоді з туману, з вічності? І кликали, манили до моря. Заграй, синє море, а ми погуляєм.

Із тих берегів пролягла моя дорога в світ. Бо навіть у непримітної стежки є початок.

Напливло звіддалік, спогадами заполонило...

Відлуння

— Слухай-но, хлопче, чи не задумав ти чогось лихого? Надто часто бачу тебе біля мого човна. Що, гарний?

— І гарний, і подобається, а тільки не бійтесь — його я не візьму: такий мені не потрібний і даром. Корито! А на кориті, звісна річ, океану не перепливеш.

Дядько Степан — кульгавий, розвалькуватий чоловік, хто днює й ночує в степу біля трактора, Вовкулака, отже, що вільної хвилини, яка іноді випадає з його клопіткого життя, проводить біля ставка, де між очеретів — справжнісінька гавань і в ній, припнутий до старої верби, стоїть розсохлий човен.

Що й казати, гарний човен. В селі ні в кого немає такого. Та й нікому і ні з чого його будувати. Бо лишилися самі жінки, а мужчини: той не повернувся з війни, інший…

Вовкулака запливає у вершину; там стоять його кіпці. І ми, хлопчаки, любимо дивитися, як він, вертаючи з поля, часом їх трусить, а потім, глухо гупаючи своїми величезними чобітьми, йде берегом з торбиною, мокрою і слизькою, в якій трохи-таки є риби. Нам залишається єдине — заздрити, що йому таланить, оцьому дядькові, — він уміє ловити рибу, чого не скажеш про нас.

Воно, звичайно, наловили б нам наші батьки, та немає батьків — полягли на фронті.

Від думки, які-то смачні карасики, коли їх підсмажити, голова паморочиться і тече слина.

На Вовкулаку мені годі кривдитись. Він має рацію: я тут справді нишпорю частенько. То ряску збираю, а то й просто, всівшись на човні, полощу в теплій, пропахлій мулом воді задрипані ноги.

Сьогодні, аби не ця зустріч, у мене був інший намір: відв'язати човна і запливти на середину ставка. Там, у заростях рогози, ми з Сергійком понароблювали гнізд: зігнувши лоскотливі стеблини, туго зв'язали їх між собою. Можна лягти чи сісти — не провалиться. Ну, а потім, сидячи спокійно, висмикуй з дна одну за одною рогозини. Те коріння, що ми звемо ріжками, смачне, куди смачніше за лободу, з якої мати варить суп,

і навіть за макуху— нашу основну їжу, — що її, іноді по кілька кілограмів, видають у коморі.

Одначе з човном у мене нічого не вийшло. І от маєш — слухай тепер Вовкулаку!

Вражений моїми зухвалими словами про човен, який я назвав коритом, дядько Степан — навіть паклю кинув, що нею законопачував щілини, — підвівся на повен зріст. Якусь мить стояв розгублено. Потім випалив:

— Так, значить, кажеш, корито? Ну, а дозволь поцікавитись, на який такий океан задумав ти вирушати?

Гм, мені не так уже й багато літ, а проте життя дечого навчило і, зокрема, тримати язик за зубами. Таємниця у мене є: ми з Сергійком хочемо бути моряками. Та своєї таємниці я, звичайно, Вовкулаці не видам нізащо. Він хоч і добрий дядько, а все ж почне кепкувати.

— Ач, який спритний, — скаже. — Соплі витри та підтягни штани, поки не загубив.

Такий-то Вовкулака!

І нині, поринувши в далекі, солодкі спомини, незчувсь, як дійшов до пакгаузу — довгого, критого цинком сарая.

В руці — чемоданчик. У ньому кілька улюблених книжок, підводне причандалля — ласти, маска. Ну, та ще іграшковий, зроблений з гуми морячок: тільник, з-під безкозирки вибивається русявий чубчик. Це Сіндбад-мореходець, мій талісман. Коли я збирався до моря, мені подарували товариші.

Над головою раптом прогорланило:

— Ти що, глухий чи підсліпуватий?

Зачувши голос, рвучко подався вбік, на захаращений портовим збіжжям пірс. Але й тут, між велетенських якорів, решток порізаного суденця, мене наздогнав той голос:

— Салага! Якщо недобачаєш, нічого в море пертися!

Я оглянувся. За кермом вантажного візка, зухвало тримаючи в зубах цигарку, сидів хлопець і свердлив мене вбивчим поглядом своїх розлючених очей. Що його так розгнівило? Невже те, що я йшов проїжджою частиною причалу? Скоріше за все інше — мій одяг: новенький, старанно відпрасований костюм, модний, з широкими крисами капелюх.

Охайність, виправка, як і належить морякові далекого плавання. Так одягатися радив і Лисогурський. А він-то тямить у цьому.

Хлопець же, немов із скафандра, виглядав з бахматого, замазуреного тільника. Замість капелюха голову увінчувала саморобна, пошита абияк, у плямах сурику й охри феска.

— Здорово, друже! — піднявши капелюха, привітавсь я. Привітався щиросердо, незважаючи на його лайливість, бо вперше за довгі дні невдач на душі було радісно й святково.

Він озирнувся, а потім, чимдуж налігши на кермо і додавши мотору газу, — дим заклубочився над причалом, оповив мене з ніг до голови, — майнув зі своїм візком ген за пакгаузами.

І в ту ж мить, коли він оглянувсь, я впізнав юнака. Місяць тому ми разом з ним проходили медичну комісію. Але в мого знайомого лікарі виявили ваду. Як він казав — плоскостопість. Від цього, звичайно, не

вмирають. Та хлопця в море не пустили. Невтямки лише, чого на мені злість зганяти?

Розділ шостий

ПЕРШЕ ВИПРОБУВАННЯ

Привіт тобі, голубий кораблику!

Судно завантажувалось давно. Харч, наукове обладнання були вже на борту — скоро вода дістане ватерлінії. Лишилась мізерія — незначні вантажі, і тоді в море.

Ця "мізерія" і припала на мою долю. Мішок виявився важкий, та все ж не такий, щоб перед ним спасувати і кликати на поміч інших. Та й що я за моряк, коли починаю з того, що вдаюся по допомогу! Схопивши той вантаж за "гичку", намагаюсь зрушити його з місця, потім підняти вгору, кинути на плечі. А вже тоді, перепочивши, зносити в трюм.

— Ти ось що, голубе, — помітивши, як я вовтужусь з мішком, порадив боцман, — лицедійство облиш і скажи Петракенкові, нехай піддає. Інакше вантажі заночують на палубі, а нам вранці відчалювати.

Сходячи на берег, боцман не забуває кинути:

— Навіть при виборюванні чемпіонату дозволяється всього три спроби вижати штангу — решта до уваги не береться.

Це повчання мене зачіпає за живе. Забуваю про сорокакілограмову вагу.

Розлючений, закидаю мішок на плечі. Г-о-оп! Готово, можна нести.

Зігнувшись навпіл, спускаюся з горішньої палуби на твіндек. Цок, цок, цок, неначе звук метронома, відлунюють у металевому череві корабля мої кроки. Таке заняття, коли тріщать кістки і роба пристає до тіла, хлопці звуть пафосом праці.

Хлопці з палубної команди — мудреці: їх романтикою не зачаруєш.

— Дурних немає, — кажуть, — і жили нічого надривати, якщо працю можна механізувати.

А мені довелося переносити вантаж на плечах!

Нарешті мішки в трюмі. Можна перепочити.

Стомлено опускаюся на палубу — дощаний затоптаний сотнями ніг настил. Не палуба, чортзна-що! Таке, видно, буває завжди, коли хапливо готуються до відплиття. І навіть боцман, ревний охоронець порядку, на це не зважає. Чекає кращих днів.

— У відкритому морі, — зауважив Петраненко, — язиком вилизуватимеш кожну цятку бруду.

Лякає, бач, перевіряє, на що я здатний. "Нічого, злюко, — про себе думаю, — цим мене не візьмеш. Марно стараєшся!"

Низько над сопками, торкаючись вершин, пливуть волохаті хмари. Їх — полчища, і насувають вони з моря. Я бачу, як навалу зустрічає місто. Розтерзані вітрами, пошматовані лезами скелястих берегів, хмари поступово тануть, і тоді видноколо прояснюється.

Звідси, де я сиджу, видно добру половину міста. З крутих сопок вулиці збігають до самої води. Хоч би якою пішов, потрапиш до моря — неначе ти на острові, серед нескінченних хвиль. Та ще принадніше місто з високості. Коли я наближався до нього літаком, мені воно здалося

заякореним на рейді кораблем, у будь-яку хвилину ладним знятися з якоря і вийти в море.

Кожен образ, що виникає в нашій уяві, кажуть, — породження загадкової підсвідомості, прихованих почувань. Останнім часом про це багато пишуть. Навіть недавно читав я в якомусь журналі. Справді-бо, кому спаде на думку місто порівнювати з готовим до відплиття кораблем, як не тому, хто думає про море і побоюється, аби судно, на яке збираєшся, не вийшло без тебе в рейс? А ще донедавна такою людиною і був я. Бо все ставало мені на заваді, все було проти мене!

І тепер, сидячи під цим крилатим вітром, який обвіває й пестить, радісно усвідомлювати, що все вчорашнє позаду і що під ногами, нарешті, палуба корабля, на якому я таки попливу в далекі південні моря.

— Егей! — кричить Петраненко. — Кінець перекуру. Йди-но сюди.

Зачувши його голос, немов прокидаюсь од вабливого сну, поспішаю на корму.

Спокою, як видно, на цьому судні не ждати!

В'юнкий гумовий шланг, яким з баржі перекачують воду, немов живий, повзає під ногами, звивається в судомі. Прорвавши в кількох місцях обтяжку, тоненькі водограї цвіркають високо, розпорошують бризки; мов дошкульні батоги, січуть обличчя холодними цівками. Ми підтягуємо шланг, колінами притискуючи його до палуби, і він, хоч і пручається, все ж поволі утихомирюється.

Вузлуваті руки Петраненка приборкують гумового удава: пластир охоплює пробоїну, дріт туго стягує її, і вода поволі примовкає.

Обітерши забризкане обличчя, Петраненко вмощується на ящик з-під мила, захеканий, бурчить:

— Нечиста сила! Всі жили висотала.

Примовк. Запалив цигарку. Дим — пах-пах! — вгору кружальцями випурхнув, ланцюжком потягнувся, мов із труби.

— Закуриш?

— Ні, — відповів я. — А втім, дай, — похопився, зрозумівши свою помилку. Адже перекур, розповідають, щось на кшталт сповіді, особливо для новачків, коли між співбесідниками виникає взаєморозуміння.

І я раз-другий затягнувся глибоко. Від незвички в очах потемніло. К-ахи… к-ахи! Плюнув з огидою — на палубу прямо.

З ніг до голови оглянув мене Петраненко критично. "Ну й матросиків послав бог!" — говорив його погляд.

Знітився я. Подумав: тяжко буде мені, салазі, серед цього грубуватого, тертого життям люду… А він, побачивши мою безпорадність, здогадавшись, напевне, про що я думаю, засміявся голосно. І так незлобливо, що в мене серце відлягло.

Цей мене зрозуміє!

— Для першого разу, — мовив, — непогано. Проте ось що скажу: не силкуйся бути схожим на інших. Лишайся самим собою! Не бійся, що тебе не зрозуміють і, може, кепкуватимуть іноді. Таке на морі буває, бо жартунів багато. Але й вони язика прикусять, коли зрозуміють, що ти не підробний.

Я слухав і дивився на нього вже іншими очима. Ця видовжена, підстрижена "під макітру", з русявочубим пучком на маківці голова; це всіяне ластовинням, з слідами численних виразок і шрамів, обличчя, що донедавна нагадувало мені — хай вибачить великодушно! — викопаний, ненароком поцюканий лопатою буряк, було й не таким-то вже жахливим. Навпаки, щось миле, непідкупно лукаве світилося в його примружених очах, у борозенках зморщок, які під очима та біля губ вимережувалися густо, коли той посміхався. І неквапна мова, і звичка кожну виголошену фразу закінчувати енергійним помахом правиці; його колючі дотепи й повчання...

Ні, що не кажіть — хоч він і гостроязикий, може, навіть трохи злий, задерикуватий, але мені подобається. Гарний хлопець! Он і мені скільки допоміг — я ж його не просив.

А ще я познайомився з боцманом.

От поки що й усе.

Розділ сьомий

ЗА ГОДИНУ ДО СВІТАНКУ

На двох автомашинах підвезли контейнери. Це останні вантажі, що їх чекали і через які затримувалися и порту. Решта давно на судні.

Всім членам екіпажу і наукової експедиції наказано бути на борту о двадцятій вечора. Ще, отже, можна вийти на берег. Та мене особисто вже нічого з ним не єднає. Хіба що так, знічев'я, поблукати востаннє.

Подивлюся на тебе, мис Бурунний! Це тут не раз сиділи ми з Лисогурським.

Шторм ущухав, але море ніяк не могло вгомонитися. Навіть тут, у порту, під прикриттям високих берегів воно вирувало піняво. Вітер налітав щоразу рвучко, несподівано, і на нашому судні вахтові стежили за швартовими кінцями, послаблювали їх, щоб вони часом не лопнули, коли хвилі, вдарившись об граніт причалу, відступали назад, оголивши прибережне каміння.

Вода в затоці ряботіла зморшкуватими брижами, а повітря ставало дедалі вологішим і задушливішим, споєне йодистим трунком штормового моря: свіжістю щойно викинутих молюсків, смородом прив'ялих водоростей, колись просмолених, а тепер прілих-перепрілих канатів, рибою — усім тим, на що таке багате морське узбережжя.

Та з пахощів, розхлюпаних щедро в це надвечір'я, я виділив ледь вловимий запах нічим не примітної травиці — чорного полину.

Так зветься в тутешніх краях євшан-зілля.

— Якщо тебе заманять дороги і приворожать чужі краї, візьми цю травицю, понюхай її, — наказувала мати. — Озветься тоді до тебе і степ, і наше небо.

Наївне вірування моєї матусі! А все ж я пам'ятав її слова, згадував казки і перекази про те, як чудодійне євшан-зілля додавало сил степовикам, славним хлопцям-запорожцям, що попадали в турецьку неволю. Згадував, пам'ятав, але — пробач мені, мамо! — ніколи тієї травиці в дорогу не брав.

І тепер перед відплиттям у далекі краї і розлукою з рідним берегом раптом згадалося мені те давнє напуття. Степ… село… моя старенька мати — все постало переді мною. Усе моє життя.

Прокинешся — мене давно немає,

І тільки повінь місячна хлюпоче,

Вітрила бригантина напинає

І берег залишає опівночі.

Я кличу бурю, накликаю вітер,

І хоч, мов палуба, гойдається планета,

Без вороття вітрила, штормом биті,

Заплутали мене в свої тенета.

О ти, моя бентежна бригантино,

В неспокою на вічному приколі,

Не якорем, що тягне в баговиння,

Вітрилом будь в моїй блукацькій долі.

Я знаю: зустрічаєшся сама ти

Із бурями.

Та ж сила і в мені є.

Де б я не був, мені здається: мати

Тополею в степу самотиніє.

Простягне руки — а мене немає,

І тільки повінь місячна хлюпоче…

Вітрила бригантина напинає

І берег залишає опівночі.

Якби хто запитав мене, чого я йду в море, на це запитання я відповів би запитанням: а скажіть мені, хіба вас ніколи не вабило — хоч на мить! — зазирнути за далекий виднокіл?

За чверть до восьмої капітан привіз на судно канарку. Боцман вирік:

— Явна прикмета, що ми відчалюємо.

Невдовзі й справді знялися з якоря і за годину до світанку вийшли в море.

Розділ восьмий

МОРСЬКІ ВІЗНИКИ РАДЯТЬСЯ

Ось я й зустрівся з тобою знову…

Неначе чайка в пітьмі наосліп торкнулася мого обличчя — пружним крилом ударив вітер. З ніг до голови мене забризкало крижаною водою, під ногами хитнулося. І я, мов гумовий, підскочив, хапаючись лякливо за ковзкі леєри.

Остання цятка рідної землі, що її примітило око, — засніжені острови Римського-Корсакова, немов запізнілі крижинки на весняному ставку,

скоро розтанули в посвітлілій імлі моря, і нас звідусюди обступила водяна пустеля.

"Ти так бажав побачення з морем, — прошепотів мій внутрішній голос. — Чи вистачить сил і чи не трапиться — приклад хоч би з Вольдемаром, — що любов обернеться на зненависть?"

— Ні, ні!

— Що ти нікаєш? — поцікавився Петраненко, з яким я зачохлював трюм і який тепер, усівшись на шмат сухого, ще не забризканого брезенту, перепочивав.

Я щось недоладне відповів, аби той відчепився, далі думаючи про своє… Що ж, я не тікаю від життя, не шукаю в морі заспокійливого порятунку, як це може здатись на перший погляд. Навпаки, мене засмоктує його шалений вир. Бо помиляється той, хто думає, що море позбавить нас земних клопотів. Людина всюди лишається сама собою. То лише кораблі "лікуються", міняючи море на ріки, у прісному середовищі рятуючись від причепливих черепашок, якими в походах обростає корабельне днище. То лише кораблі…

Наша зустріч з морем — смішно, а для багатьох ще й розчарування! — ознаменувалася звичайними зборами. В найпросторішому приміщенні, їдальні, яблуку ніде впасти. Від капітана до матроса — всі тут. Оратор — старпом, старший помічник капітана, двометровий велетень, з короною попелястого чуба, що нею увінчана його красива, відкинута трохи назад голова.

Голос старпома не для цього закутка: гучний, розкотистий, гримить над нами — аж перебірки тремтять.

"Боцмана бійся, як вогню, старпома, мов грому", — згадав я невеселий дотеп.

Та цього, видно, нічого боятися. Хоч і схожий він на левеня, якому забаглося погратися з мишами, проте щось добре і навіть по-дитячому наївне привиділось мені в ньому.

Але "левеня" поки що гарикає... Короткий вступ (для затравки!) про те, що ми, спадкоємці всіх відомих і невідомих мореплавців, через моря-океани гордо повинні пронести стяг рідного пароплавства.

— На нас дивляться, — мовив, — відважний Літке і Лисянський, адмірал Макаров і Беллінсгаузен.

Пішла хронологія: коли-то та як безстрашно борознили моря наші пращури! Мене ззаду хтось штовхнув.

— Чого тобі? — оглянувшись, запитав хлопця.

— Ваш чиф, — пошепки мовив моторист, — як не дивно, а мислить образами. Правда, згадані ним мореплавці таки дивляться на нас. Зверни увагу!

Ліворуч від мене, на корабельних перетинках справді висіли портрети мореплавців. Вони "дивились" на нас уважно й допитливо, ніби чекали відповіді: на що ми здатні, сьогоднішні моряки.

Мій сусіда, верткий, з гострим, ніби для жарту приклеєним на це камбалоподібне, сплюснуте обличчя носом, прокоментував:

— З таким, як Літке, я б не відмовився поплавати. Симпатичний дідусь!.. Може, з мене поганий фізіономіст, одначе, глянувши на його сиві вуса, голомозий лоб, задуму, скажу: м'якосерда людина — не рівня Беллінсгаузену чи Крузенштерну. Запам'ятай, хлопчику! — аби не почув старший механік, його начальник, що сидів поруч, процідив він крізь зуби, повчаючи мене. — Ті он тісно стулені губи, худорляве обличчя і

глибоко посаджені очі — перша ознака жорстокості й деспотизму в людині.

Щодо виразу обличчя я дотримуюсь іншого погляду. Кілька разів траплялось, що мені дошкуляли саме отакі безневинні, з лагідними очима добрячки, яких зараз вихваляє моторист. А взагалі де в чому його правда.

Та я не став сперечатися, слухаючи промову старпома.

Друга частина її теж була розузорена романтичними прикладами з мореплавства, але переважно складалася з речей, що безпосередньо стосувалися й мене.

Аби ми, бува, не забули, нагадав він, "Буревісник" — не яхта для прогулянок, не "науково-пригодницьке", як звемо ми, а експедиційне судно.

— Ми — морські візники, а від візників вимагається... Тут ішов перелік, що від нас вимагається. Що дозволено вимагати нам, про це старпом не згадав.

— Тремтіть, рогалі! — вголос зауважив хтось із машинної команди.

Рогалями, я знав, на флоті називають матросів, мотористи ж — маслопупики, — дві команди, кожна з яких, хоч би що там було, намагається в усьому відстоювати першість і зверхність. Але якщо прізвисько маслопупиків ще можна якось виправдати — адже хлопці з машинної команди таки бувають замазюканими, — то наше образливе ймення, рогалі, ні в тин ні в ворота.

... На борту "Буревісника" чимало люду. Половина — екіпаж судна, тобто візники; решта — науковці, члени експедиції. Ми їм повинні слугувати, створювати необхідні умови для дослідницької роботи.

— Якщо треба, — нагадав старпом, — не лінуватись ладнати для спуску океанологічне приладдя — батометри, буї; стояти біля глибоководних в'юшок і лебідок. Одне слово, розв'язання наукових проблем учасниками експедиції багато в чому залежить від нас.

— Він і себе зараховує до тих, хто стоятиме біля лебідки? — не без єхидства перепитав мене сусіда з гострим лисячим носом.

— Авжеж.

Пізно увечері, коли більшість присутніх — камбуз-ниці, днювальні, машиністи — розійшлися, ми, семеро матросів, боцман, підшкіпер і тесля, залишились на останню раду.

І тоді підвівся дракон — боцман — і мовив своє грізне:

— Ну!

Судно кинуло з хвилі на хвилю. Дехто з нас, не втримавшись, упав. Боцмана лише гойднуло.

— Ну! — повторив він і по хвилині свій вигук "розшифрував".

Значить, так: в обов'язки матросів, як ми зрозуміли, входить дотримання чистоти на палубах і в службових приміщеннях; фарбування корабля, такелажні роботи — виготовлення кранців, штормтрапів, тросів; сигнальна справа, вахтування біля стерна і коло трапа.

— А тепер, — дав він право вибору, — домовляйтесь: хто в робочу бригаду, хто на вахту. Через місяць поміняєтесь.

Мені, Чмихуну і ще кільком хлопцям припало вахтування.

В робочій бригаді залишився один Чубатий — матрос другого класу. Боцман розвів руками:

— Не густо!

Що ж робити? Адже вахтують одночасно двоє: один біля стерна, другий — впередзорящий. Зміна вахт через чотири години: чотири на вахті, вісім — відпочивати. От і підрахуйте: за добу вахтує шість чоловік.

— Щось придумаємо, — закінчив боцман. — Вахтуючи, теж можна трохи працювати. До того ж у робочу бригаду підуть Степан і Петро.

Степан Вяткін — наш підшкіпер, людина, що відає малярським господарством — білилами, суриком і тому подібним чортовинням. Петро — матрос другого класу.

Перед тим як розійтися, взяли зобов'язання: до заходу на Нову Гвінею пофарбувати судно. Плавба розпочалася.

Розділ дев'ятий

СТОРІНКИ З ЩОДЕННИКА

І життя увійшло в своє звичне русло. І замиготіли "веселі" картинки: море, небо, знову море.

Але якщо і є в кого вільний час милуватися цими видноколами, то тільки не в матроса. Не встигнеш впоратися з одним, як тобі вже наказують робити інше. І так без кінця.

На боцманський черпак — відразу, коли проб'є четверту склянку і всі кидаються в їдальню, аби першими попоїсти, я не встиг. А поки хлопці не вдовольняться, туди годі рипатись.

І я, промоклий, в чоботях і фуфайці, не роздягаючись, приліг перепочити.

Лава внизу, під ілюмінатором, до блиску вичовгана спинами моїх попередників і формою своєю — дерев'яний видовбаний жолоб — нагадує старовинний саркофаг. Коли я туди ліг, майнула думка, що лава зроблена ніби на замовлення — на мій зріст: бракувало, правда, кількох сантиметрів, щоб головою впертися у стіну. А тому щоразу, як судно нахилялося перед черговою хвилею, голова моя стукалась об перетинку. Крізь нещільно задраєний ілюмінатор просочувалася вода. Холодні краплини падали на тім'я — тортури середньовіччя були забавкою в порівнянні з цією мукою.

Я схопився, розлючений, і, аби не нітитись чеканням, знайшов у рундуці зошит; заходився його перечитувати.

Якось у порту старпом послав мене із третім штурманом — Климчуком — у картографічний відділ по навігаційну літературу. Збираючись у плавання, беруть карти й лоції не лише морів, по яких проходитимуть, а й навколишніх вод — на випадок, якщо доведеться змінити маршрут, щоб не просуватись навпомацки, не блукати манівцями. А в плаванні всяке трапляється. Ото ми й набрали карт і лоцій.

Климчуку двадцять шість років. Його кругла голомоза голова нагадує великий старий глобус, що слугував не одному поколінню школярів у вивченні географії. Довгасті клиноподібні залисини, простягнуті від скронь до маківки, уособлюють просторінь двох — Атлантичного та Індійського — океанів, на тлі яких виділяється, певніше, стирчить широкий крючкуватий ніс — Африка.

Познайомились ми з ним так.

Закутаний у величезний кожух, я вахтував біля трапа — стежив за тим, щоб ніхто із сторонніх не проник на судно. Та от халепа: настирлива дівчина намагалася прорватися на борт.

— Відчепіться! — гримнув я. — Без дозволу штурмана пропустити не можу.

І, з головою пірнувши в довжелезний кожух, одвернувсь від причепи.

— Не ввічливо, земляче! — почув над вухом.

Хлопець з великими, лупатими очима і веснянкуватим, ніби в татуїровці, обличчям — вахтовий штурман — лагідно запрошував незнайомку на "Буревісник".

— Пора б знати і своє начальство, і його рідню в обличчя, — присоромив мене він.

То був Климчук.

Після закінчення морехідного училища Вітольд плавав на танкерах та криголамах, а тепер на "Буревіснику" — третім штурманом.

В обов'язки третього входить догляд за судновим навігаційним господарством, і тому на морському жаргоні його звуть навігатором. На судні у спеціально відведеному приміщенні — секстанти, компаси, секундоміри, лоції — те, без чого жоден капітан не наважиться вийти у відкрите море.

За наказом старпома ми з Климчуком принесли цілий оберемок маршрутних карт та лоцій Тихого океану. Видно було, що Вітольд сумлінно ставиться до свого навігаційного господарства, — лад у тій комірчині ідеальний.

"Педант і сухар", — таким було перше враження. Бо хіба ж не ловимось ми часом на гачок зовнішнього й несуттєвого!

— За твою старанність, земляче, — мовив навігатор, — дарую тобі оцей талмуд. Раджу: все, що ляже на серце, записуй! Кожен моряк повинен вести щоденник.

"Ось іще один доказ, що він буквоїд", — подумав я. Проте за дарунок уголос подякував.

— Ні за що, — відповів третій, — головне, щоб послухав моєї поради.

Це був пожовклий, майже незаповнений судновий журнал — той журнал, що є на кожному судні і в який до найменших дрібниць записують обставини й умови плавання. Кілька перших сторінок у ньому було відведено під викладку правил, як вести журнал: "писати чітко, без виправлень" і тому подібні настанови. Далі наводилась шкала Бофорта, за якою визначають силу вітру та хитавицю в балах.

Я перегорнув кілька сторінок і натрапив на вклейку, зроблену з товстих, не схожих на папір журналу аркушиків. Те, що було написано там, аж ніяк не стосувалось обставин плавання.

"У морі немає нічого відраднішого, — вивела чиясь незнайома рука, — ніж записувати свої, нехай і недоладні та хаотичні думки й почування на аркушиках пожовклих карт або прогалинах сторінок старих лоцій. І хоч зошитів у мене вдосталь, навіть ці слова пишу я на шматках збірника "Вогні Тихого океану". Сторінки його пожовкли, проте не припорошились пилом канцелярської нудьги, ні! Принаймні для мене вони дихають вітрами мандрівок, вабливих, небачених дивосвітів. Справді, чи не звучать музикою хоч би й оці, ледь розбірливі, в плямах морської води, слова?"

Я, напружуючи зір, таки прочитав майже стерті літери: "Біля кінцевого південного мису, де виселок Караконе, кругла бетонована вежа; праворуч від неї, на рудих, вивітрених скелях Харісе, — буй, що спалахує через дві-три секунди".

І далі тією ж рукою виведено — як додаток до попереднього: "... Комусь це може здатися сухою навігаційною абстракцією, та моряк знає, що й цей мис, і маяк-вежа, і руді, вивітрені скелі, може, тим такі дорогі й жадані, що за ними у острівному висілку живе дочка старого бакенщика — синьоока Моряна. І коли ви пропливаєте тут, у туманній далині ранку крилом чаїним затріпотить раптом її хустина.

В ту гавань буря загнала якось і мій кораблик. Там я залишив, мабуть, своє серце..."

Ще нижче на тій самій сторінці я прочитав скупі, бентежні й сумовиті слова. Хтось тривожився, побивався, шукав і не знаходив. Якась ледь вловима туга, а може, біль закрались і в моє серце. "... Скільки літ я плаваю — п'ять, десять? І мимоволі запитую себе: а правильно я живу? Тією, єдино потрібною дорогою пішов чи, може, збився на манівці і мене давно водить стежка примарного сонця? Міра користі, яку я повинен приносити людям? І наскільки це вдається мені робити?"

Далі йшов опис дев'ятимісячного плавання в Арктиці і, між іншим, таке: "Мандри п'янять, та, повернувшись з плавби, п'янієш від землі, і з такою силою п'янієш, що губишся, а може, й розтринькуєш душу — шалено й безрозсудно. Що таїти?! Довгождане побачення з рідним берегом дорого обходиться. Смішно, та навіть живі людські почуття, які, знаю, не вкладаються ні в які математичні стислості, я, за звичкою, набутою службою на підводному човні, де аналітичний підхід і точний розрахунок — над усе, вирішив, отже, і почуття втиснути у формулу. Ось вона, ця формула: розтринькування сил душевних на землі прямо пропорційне жадобі побачення з нею, землею, — і що довше її не бачиш, то відчайдушніше кидаєшся у життєвий вир.

Мені часом здається, що душа моя, як зважніла зірка, з якої струмує, безперестанку й невпинно, холодне і нікому не потрібне сяйво".

Ну, це вже зневіра й песимізм, закінчуючи читати, вирішив я. Правда, від бувалих моряків я чував, як-то люди сумують у морі за рідною землею, як картають себе думкою: навіщо їм ця плавба та далекі далі. Але, повернувшись до берега, вони знову з такою ж силою, як ще недавно мріяли про землю, мріють про море. Так уже ми влаштовані.

І я запитав Климчука:

— Скажіть, Вітольде Васильовичу, в журналі, що ви мені подарували, ваші записи?

— Може, й мої. Яке це має значення? — знехотя відповів він.

Так чи інакше, але в тих рядках билася чиясь трепетна й бентежна душа.

У тому журналі я й собі почав дещо занотовувати. Це була хроніка мого поневіряння в порту, початок, так би мовити, моєї матроської біографії. Спочатку я записав про те, як жив у Зеленому кутку, готуючись до екзаменів; як ходив у тайгу з шукачами женьшеня; про зустріч з Костянтином Федоровичем, про Світила та Лисогурського, добровольця матроса Чмихуна, який влаштувався на "Буревісник", щоб побачити тропічні країни.

І ось зараз, чекаючи, поки товариші пообідають, я розгорнув журнал і заходився перечитувати те, що стосувалось мого життя-буття на судні.

Перші слова були про боцмана (він, до речі, з підмінного екіпажу, тобто в рейс іде замість іншого — старого морського вовка Андрійовича, який ще відпочиває).

Чи то серйозно, чи то жартома я написав: "Для миші найстрашніший звір — кіт, для мене — боцман". Далі я розповідав, як уперше з ним зустрівся, яке враження лишилося від цієї зустрічі. "… З відділу кадрів пішов на судно. Боцман узяв моє призначення. Довго читав, потім буркнув:

— Раніше плавав? І взагалі, що ти вмієш?

Значливо я відповів, що, мовляв, плавати доводилось, а вміння… Ну, плести мати чи в'язати морські вузли — це простіше простого.

— Усі ми добре язиком плетемо, — непривітно відказав боцман.

Тоді, щоб його остаточно доконати — на підтвердження своїх слів, на що я здатний, — я простяг йому сертифікат про закінчення матроської школи.

— Бачу, бачу, — роздратовано промимрив він.

І, мабуть, зрозумівши, що надто вже непривітно зустрів новачка, примирливо додав:

— Гаразд, синку. Іди поки що перенось мішки. А час покаже, на що ти здатний.

Я, мабуть, таки самолюбивий, бо відразу ж запитав себе: образив мене цей бурчун, дійняв до живого, принизив мою гідність чи ні? Ні, вирішив. На його місці я поводився б так само. Людину беруть у плавання, впевнені, що вона не виявиться баластом. Бо якщо на землі іноді ще вдається метатися невизначеним, то в морі кожен мусить бути на своєму місці.

… Хоч він і назвав мене синком — знаємо ці вихватки: аби дошкулити людині! — однак він молодий. Йому, мабуть, ледь за сорок. Татко знайшовся!

Середній на зріст, мускулястий. І з-поміж тих, кого я зустрів на "Буревіснику", зовні він нічим не вирізнявся, от хіба що обличчям. Воно недоступно суворе, без тіні посмішки, гніву чи радості. Навіть коли боцман лютує (а таке вже траплялося), обличчя його лишається спокійним.

Що це — маска чи ознака потайної вдачі?

Чмихун, з яким я переносив мішки, розповів: боцман, незважаючи на свою молодість, прожив не одне життя. Під час війни, коли його родина залишила Одесу, пароплав на підступах до Новоросійська наскочив на міну. Мати і дві сестри Олега загинули. Дивом врятувався дванадцятилітній хлопчик. Батька у нього не було — нікого не залишилося і з рідні. І Олег з чорноморських берегів майнув у Владивосток.

В ті роки каравани кораблів плавали до Американського континенту. Морячили тоді навіть підлітки. В далекосхідних водах на них чатувала небезпека, бо акулами чигали всюди японські підводні човни.

Олег плавав юнгою на судні, що ходило до Америки. А цього разу воно споряджалося в рейс на Камчатку.

Стояла зима. Без криголама в Охотське море протокою Лаперуза пробитися було ніяк. Сангарську теж закрили японці. Отже, судно вирішили направити на південь. Воно повинно було минути Японське море і вийти в Тихий океан, а вже звідти на Камчатку.

Японські кораблі, мов привиди, виринали з пітьми несподівано. Вимагали застопорити машину. Та на більше самураї не відважувались.

Так минало плавання. Але через кілька днів, коли судно було в океані, його раптом турсонув страшенний вибух: огненний стовп розпанахав нічну пітьму. Торпеда, випущена з ворожого корабля, влучила в диптанк з пальним.

Живими лишилося кілька чоловік. На шостий день їх, знесилених, підібрали рибалки. Холод, голод, японський полон. Всього довелося пережити і нашому боцманові.

А потім, коли він рибалив, його траулер біля Прибилових островів попав у шторм і, перекинувшись під вагою крижаних наростів (так званий оверкіль), потонув. А вони — тралмейстер Олег з товаришами — зробили неможливе: майже два тижні "гуляли" по океану.

І все-таки вижили".

Потім я перегорнув ще кілька сторінок щоденника, перечитуючи щойно написане.

— Ти що, Солоний, вирішив святим духом жити? Ану, марш в їдальню!

Мене кликав боцман.

Розділ десятий

ДЕНЬ, ЯКИХ БУДЕ БЕЗЛІЧ

Що судно не яхта для прогулянок, нам можна було б не нагадувати. Ми це зрозуміли самі, відразу. І тепер кожен, хоче він чи ні, з цим змирився. Бо в плавання вирушали не з примусу — з власної волі… А те, що уявлялося сповитим серпанком романтичного, поволеньки оголюється, як оголюються принадно далекі береги, коли налетить вітер і, наближаючись до них, крізь клоччя туману замість квітучих

суходолів бачиш руді облізлі скелі — сувору, голу землю, якій — над усе! — потрібні працьовиті руки. Море теж чекає на трударів.

Останній день у порту вщерть був заповнений клопотами: ми довантажували судно, потім, знявшись із якоря, вже у морі, давали лад: закріплювали по-штормовому шлюпки, зачохлювали трюми. Потім були збори, знову працювали. Так і не поспали. Знову цілий день довелося бути на ногах.

Пізно увечері спустивсь я в каюту. Стомився страшенно. Навіть сон не брав. Але потроху хвилі заколисали й мене. Снилося: лечу в прірву. Боязко, аж дух перехоплювало. Та на якусь мить це вільне падіння припинялося, і тоді ставало нестерпно: нічим дихнути, а мої кістки, здавалося, хтось кинув на решето і немилосердно "просівав".

Прокинувся весь у холодному поту, все ще перебуваючи в полоні жахливого сновидіння. Судно погойдувало. І щоразу, як воно натикалось на хвилю, тремтіли перебірки, порипували погано закріплені стільці, а десь унизу, в металевому череві корабля, натужно бовкало й скреготало.

У мене боліли крижі, стискувало скроні, до горла підступала терпка млість.

— Годі спати! — почувся голос.

Рання птаха — він навіть схожий був чимось на одуда — океанолог дядя Кася, що мешкав у нашій каюті і, прокидаючись, узяв за звичку будити й нас, кликав мене на вахту.

Я глянув на годинник: лишалося п'ятнадцять хвилин. До восьмої треба одягнутися й поснідати.

Геть жбурнув ковдру, рвучко підхопився, але, вдарившись об вентиляційну трубу, що проходила над моїм ложем, гепнувся каменюкою. В очах потемніло, запаморочилась голова. Це був непоганий удар, справжній нокаут. "Недотепа!" — розізлився на себе, тепер уже поволеньки злазячи вниз. Зіп'явся на ноги, та мене підкинуло. Хотів узяти чоботи — вони ковзнули по підлозі через каюту.

Ага, значить, шторм чималенький.

Кожного разу, як вітер зі своїх щедрих пригорщів жбурляв бризки, палуба неначе горбилася, відбиваючи шалений напад. Перед черговим нашестям вітру вода не встигала збігати у ватервейси; її тоненькі цівки, заповнивши жолоби, утворені на стиках палубних дощок, весь час рухалися, немов живі. Небо сіріло у зважнілих хмарах — низьке й непривітне. Де-не-де в ньому, як у вікнах із запиленими шибками, проступали блідо-голубі просвіти. Та скоро й їх затягло клубчастими хмарами.

Море було схоже на небо — цей подертий намет. Власне кажучи, око не відрізняло, де кінчається море і починається небо: важкі, темні хвилі, зверху поплямовані в піняве, бігли ген по всьому безмежжю, стираючи грань видноколу.

І все-таки це був незначний шторм.

Я пригадав, коли ми на "Шокальському" поверталися з півдня і нас у цьому морі наздогнав тайфун… Відчувши раптову хитавицю, я залишив тоді каюту, піднявся на палубу. Але моря не впізнав. Ще годину тому спокійне, воно бурунилося велетенськими хвилями. Ген, скільки сягав зір, мчали вони з розвихреними білопінними гривами — неначе табуни оскаженілих коней, що обірвали вудила і лякливо кинулися врозбіж по всьому неозорому роздоллю.

— Тайфуни — лихо тутешніх берегів, — пояснив синоптик.

Народжені біля Філіппінських островів і взявши там розгін, вони мчали з неймовірною швидкістю на північ, змітаючи все на своєму шляху. Японське море — їхнє гарцьовисько.

Та поки що нам щастить: хвилюється море — от і все. Хоч і осіння пора, тайфуни нас обминають. "Буревісник" погойдується з боку на бік — бортова хитавиця! — та з курсу не збочує, натиск води витримує.

Зачаровано, з острахом дивлюсь, як форштевень шматує воду. Вона піниться, сичить, падає масними скибами обабіч — борозна, проорана велетенським плугом на незайманій ниві моря.

У-ух, яка навала!

Помітивши, мабуть, у моїх очах тривогу, дядя Кася підбадьорює:

— "Буревісник" і крізь ураган прорветься — океанське судно. Я на ньому вирушаю не в перший рейс.

Кораблик таки неабиякий. І мені він подобається. Уявляю, що б сказали мої сухопутні друзі, побачивши "Буревісника". Це не рівня якомусь там річковому теплоходові. В його трюмах можуть розміститися всі цехи друкарні, де я працював. А ще якби глянув на нього дядько Вовкулака! Йому б і мову відібрало. Що та його розсохла плоскодонка в порівнянні з цією махиною.

Такого човника, сказав би, у наш ставок: усю воду вихлюпав би. Повінь до Ялинчиної хати дістала б.

Пригадалося, що Ялинчина хата для Вовкулаки — завжди найпевніший орієнтир. Коли він, хильнувши, бувало, повертався додому, то, аби не заблудитися, спочатку доходить до баби Ялини, а вже тоді брів далі. Та Вовкулака схильний перебільшувати. Ставок у нашому селі, треба сказати, гарний — широченний, глибокий. Правда, дядько Степан,

подейкують, боїться далеко від берега відпливати, аби не скоїлось лиха, бо глибини там кількаметрові, біля коряг водокрути, а Вовкулака, хоч і затятий рибалка, так і не навчився плавати. Скраєчку, де скотину напувають, сидить він із своїми "павуками".

Його очі під вицвілими стріхуватими бровами дивляться на світ стомлено й байдуже. Останнього приїзду в село я помітив, як постарів Вовкулака, — час підточив діда, ніби дуплисте дерево.

Ото й кажу собі: побачив би він мого кораблика, ахнув би!

Судно й справді не маленьке: понад сто метрів у довжину, п'ятнадцять ушир, а щогли, гінкі та високі, хмар черкають, коли ті пливуть над ним обважніло.

Учора боцман, бачили ми, водив новачків по всіх закутках, показував і розтлумачував, що до чого, — так би мовити, перше знайомство.

— Ось тут румпельна, а це — акустична, — тицяв пальцем.

Ті, роззявивши рота, слухали пояснення.

Коли Олег Захарович закінчив "екскурсію", ми з Чмихуном зайшли до нього запитати, де взяти голяків підмести палубу. Боцман якраз чепурився, — голив бороду. Він запросив нас сісти.

На столі валявся потертий, зачовганий конспект, и якому, окрім табеля з помітками про кількість днів, відпрацьованих кожним матросом, були також дані про "Буревісник": товстий записник, залишений Олегу Захаровичу його попередником Андрійовичем.

Поки боцман наводив марафет, ми читали ті його письмена. З них довідались, що "Буревісник" переобладнаний з колишнього банановоза. Замість вантажних трюмів стали каюти; на палубах розмістилися

лабораторії: гідрологічна, планктонна, експериментальні майстерні, пост метеорологів.

Та про це ми знали й без записок Андрійовича: хто ж як не ми переносили туди вантажі, а сьогодні увесь день поралися там!

Нас зацікавило інше.

Там, де йшлося про історію "Буревісника", було написано чітко й підкреслено червоним олівцем — боцман, той, що давно працював на судні, звичайно ж, пишався ним і, мабуть, вважав себе прямим продовжувачем і спадкоємцем славних попередників мореплавців. "В історії вітчизняної океанології, — записав він, — судно "Буревісник" згадується тричі. Перший "Буревісник" — гвинтовий корвет, другий — вітрильно-паровий корвет, що проводив океанографічні дослідження.

На честь цих кораблів і названо судно, на якому я плаваю..."

Останній рядок — "на якому я плаваю" — було написано врозбивку, виділено себто. Чмихун штовхнув мене під бік: схоплюєш, мовляв, нюанс!

— Так, — мовив я стиха.

У схемах, де і яке приміщення розташовано на судні, ми не стали розбиратись, як і в таблиці порівнянь "Буревісника" з іншими експедиційними кораблями: на-скільки-то він і водотоннажністю й іншими якостями кращий за "Персей", "Карнегі", "Умітаку-мару".

Якщо "Буревісник" названо найкращим експедиційним судном, обійдемось без порівнянь. Нас зацікавило інше... Каюта наша розташована на кормі, по лівому борту. В тісному продовгуватому закутку, ніби засовки, на яких в інкубаторі вилуплюються курчата, одна над одною якимсь дивом вмістилося чотири койки. Мені дісталася

верхня, Чмихуну — нижня. В каюті, пригвинчені до підлоги, два стільці, невеликий столик. На стіні біля кожної койки — розклад: що слід робити на випадок пожежної тривоги. Мій товариш встиг наклеїти туди вирізку з журналу — фотографію Софі Лорен. "Для натхнення", — пояснив.

Я від подібних ілюстрацій утримався...

На кормі взагалі помешкання для матросів, але наше чи не найгірше. Угорі над ним — румпельна. Кожен порух керма на містку, щонайменше відхилення судна ліворуч-праворуч складними приводами передається в румпельну, і там скрегочуть трибки, посилаючи імпульси вниз, до головного стерна. А внизу гуркоче п'ятитонний гребний гвинт, велетенськими лопатями перемелюючи гори води. Гуде, лящить, брязкає, тремтить усе: перетинки, стеля, підлога. Койка мене підкидає, ніби я на батуті. Дрижить тіло, цокотять зуби.

Тому-то в конспекті Андрійовича нас так зацікавило про наше помешкання.

"Ліворуч на борту під каютами 6 і 7 крюйт-камера для вибухівки, а праворуч на кормі — спиртосховище. Шпиталь, амбулаторія та ізолятор у носовій частині".

— Гм, — прочитав і по хвилині мовчання промимрив Чмихун. — Чи немає, Олегу Захаровичу, взаємозв'язку між кормою і носовою частиною судна?

— Якого? — не зрозумів боцман.

— Прямого, — відказав Антип Чмихун.

— Ось ти про що! — зареготав дракон. — Ні, друже, зв'язку немає. Бо коли щось скоїться, шпиталь тобі вже не допоможе.

Вибухівка — для глибоководних досліджень: звукові хвилі під час вибуху торкаються дна, і по тому, з якою швидкістю вони проходять крізь товщу океанського ложа, вчені визначають, що за породи лежать на дні.

— Це зветься методом відбитих хвиль, — розтлумачив дракон, коли ми залишали його каюту.

Нам від цього не полегшало.

— ... Пізнувато, керманичу, пізнувато! — докірливо хитнув головою хлопець, якого я мав змінити біля керма.

Чмихун, мій напарник по вахті, вже був на містку. Я, правда, теж не спізнився: до вахти лишилося кілька хвилин, та їх, бач, тому бурчуну замало!

— Умовились так, — обізвався він, і його й без того непривітне, з вишкіреними зубами обличчя набуло виразу розлютованого тигра, — на місток з'являєшся за десять хвилин до вахти. Ясно?

— Кому ясно, а кому й ні, — ухилився я од відповіді. — І взагалі, чого раптом тинятися зайве?

— А ти не тиняйся, — відказав "тигр". — Познайомся з обстановкою, уточни курс. Може, боцман робітки підкинув — теж поцікався.

Мене щось підбивало йому заперечити, і я огризнувся. Хлопець не загаявся мені відповісти. Ще і ще!

Воно, може, й треба заздалегідь заступати на вахту, хоч такого у статуті морського флоту й не написано, — а тільки це було сказано таким тоном, що в будь-кого викликало б протест. Та й взагалі, чого то всі мною повинні командувати — капітан, старпом, штурмани, боцман,

підшкіпер, тесля і ще з десяток начальників! Дарма, що я новачок, — відразу поставлю себе так, щоб відбити охоту наді мною верховодити.

Так вирішив я, на цьому й наполягав.

— Годі! — втрутився штурман. — Сергієнко діло говорить. Вахту прийматимеш за десять до восьмої.

Які спритні! Двоє на одного.

Аби припинити суперечку, мовчки взявся за стерно.

Чмихун на крилі містка. Вахтування ми розподілили навпіл: спочатку я біля стерна, він на крилі впередзорящий, і — навпаки. Чмихун — теж птиця водоплавна! — почув, що мова зайшла про наше вахтування, одразу уник розмови, майнув з рубки.

Потім він став до стерна, а мені наказали зайти до капітана: в його каюті засмітився гальюн.

Довго я лагодив той "агрегат". Руки закуціліли, в чоботях хлюпотіла вода, і я забіг у каюту перевзутися.

На столику лежала розгорнута книга, яку, мабуть, щойно читав підвахтовий — Вадим Погорілий.

"Сір! Ваша величність знайшла за доцільне використати мирний період, щоб збагатити географію знаннями, корисними людству. Під вашим покровительством, Сір, ми вступили на це поприще. Щокроку на нас чатували всілякі випробування, проте терпіння й наполегливість не залишали нас. Історію цих наших зусиль я наважуюсь піднести вашій величності".

Дивина! Після того, що я тільки-но виконував, ці слова Бугенвіля з його "Кругосвітньої подорожі на фрегаті "Будзе" здалися мені надто пишномовними.

От маєш — знання, корисні людству!

І я вголос вилаявся.

— А, це ти. Чого розкричався? — підвівши голову з-за ширми, якою була завішена койка, запитав підвахтовий Погорілий.

— Дивлюсь, чим захоплюєшся. Романтика?

— Ага, — погодився він. — Гарно, чортяка, пише! Від його слів не в одного голова замакітриться.

— І в тебе замакітрилась?

— Трохи.

— Гм… — не стримав я подиву, очима вп'явшись у Погорілого, з цікавістю розглядаючи його зморшкувату, як кулак завбільшки голівку — як то вона, маленька така, могла замакітритись! (В уяві моїй дієслово це пов'язувалось з чимось великим, принаймні хоч би таким, як макітра.) — Цікаво! — єдине, що я знайшовся сказати. І додав: — Книгу Бугенвіля мені доводилось читати. Що ж, цікаво, а тільки забагато патетики. Не здається тобі, — перемотуючи онучі, вів далі я, — дещо несумісним в його розповіді про морські мандри?

— Що саме?

— Хоч би й цей високий стиль, піднесеність, з якою Бугенвіль говорив про море, і водночас його жорстоке, нелюдське поводження з матросами.

— Ти маєш рацію, — погодився підвахтовий. — На вітрильниках справді панував деспотизм. Ну, а високий стиль… Не забувай, що книга написана давно, до того ж автор її звертається до короля — сам розумієш, підлабузництво.

— Можливо, можливо…

Все ще перевзуваючись, промимрив колись завчені рядки:

Я вийшла з тебе і йду в тебе, море…

Грішна йду, невтішна йду — наполохана.

Хто там — позаду?

Море в мене — попереду.

І ці чудернацькі вірші, і слова Бугенвіля мене трохи розвеселили. Аякже, знання, корисні людству!

Якщо мені отак і надалі доведеться чистити гальюни, Бугенвіля, чого доброго, доведеться жбурнути за борт.

"Сір! Ваша величність знайшла за доцільне…"

Чудесно! Та в каюті мені затримуватись не можна: спохватяться на містку, перепаде на горіхи.

Я піднявся на палубу.

Хлопці з робочої бригади щойно закріпили парадний трап і тепер збиралися шабашити.

Стояли на півбаку, ділячись враженнями минулого дня.

Я підійшов до них — послухати теревені.

Більшість із нас — новачки, і, природно, вже в перший день дехто себе "показав". Чубатий замість ящика із сміттям викинув за борт кошик, в якому підшкіпер зберігав ключі та інше причандалля.

Боцман йому зараз читав мораль. Всі "уважно" слухали.

Вітер налетів несподівано, хлюпнула хвиля, забризкавши балакунів.

— Не нами вигадано, — глибокодумно виголосив підшкіпер, уникнувши купелі. — Без хрещення моряк — не моряк. Тайфунчика б на вас, малята!

Хлопці один за одним пішли в каюти. На палубі залишились тільки ми з судновим теслею Терентійовичем. Він до підвіски, довгої, кількаметрової дошки, на яку стають, фарбуючи борти, прибивав поперечні бруски.

Потім, скінчивши, важко опустився на палубу. Витер спітнілі скроні, мовив:

— Годі!

Майже сорок років Терентійович на воді, теслею працює. Але його ніхто інакше не кличе, як тільки Дерев'яний. Всі корабельні теслі — Дерев'яні, і наш Терентійович на це своє прізвисько не ображається. Він взагалі більше мовчить. Слухає та посапує, як паровоз. За Терентійовича

говорять його руки, здатні змайструвати чи витесати від грубих кранців — пузатих дерев'яних колодок, що їх опускають за борт, аби судно не пошкодило боків, — до мініатюрних іграшкових бригантин, якими він славиться на все пароплавство.

— Сідай, — звернувся до мене, — перекуримо!

— На вахті сидіти — злочин, — відказав я словами штурмана. Той штурман у мене в печінках. Хоч, правда, не знаю, хто кому більше насолив!

Якось під час ходових випробувань він мене поставив на вахту. Поки мій напарник достоював останню годину за стерном, я спустився на камбуз і почав готувати підвахтовим сніданок. Ця кулінарія, розтлумачили, входить в обов'язки матроса. Та, на-мою думку, яке може бути чаювання о четвертій ночі! І я, увімкнувши куб, присів біля нього, теплого і воркітливого, мов кіт. І... заснув.

Коли наступного дня обговорювали цю провину, особливо старався другий штурман. Присуд був безжальний: списати з судна.

Ось я й процитував його слова Дерев'яному.

— Облиш! — пробасив він. — Ти там, де не слід, завжди дієш за статутом. Сідай! — наказав.

Ах ти чорт, яка оцінка! Ніколи не треба перебільшувати своїх можливостей. Присоромлений, скорився наказу Дерев'яного й присів поруч.

— Відомо, — почав він здалеку, затягнувшись цигаркою, — на флоті є традиція: не міняти, як модниця капелюшки, судна, що тебе поставило на ноги.

— Ти про що, Дерев'яний? — удаючи, ніби не розумію, перепитав його.

— А про те саме, — і він без натяків, відверто додав: — Чого з "Шокальського" пішов? Кажуть, на ньому ти починав морячити.

Кажуть… чого та чого?! Коли б він по-людському запитав, без цієї моралі: флот… традиції, — я відповів би йому, що мене з того "Шокальського" попросили перед самим виходом у море. Я так би йому і відповів. А тепер щось мені нашіптувало сказати ущипливе. І я бовкнув:

— Набридло, Терентійовичу, море. Забажалося погуляти на суходолі, подалі від цієї розпрекрасної стихії. Ото й списався з "Шокальського".

Він аж підскочив. Таке з Дерев'яним трапляється, коли він чимось ображений. Очі — вогонь, розлючений.

Давай, давай — пронизуй своїм убивчим поглядом!

Знаю, про що думаєш: сезонник, мовляв, шантрапа.

Але він мовчить. Образа, розчарування проглядають з його розлючених очей. Вони, що ножі, прошилюють мене наскрізь.

Мені соромно стає за цю недобру гру, і я здаюся.

— Пробач, Терентійовичу, — кажу і розповідаю все, як було.

Кремезний, неповороткий, широко розставивши клишаві, як ведмежі лапи, ноги, стоїть він і слухає. Щеня, думаю про себе, і не сором тобі поводитися отак з тим, хто став твоїм учителем? Це ж він, Дерев'яний, застеріг мене від безлічі невдач, які очікували на "Буревіснику". Може,

тому, на правах учителя, він і бідкається, хоче дізнатися, чого-то його школярик шарахається з судна на судно…

— Пробач, Терентійовичу! Я не підведу тебе.

— Ну що ж, — відійшовши від припливу люті, вже спокійно мовить. — Тоді це інша річ.

Перший день у морі минув, здається, щасливо.

Розділ одинадцятий

ЧОГО МИ ТУТ

— Ну, як — чого? Про боцмана я тобі розповідав: він моряком народився. Дерев'яний теж з дитинства на флоті. Погорілий служив на підводному човні. Сам розумієш, кому ж, як не підводнику, морячити. Про решту нічого не знаю, як і про тебе. А сам я…

Тут Антип Чмихун заходився оповідати свій родовід, з якого стало відомо, що батьки його тайговики, ніколи в очі моря не бачили. Дід теж полював на звіра — соболятник. А він, Антип, вирішив присвятити себе морю.

В цю його одержимість я не дуже вірю: легковажний він якийсь.

А втім, може, я помиляюся.

— Якщо ти справді моряк, чому відрекомендувавсь мені, що волонтер, заблуда? — нагадав Чмихуну наше перше знайомство.

— Бо так воно й було. Спочатку, звичайно, — додав Антип. — Жоден капітан не хотів мене брати в плавання: моряцьких навичок, торочили,

не маю. Ото й тинявся в порту, серед гультяїв, що звуться "бичами", яким інколи доручають підмінювати тих, хто повертається з рейсу і тимчасово перепочиває на березі.

— От як, голубе. Тож і твоя доріжка не трояндами встелена!

Антип погодився, що це справді так.

Ми щойно змінилися з вахти і, попоївши, спустилися в каюту. Заходилися з'ясовувати, хто з нас чого пішов у рейс. Дійшли такого висновку: якщо для кількох новачків, у тому числі й для нас, плавання заманливе своєю незвіданістю (аякже, казковий підводний світ, зустрічі з тропічними островами, морська екзотика!), то всі інші, мабуть, дивляться на плавання як на звичайний, буденний труд: черговий рейс, яких було безліч.

— Мене ти не ошукаєш, — єхидно посміхнувшись, пальцем посварився Чмихун. — Хоч би й твердив, що плавав раніш, та по очах бачу — лукавиш!

— Фізіономіст який! — не погоджувався я. — Що ж бо ти побачив?

— А те, як ти, мов новонароджений, вилуплюєш баньки на кожну закучерявлену хвилю і як жахаєшся, коли накреняється палуба.

Спостережливості йому не бракує, одначе про боязливість мою щось занадто. Коли це я жахався, як він мовить? Такого не пригадую. Базіка нещасний!

Чмихун сидить навпроти мене за невеличким столиком, на лаві, де я недавно теж відпочивав. В одному тільнику-безрукавці та в штанях з високо відрізаними холошами — шортах. Тіло його розтатуїроване. На ногах і руках, навіть на спині якісь дивовижні птахи, ведмеді, леви,

розпатлані дівчата, високі щогли, різноманітні якорі та інший корабельний такелаж.

Обличчя Антипа багате мімікою, нервове, і увесь він надмірно рухливий. Сидить, як китайський ляльковий бовдур: ноги підібгав під себе, у такт хвилям, що розгойдують судно, нахиляється то низько вперед, то голову відкидає назад. Кожен порух його сухорлявого тіла і зміна в міміці обличчя передаються тим витатуїрованим левам і дівчатам. Вони починають ворушитися, визвірюватись чи сміятися. Все приходить у рух, немов почалася дика оргія. Ну й морячок!

Ми ще не встигли перемити кісточок кожного матроса, як до каюти завітав дядя Кася.

— Е, сусіди, — кинув, ніби одуд затуркотів, присоромлюючи нас, — так не годиться. Люди оно трудяться, а вони філософію розвели. Мерщій на палубу!

Дарма, що ми тільки-но з вахти, наказу скоряємось. Вчені ладнають для пробного спуску прилади, і їм слід допомогти.

— Настанова старпома про безвідплатну поміч науці — в дії, — невдоволено пробурмотів Чмихун.

— Вона, вона, — притакнув дядя Кася.

— Якщо це в ім'я науки, то треба потрудитися! Поволеньки залишили каюту.

Скребло, яким оббивають іржу, швабра драїти палубу, голяк її замести — все це наше знаряддя. Чмихун зауважив, що ці допотопні речі коли-небудь та замінять досконалішими. А поки що орудуємо ними. І знаємось трохи в навігації: що таке компас, секстант, курсограф. З

ними в школі знайомились, там, на Першій річці, і на судні щоразу доводиться мати справу.

І ті, що вийшли на штурм океану, озброєні теж. Та ще й як!

Ось він зітхає під нами, могутньо й вільно, океан-море. А десь під його багатокілометровою товщею, мов шрами на тілі землі, глибочезні западини; пасма гір, широкі долини — світ загадковий і незвіданий. Ще нижче — вічний клекіт вічного вогню, країна Плутонія, в якій сховано незліченні корисні копалини, потаємне, ніким не бачене обличчя землі.

— Чи проникне людина в ту загадкову країну? — поцікавився Чмихун у літнього геолога.

— Може, колись і буде таке, — відповів науковець.

— Колись? — перепитав матрос. — А скільки ж то ще ждати?

— Ну, знаєте, вам, молодим, уже сьогодні хотілося б зробити це, — мовив геолог і додав: — Але поки що, друже, людство не винайшло такого апарата, на якому б можна було мандрувати в глибинах землі.

— Жюль Верн твердив: такі апарати будуть.

— От і ми, вчені, тієї ж думки.

Вони ще довго сперечалися, але до згоди так і не дійшли.

— Досить тобі! — перебив я Чмихуна. І ми мовчки заходились трудитися.

… А ще я чув, ніби матінка-природа ключі до розгадки таємниць життя сховала в океані. Ото й вирушили на пошуки, як аргонавти в давнину, вчені.

Напередодні відплиття "Буревісника" начальник експедиції познайомив усіх з програмою робіт, що їх повинні провести в рейсі.

Завдяки нашим дослідженням наукові центри складуть карти рельєфу океанського дна, уточнять масштаби підводних районів, де є корисні копалини, так звані залізомарганцеві конкреції. Можливо, зберуть матеріал для розв'язування проблем геологічної будови, історії розвитку океану, материкової та острівної суші, що його оточує. Усе це допоможе з'ясувати походження нашої планети взагалі. Нарешті, доповнюючи комплекс геолого-геофізичних досліджень "Буревісника", можна буде скласти детальні навігаційні карти та карти районів рибного промислу.

— Це вже не теорія, не гола наука, а практично-господарські завдання, — закінчив свою розповідь учений.

Нас, матросів, ці проблеми безпосередньо не стосуються ("Ваша справа, — розтлумачив боцман, — вправно орудувати скреблом та шваброю. Про решту академіки подбають"), одначе почуте розбуджує уяву.

Навіть якщо її тендітні крила підтято грубим скреблом!

І зараз, допомагаючи дослідникам океану підносити якісь труби, лагодити сіті, ми раз по раз навідуємось то до одного, то до іншого гурту людей, що юрмляться на палубі біля загадкового для нас причандалля.

Знайомимося з ним.

— Справді захопливо, — вирік Антип, — залізяки, ковші, дночерпалки. Проте дивуюсь, як отаке безладдя терпить боцманське серце! А спробуй викинь хоч одну цяцьку, таке підніме... Аякже, унікальні прилади!

Палуби таки захаращені численними обладунками, і тому "Буревісник" аж ніяк не схожий на інші звичайні торговельні чи пасажирські кораблі. Ковчег!

І все ж ми розібралися, що до чого.

З правого борту в носовій частині "Буревісника" на дерев'яних брусках кількаметрова труба великого діаметра, скорочено — ТВД. Володя Петраненко, що давно морячить, зве її ТБЦ. Туберкульоз себто. Поруч з ТВД кілька коротших і тонших труб — вібропоршневі, гідростатичні та прямоточні. З допомогою їх учені братимуть проби грунту океанського дна.

По лівому борту велетенський, пофарбований в червоне поплавець. То — металевий гідрологічний буй. Його опускатимуть за борт. На довгий трос знизу кріпитимуть вертушки й батометри (перші — для вивчення проби води з різних глибин).

У кормовій частині горішньої палуби сачки, хватки, сіті, різноманітні риболовецькі снасті для полювання на мешканців моря: від щонайменших мікроорганізмів — планктону — до велетенських акул і спрутів.

На кормі, поряд із збіжжям загону іхтіології, лежить скойланий в бухту кабель. Як нам пояснили, до нього кріпитимуть сейсмокоси та гідрофони. Потім кабель кидатимуть у воду. Цим хитромудрим способом вивчатимуть корисні копалини, що залягають під океанським дном.

От тобі й маєш! Так це ж ті відбиті хвилі, якими нас учора лякав боцман.

— Так, — підтвердили сейсмоакустики. — Хвилі звуться відбитими.

І ще чимало причандалля побачили ми. Що не кажіть, "Буревісник" обладнаний неабияк, а дослідники вирушили не з голими руками.

— Навіщо все це? — запитали в Мар'яновича, іхтіолога, уздрівши біля його лабораторії десяток кошиків та ящиків, до кожного з яких була прив'язана мотузка.

— Коли висадимось на атол, у кошики збиратимемо корали. Варто зараз подумати про це.

— О'кей, — відповів Чмихун — "поліглот", що з англійської знає лише три слова: о'кей, еск'юз мі і но смокінг.

Розділ дванадцятий

НА ПІДСТУПАХ ДО ЦУСІМИ

Океанологи клопоталися біля батометрів, іхтіологи з Мар'яновичем, батьком рибальства, ладнали сіті; геологи до троса кріпили драгу, яку вони опускатимуть на дно. У кожного були свої турботи. До вахти лишалося дві години. Я помітив, як члени екіпажу, ті, хто бував у тропіках, незважаючи на те, що робочий день скінчився, в каюти не йдуть, а щось майструють на палубах.

— Що вони роблять? — запитав у Терентійовича, зустрівши його біля малярки.

— Намети будують.

— А каюти для чого?

— Минемо тропік Рака, зрозумієш.

Дерев'яний теж пішов на кормову надбудову щось майструвати.

"Дурниці!" — вирішив я і піднявся на місток.

Внизу, обабіч судна, хлюпотіло. Якесь чаклунство в цьому недремному колобігу води. Вода не знала спочинку. Дике свавілля під завивання вітру, нестримна плинність, зрівняти яку можна хіба що з вічністю. Вічне і незбагненне вчувалось і в стоголоссі моря.

Ми повинні вжитися, звикнути до цього середовища, не схожого на наше, земне. Тільки очі сліпить та буруниться піняво — з краю в край на тисячі миль розляглася блакитна водяна пустеля.

Нарешті прийшли на першу океанологічну станцію. Коли судно зупиняється і вчені беруться до праці, це й зветься станцією.

Нині океанологи випробовуватимуть прилади.

Мене послали до лебідки.

— Гей, біля стріли — не спати!

Високий, помпезний, як антична статуя, океанолог схиляється коло троса: щось кріпить, подає команду на лебідку, де я стою.

Хоч погода штормова, на судні ладнають вертушки — прилади, що фіксують напрямок та швидкість морських течій.

Тут, неподалік від Цусімських островів, Куросіо, точніше, його могутнє розгалуження — гілка, входячи в Корейську протоку, розпадається на дві течії: Східно-Корейська відхиляється ліворуч, омиваючи береги Кореї; Цусімська йде вподовж острова Хонсю, — аж до Сахаліну. Ось вчені й хочуть простежити їх швидкість.

Потім дали хід машині і попрямували на південь.

Судно гойднуло, і я не встиг утримати керма: стрілка компаса в 150° повільно, але вперто поповзла на кільканадцять градусів праворуч. Я заходився вирівнювати курс: коромисло стерна різко переклав ліворуч. Але годі було чекати, що стрілка зупиниться на потрібному мені градусі: тепер вона невблаганно відхилялася ліворуч.

"150, 149, 148... 146... 140", — крижаніючи від жаху, про себе відзначав позначки на репітері гірокомпаса.

— Який курс? — поцікавився штурман.

Гм, який курс! Він міг би й не запитувати — сам добре знав, а до того ж у ходовій рубці табло, на якому крейдою виведена циферія — позначка курсу. Вона, правда, для нас, стернових, щоб, чого доброго, замість півдня не повернули в протилежний бік.

— Курс який? — перепитав я.

— Курс, курс! — підвищив голос штурман. — Відповідайте чітко, як і належить стерновому.

— Сто... п-п... п'ятдесят градусів...

Аби виграти час і таким чином вирівняти напрямок судна, я ото й заїкаюсь, невпевнено так відповідаю. Але стрілка, як навмисне, і не думає повертатися на 150°.

Глянувши на шкалу компаса, штурман не своїм голосом заверещав:

— Півборту праворуч!

— Єсть півборту праворуч!

— Хто вас учив відповідати "єсть"?!

Не знаю, хто мене вчив. Десь колись, мабуть, вичитав чи, може, й чув від когось. Не пам'ятаю! За статутом морського флоту цього "єсть" говорити не слід: воно лишилося тільки на військових кораблях. Та чи до тонкощів мені, коли я аж упрів через неслухняність керма!

Ми наближалися до Цусіми.

До штурманської завітав Павло Гурійович — капітан.

— Японці недаром кажуть, — глянувши в ілюмінатор, відзначив він, — осіннє небо міняється сім з половиною разів на день.

І до гідрографа Євмена Вільямовича:

— У Корейській протоці як попрямуємо: Східним чи Західним проходом?

— А все одно!

— Десять градусів ліворуч! — наказав капітан.

— Десять градусів ліворуч! — повторив я команду, перекладаючи коромисло стерна.

На компасі було 140°. Ми наближалися до Східного проходу, або інакше — протоки Крузенштерна.

Довкола нас засновигали кавасакі — невеликі білобокі шхуни, з яких японські рибалки кидали сіті.

Із дванадцяти вузлів хід стишили наполовину, аби не наскочити на ті всюдисущі суденця. Та й вода дедалі ставала каламутніша, в жовто-зелених плямах, серед яких стали траплятися багатометрові батоги трави. Капітан пояснив, що то від берегів Кореї хвилі приносять решткі саргасових водоростей, які, відірвавшись од морського дна, спливають на поверхню, а потім дрейфують і, намотуючись на гребний гвинт, завдають чимало клопоту мореходам. Он скільки їх за бортом, тих водоростей, і ще слизькі, потьмяніло-бурі стрічки морської капусти — ламінарії.

З імли проступив скелястий острів Цусіма — місце битви наших співвітчизників з японцями.

У книзі, що колись прочитав, протоку цю, пам'ятаю, названо "Страшними воротами смерті", бо не багатьом російським кораблям у той далекий 1904 рік вдалося прорватися до рідного берега.

На палубу висипали всі учасники експедиції.

А коли Цусіма була на траверзі "Буревісника", застопорили машину. Всі вишикувалися. Далеко над морем в урочистій тиші пролунав басовитий гудок.

Ми вшановували пам'ять полеглих земляків.

Лише на підступах до Східно-Китайського моря — у-у-ух, яка втома! — змінився я з вахти.

Розділ тринадцятий

КУРС 142°

Згадалися слова Лисогурського. Якщо "втоптані" морські стежки, що ведуть з країни в країну, від материка до материка, казав він, можна порівняти з шумливими вулицями, то протоки — немов міські транспортні магістралі в години пік.

У цьому я переконався, коли минали Цусіму. Корейська протока кишіла великими кораблями і зовсім маленькими суденцями, що раз по раз шмигали перед самісіньким носом нашого "Буревісника".

Аби не наразитись на небезпеку, уповільнили хід, підсилили вахту.

Замість одного впередзорящого тепер було троє, причому один стояв на салінгу фок-щогли.

Так, лавіруючи цим лабіринтом, дісталися в буряне Східно-Китайське море.

Курс 142°. Архіпелаг Рюкю — низка суходолів, витягнута з півночі на південь між Японією і Філіппінами, розкинувся ліворуч від нашого курсу. Він нагадував загороджувальну сітку — бони, які ставлять на підступах до гавані, щоб туди не пробралися чужинські підводні човни. Та це "загородження" нікудишнє, бо ні японці, ні філіппінці не врятувалися від проникнення у свої води непроханих гостей: тут з Гавайських островів до В'єтнаму пролягає дорога, що нею янкі возять смертоносні вантажі. А на Окінаві — групі островів, повз які проходимо, вони давно звили своє кубельце.

Десятки разів пролітали над "Буревісником" невідомі літаки, фотографуючи нас, — зацікавилися, бач, неабияк песиголовці.

— Хоч невеличке фото пришліть на згадку! Боцман не втримується — складає докупи три пальці:

— Бачиш, яка штукенція? Великим планом сфотографуй!

З далини проступило громаддя голомозих, рудих, як маківки буддійських богомольців, гір. То вершини острова Куме.

Климчук, що завітав до нас на твіндек, наспівуючи, запропонував:

— Вип'ємо, куме, тут, на тім світі не дадуть!

— Ця точка з координатами 25°36′ північної широти, 127°10′ східної довготи знаменна у Світовому океані, — пояснив він.

— Чим?

— Чим? — здивувався штурман. — Вашому колезі Степану Вяткіну в ній сповнилося сорок!

Як він нас обдурив, підшкіпер! Казав, через десять днів відзначатиме сорокаліття. Нахвалявся навіть почастувати. От хитрун! Сам, бач, веселенький ходить — "причастився", либонь.

— Іди-но сюди!

І от Степан, як м'яч, перелітає з рук у руки.

— Годі, душу з нього витрясете!

Сорок років? Не схоже! З вигляду він підліток: сухорлявий, низенький. Обличчя, правда, виказує його вік: зморшкувате, вподовж і впоперек помережане тоненьким павутинням.

Подібні лінії, бачив я, Климчук креслив на карті, прокладаючи маршрут корабля.

— Ба то вони і є, — захекавшись від "м'яча", якого так завзято підкидав, пояснив штурман, — дороги, пройдені Степаном.

Він не помилився, Климчук. За сорокаліття підшкіпер таки багато встиг пройти. У нас їх трійця — боцман, тесля і підшкіпер, хто з дитинства морячить. Ну, та ще іхтіолог Мар'янович.

Ми заходилися вшановувати іменинника. Заради такої нагоди іхтіолог розщедрився: поставив пляшку "цілющого" нектару. Степану багато не треба: сьорбнув раз-другий і готовий!

— До чого тут я? — обурився. — Іменинник, так що з того! Ось кого слід вшанувати, Григорія Мар'яновича. Рідкісний екземпляр, унікум — останній вояка її величності Британських збройних сил. Поганяй, кермуй, Британіє! — переходячи на спів, затягнув англійський гімн. — Через хвилі, крізь моря-океани кермуй, Британіє!

— Він що — жартує? — звернувшись до іхтіолога, питаємо. — Чи, може, справді морячили під англійським стягом?

— І таке бувало, — погодився Мар'янович. — А тільки не в цьому річ.

— Тоді розкажіть.

— Розкажи, Григорію Мар'яновичу, — заволав Степан, — нехай сьогоднішні морячки послухають оповідь бувалого та не гнуть кирпу!

Ми сиділи в каюті, хто де примостився: я з підшкіпером внизу, на койці; Погорілий, боцман і Чмихун — на лаві; Мар'яновичу, як найстаршому з-поміж нас, відвели почесне місце на стільці, посеред кают.

Його довгасте, кістляве обличчя вирізнялося на тлі ілюмінатора, неначе стародавня гравюра, втиснута в овал.

З Мар'яновичем я поки що мало знайомий. Кілька разів стрічалися в порту — я допомагав йому переставляти якісь важенні сулії.

— "Питво" для риб — формалін, — пояснив він. І ось тепер здибалися — в морі.

На "Буревіснику" іхтіолог чи не найстаріший: йому, мабуть, шістдесят. Він ладнає риболовецькі снасті. Ні спеціальної освіти, ані наукового ступеня іхтіолог, здається, не має. Одначе працівник незамінний. Професор Крепе, кажуть, назвав його батьком рибальства. Багато з тих маловідомих екземплярів риб, що знаходяться в музеї Інституту океанології, піймав Мар'янович — матрос її величності, як зве його підшкіпер.

Що ж, він був і ним, матросом...

— А тільки де в чому Степан помиляється, — кинув докірливо. — Яка то до біса величність — королева?! Рідна земля для мене найвеличніша величність!

Розповідь Мар'яновича

Ненадійна то гавань — виселок, а все ж пристановище для рибалок.

Може, бували в тих місцях? Від Новоросійська недалеко.

Розкинувся він на довгому, висунутому в море мисі. З півночі виселок відкритий степовим, з півдня усім морським вітрам. Юрмляться обабіч — одна вище другої — розмиті дощами скелі. Хтозна-коли споруджена мазанка стоїть впритул до води, остання на березі. То хата Мар'яна, рибалки, який більшу частину життя проводить у морі. Правда, не

розбагатів колишній степовик од тієї пекельної праці: був голодранцем — ним і залишився: мов кефаль крізь подерті сіті, тікає від нього щастя.

Наміцно врісши в землю, хата прилипла до скелі. І бувало, коли розлютується бора — вітер тутешніх місць, а хвилі дістають порога, Гришатці хата уявляється неприступною фортецею, кораблем, надійно припнутим до якоря.

Зоріють синьо шибки перекошених вікон на синю пустелю, де-не-де поплямовану цятками човнів. Інколи на обрії майне силует корабля чи забіліє вітрило, ледь помітне, мов крило чайки. І скоро зникає, розтанувши в морській далечині. До берега наближатись не наважується жоден сміливець — мілина, рифи...

У вікно, як в ілюмінатор, дивиться на море син Мар'яна — майбутній рибалка.

То його вікно в світ, який починається за батьківським порогом.

Ще пам'ятає постріли серед ночі, зойк матері — тривожний дев'ятнадцятий рік, коли біляки замордували його батька.

Кров'ю покроплена земелька. Та немає козацькому роду переводу!

Виріс Мар'янів син — батька замінив. Розвіявся морок далеких далей, а дороги стали довшими.

— А скажіть-но, людоньки, чи то не Гриші мого кораблик?

Притуливши долоню до очей, підсліпкувата й стара мати з надією дивиться на море. І коли вітер постукає в двері, щоразу стискається серце: може, то син повернувся додому?

Мамо! Як пізно приходить до нас каяття, що не доглянули, не вберегли тебе.

Так само синіло море і на обрії біліли вітрила — вітрила над його кораблем.

Та мати не дочекалася сина…

— Пішов я в моря, — зітхнувши, повів далі свою розповідь Мар'янович. — Після служби на флоті не попрощався з морем. І куди тільки не заводили дороги!

Якось перед самою війною пшеницю возили до Норвегії. Гарне було судно — "Чернишевський". У Гібралтарі стали нас переслідувати підводні човни фашистської Іспанії. Ми прорвалися на північ. А от назад повернутись не довелося — війна. Мене разом з іншими послали в Англію кораблі переганяти. Довгенько я там був, на берегах туманного Альбіону, серед вояків її величності, як каже Степан. Поворітьма в Льодовитому океані нас ледь не потопили. Німецький військовий корабель, піднявши американський стяг, попрохав сповістити крижану обстановку в протоці Вількицького. Капітан зметикував: щось тут негаразд. І справді, невдовзі по нас відкрили вогонь.

Відстрілюючись, ми лягли курсом на схід, дійшли до Владивостока.

А потім до останнього дня війни в Америку плавав — доріжку ту он і боцман знає. Кочегаром я працював. Та й на "Буревіснику" з цього почав, ще коли він у перший рейс виходив.

Був теплий, напоєний казковими чарами вечір. Він якось несподівано засинів в ілюмінаторі, огнисто спалахнув довкола, коли ми, лишивши задушливу каюту, висипали на палубу. Над головою височіло темно-синє, аж чорне, плесо неба. На ньому рятувальним колом погойдувався

місяць. Ледь зволожені сизою імлою — чи не лілеї в косах морської царівни? — квітли рясні зірки й сузір'я.

Були вони такі повновиді й огнисті, що кожна палала, як сонце.

Під пасатним вітром погойдувалися щогли; рипіли заколисливо корабельні снасті; ванти чорним ниттям помережили згаслі виднокола.

О-о-ох!.. О-о-ох! — то десь внизу сопуть повітряні, виведені з танків назовні труби. Дихання глибоке й довге — здається: поруч, у пітьмі, велетенська істота борсається знесилено в лихоманці.

Нас кожного зачаровує вечір. Вадим Погорілий вголос говорить:

— Диво яке!

Ось вони, люди, що зі мною в рейсі! І чутливі до краси, й сердечні. А я-то думав...

Чував-бо, що в морі кожен, мов равлик у мушлю, ховається зі своїми думками на самотині. Та навіть цей вечір спростовує всі ті вигадки про моряків. І він, Степан Вяткін, наш іменинник, людина, що навічно пов'язала життя з морем, і боцман, і Вадим Погорілий, і Мар'янович — хіба вони криються в чомусь один від одного і чи не єдина сім'я — усі ми?

А небо темніє, і темніє вода. Буряно.

Хвилі розбиваються об борти, скуйовджені вітром, — немов з пітьми підводяться скелі. Вже ні чайок, ні берегів — пустеля.

Ми повертаємося на схід, виходимо в океан. І от над нами, над розбурханими хвилями повисають раптом крилатими привидами буревісники.

Крилатим привидом повис над судном буревісник.

Дужим крилом черкають вони хвилі, зникають за високими валами і, як вітер, знову шугають у небо. Ширококрило, непорушно над щоглами, над серцями нашими — мов гордий дух океану.

Мореплавці немало легенд склали про них...

Розділ чотирнадцятий

КРИЛО ТАЙФУНУ

Штормило. І навіть боцман зауважив:

— Він ледве тримається на "ногах".

Хто-хто, а боцман не кидав би слів на вітер: значить; була підстава так твердити.

Вибиваючись із сил, "Буревісник" протистояв натиску океану. Раз по раз перелітав він з хвилі на хвилю, немов з долоні на долоню розгніваного велетня. Удари були нищівні, безконечні. А коли налітала надто велика хвиля, судно на якусь мить зупинялося. Здавалося, воно — жива істота, а вдар такий дошкульний, що їй забило памороки і нічим дихнути... Тремтіли перебірки, здригався увесь корпус: от-от розпадеться на шматки!

Вахта кінчалася, і в судновому журналі штурман занотував останні слова. З точністю до однієї секунди пін указав наші координати, описав

умови плавання, назначивши, між іншим, що шторм дев'ять балів, а видимість два кабельтови. "... В лівий борт сильні удари, місток накритий могутньою хвилею. На палубу виходити небезпечно — може змити в море. Боцман і старпом оглянули підшкіперську. Все гаразд — пробоїни немає. Ідемо на південь колишнім курсом. В кают-компанії побито посуд, а в гідрологічній лабораторії — кілька батометрів. Розмах хитавиці ±40°. Щоб вирівняти небезпечний крен, у паливно-баластний танк взято п'ятдесят тонн забортної води".

— Довідайтесь, — скінчивши заповнювати журнал, наказав мені, — який прогноз прийняли синоптики.

— ... Хто сказав, що океан тихий?

— Магеллан.

— А бодай йому!

— Не лайся: великий мореплавець сам став жертвою власної помилки — тут, на Філіппінах, в океані, прозваному ним же Тихим, він і загинув.

Ми наближалися до Лусону, найбільшого острова Філіппінського архіпелагу.

Лабораторія містилася на останній найвищій на судні палубі. Обабіч, закріплені по-штормовому на кран-балках, виснули рятувальні шлюпки: по дві на кожній палубі. Навіть коли судно накренювалось, вони лишалися непорушними. Вгорі, на невеликому майданчику, під грот-щоглою знаходились прилади для метеорологічних спостережень: дощоміри, флюгери, термометри. Самі метеорологи розташувались у двох тісних каютах, заставлених науковою апаратурою.

Коли я завітав туди, застав Бакланова й Захарчука, що приймали синоптичну карту. На вологій електрохімічній стрічці ("Точнісінько газетна сторінка!" — майнула думка) фототелеграфний апарат креслив хвилясті, що замикалися в коло, то розбігалися широко, лінії. Ще одна, вже просохла карта лежала на столі.

Нарешті фототелеграф замовк.

— Ну, от — маєш, — розклавши карти, обурився Захарчук. — Токіо передає одне, а синоптичний центр з Гуаму зовсім інше. Не розумію! Якщо пониження атмосферного тиску спостерігається в південній частині Філіппін, тоді чому Гуам твердить, що шлях тайфуну проляже на північний схід? Адже о цій порі тайфуни, як правило, дійшовши до Лусону, повертаються на північний захід.

— Ми маємо справу з ненормальним тайфуном, — схилившись над картою, мовив Бакланов і до свого напарника — Захарчука: — А втім, поглянь-но сюди, — він показав олівцем на якісь спіральні лінії, прокреслені трохи на схід від островів Рюкю.

— Ось де собака заритий! — вигукнув Бакланов. — Коло Японії ширшає улоговина низького атмосферного тиску. Це по-перше. Така ж сама западина на півдні Філіппін, по-друге. І, нарешті: чи не здається тобі, що повітряні потоки обох улоговин скоро мають з'єднатися, злившись воєдино в оцій точці?

Захарчук поки що не міг йому відповісти нічого вагомого. Мовчав.

Потім подав голос і він:

— Виходить, ти згоден з прогнозом Гуаму?

— В усякому разі, вони недалекі від істини. І тим прикріше, бо в даній ситуації з тайфуном нам не розминутися. Зустріч буде лобова.

Але тайфун, якому ще під час народження дається ім'я (цього охрестили Дот), мов кіплінгівський кіт, гуляв сам по собі.

Події наступних днів розгорталися так.

Виписка з метеорологічного журналу Захарчука:

"… Сьогодні синоптичний центр Гуаму передав карту зародження слабкої депресії в південно-східному напрямку від Філіппінських островів.

Капітан запитав мене, як, на мою думку, розвиватиметься пониження атмосферного тиску. Я відповів, що таких депресій в цих широтах восени чимало. Але більшість з них короткочасні, живуть день-другий і безслідно гаснуть. Лише деякі розростаються в тайфуни. Щодо цієї депресії, то вона не повинна поширитись, наполягав я: адже сила вітру незначна.

… Та висновки мої були передчасні. Я знав, що напрямок хвиль вказує, де розташовано центр тайфуну в момент його зародження. Якщо цей напрямок постійний, тайфун прямо пронизує район, в якому перебуває судно. Коли напрямок несталий, зокрема, якщо він змінюється проти годинникової стрілки, центр тайфуну пройде справа наліво щодо курсу судна. Але тут, біля Лусону, якась незрозуміла водокруть. Можливо, через те, що Куросіо бурунить шалено — тут беруть розгін його могутні витоки, — чи то, може, о цій порі вітри біля Філіппін дмуть звідусюди, а тільки даремно я намагався за напрямком хвиль визначити місцезнаходження центру тайфуну і передбачити шлях, яким він промчить. Вода вирувала, кипіла, мов у кратері вулкана.

Сумніву не було: назустріч ішов тайфун неймовірної сили. Це підтвердили і з Маніли.

… Позавчора вранці вітер був лише двадцять метрів на секунду, з радіусом п'ятдесят миль, нині ж сила його збільшилася вдвоє, а радіус — понад двісті миль.

Ми звернули різко ліворуч, в океан, уникаючи зустрічі з тайфуном. Прогноз синоптиків з Гуаму, на щастя, не справдився: тайфун відхилився на північний захід і через Південно-Китайське море вийшов до берегів Південно-Східної Азії.

Ось "урожай", зібраний ним на тих берегах. Повідомлення Філіппінського радіо: "Тайфун Дот, зі швидкістю вітру двісті кілометрів на годину, обрушився на англійську колонію Гонконг. Зруйновано сотні будинків. Загинуло 150 чоловік, сотні поранено". Проте нас Дот черконув лише кінчиком крила".

Я віддав штурману метеозведення і почвалав у каюту. Та не встиг влягтися перепочити, як влетів боцман.

— Вставай! — пробасив. — Нічого вилежуватися. Шторм наробив халепи. У малярці все догори дригом. Дайте лад, решта матросів трудиться на кормі.

З Чмихуном вискочили на палубу. Вона — ходором. І океан — голуба розгойдана колиска.

Хвилі в самісіньке небо — зуби дракона, вишкірені хижо.

— О-ох! — долинуло з каюти. Це новачок, хлопчина-гідроакустик. — Висадіть мене де-небудь! — виснажений штормом, волав він.

— Де ж тебе висадити, якщо навколо безлюдні острови?

— Висадіть хоч на безлюдний острів.

— Догідроакустився, — уїдливо кинув Антип.

Океан розгніваний, він свою лють зганяє на морехідцях. Треба мати неабияку спритність, щоб утриматися на ногах.

І мені б оце полежати, як той хлопчина, та де там! Хто ж за мене працюватиме?

У малярці — хаос: сурик змішався з білилом, охра з ультрамарином, паризька зелень з кіновар'ю — воістину багатюща палітра!

А за кілька хвилин ми з Чмихуном теж з ніг до голови в мастилах.

Тут як тут старпом.

Оглянув критично, гукнув боцмана.

— Востаннє попереджаю, щоб люди у тебе не ходили замазурeними, як сажотруси!

Люди — це Антип Чмихун і я.

Штормить. Гори води перекочуються через палубу. Ледь спустився в каюту.

І впав, не роздягаючись, на лаву.

Крізь задраєний наглухо ілюмінатор вода проникла всередину, тоненькими цівками задзюркотіла по перебірках, враз, коли судно накренилося, захлюпала на підлозі. І тоді, як тупоносі баркаси, там з кутка в куток майнули мої й Чмихунові черевики.

— Ви що — зовсім знепритомніли? — подав голос дядя Кася. — Ліньки поставити взуття до рундука, щоб воно не грюкало?

Чмихун спокійно підвівся, простяг руку до підлоги, вмочив палець у воду і, лизнувши його, удавано закричав:

— Полундра, тонемо! В каюті морська вода. Перекинувшись на другий бік, став додивлятися сни. А мені не заснути. Пластом лежу на мокрій лаві. Нудить, паморочиться голова, в очах темні кола.

Я проклинаю той день і час, коли наважився піти в море! Невже Світило мав рацію, застерігаючи: "Перший шторм витрясе з тебе всю романтику, ріжки та ніжки залишаться від неї!"

... Злими демонами витають наді мною якісь тіні. То Чмихун і Чубатий. З ними до обіду в трюмі вичерпував воду, переставляв ящики з тропічним вином. І хлопці тепер нагадують мені, що там, мовляв, чекає робота. Але мені не підвестися.

Чмихун. Сьогодні третій день, як він не їсть.

Чубатий. А людина може прожити без їжі одинадцять діб.

Чмихун. Отже, Солоному залишилося ще вісім днів. Чуєш, жмурик, збирай свої бебехи на той світ! (Сіпає мене за ногу, тягне з лави.)

Чубатий. Навіщо йому збирати — ми самі поховаємо. До ніг прив'яжемо колосник або якір — і у воду. На карті місце те позначимо хрестиком.

Чмихун. А некролог почнемо так: "Нарешті смерть вихопила з наших лав ще одного мужнього приборкувача океану..."

— Чмихун, і ти, Чубатий, і всі ви! — кричу я. — Ідіть ви під три чорти. Мені й без вас дихати важко.

Увійшов боцман. Забрав цю демонічну братію. Мені ж наказав лягти і на роботу сьогодні не виходити. "Який сором! — подумав я. — Мене жаліють..."

Розділ п'ятнадцятий

СВЯТО ВОДИ

Тайфун відшаленів — ущух вітер, прояснилися виднокола, та розгойданий океан довго ще не міг заспокоїтись. Пригладжені вітром, хвилі понижчали, а океан, немов чоло дідугана, зарябів дрібними брижами.

Той, хто погано переносить морську хворобу, знає, що відгомін шторму — мертві брижі — може, гірше за самий шторм, бо одноманітна й набридлива хитавиця знесилює, паралізує волю і людина стає апатичною, для неї все перестає існувати, навіть вона сама з її прикрощами-жалями. Погаслі очі, затуманений, що витає десь у нетутешніх далях, погляд; лежить собі на самотині, жде "кончини".

У таку погоду стояти за кермом — мука. Я ледь тримаюся на ногах.

— Нічого, — заспокоює Чмихун, що не підвладний морській хворобі, — адмірал Нельсон теж укачувався, а, дивись, був легендарним флотоводцем, настійливістю своєю зумів сподобатися леді Гамільтон.

Це мене, звичайно, "втішає". Зціпивши зуби, стежу за репітером гірокомпаса: збочувати з курсу не можна ні на один градус.

Ми проходимо між островами Бабуян і Калаян, сповитими густим чорним димом високих гір-вулканів. Тут усього можна чекати —

підступних мілин, скель: океанське дно майже з восьмикілометрових глибин, над якими застав нас тайфун, у цій протоці вигорбилось, і під кілем тепер глибини не більше як сто — двісті метрів. До того ж протидіє сильна зустрічна течія, з Пів-денно-Китайського моря спрямована в океан.

Вчора, бачив я, високо в небі, гнані бурею, летіли птахи — гуси чи журавлі. І слова матері над колискою моєю ворухнулися підсвідомо:

… Гуси, гуси, гусенята,

Візьміть мене на крилята!

Перший сум чужини гостро різонув серце.

Чужі дивосвіти, подумалось, лиш гарна вигадка. Насправді ж ти довіку зрісся із рідним полем — твоє коріння в його землі і крона в його небі. І де б ти не був, зорі яких країн не дивились би тобі в душу, поле невідступно — твоє начало і твій кінець.

А ми щоразу все далі йдемо від нього. І вітер чужих берегів уже доносить пахощі джунглів — п'янке вино тропіків… Усе неначе сон: і шторми, й вітер, і лагідність далеких берегів. З голубого марева ледь помітно, ніби тонка пряжа, вирізьбилась лінія суходолу. Потім наблизились і побачили праворуч низку островів і пасмо блідо-блакитних хмарин, витягнутих над ними. Через те, що в небі, куди не глянь, не було ні хмариночки, то й ці хмари здалися тінню від островів, їхнім продовженням в небі…

Тайфун давно відлютував, і нас звідусюди огорнула тиша. Ще недавно збурений і грізний, океан лежав непорушно в серпанку тремтливої, з сонячними прожилками блакиті — велике, тихе озеро, без жодної борозенки на незайманому плесі.

Це вже були тропіки, води неподалік від Нової Гвінеї.

Після далекосхідних холодів і туманів спека видалася благодаттю. Проте втішалися не довго. Що ближче підходили до екватора, то спека ставала дедалі нестерпнішою. Я пожалкував, що не прислухавсь до слів Дерев'яного і не збудував куреня. А в каюті хоч і приладнано вітровловлювач — циліндричний черпак, висунутий з ілюмінатора назовні, який спрямовує в каюту зустрічний повітряний потік, — задушливо. Бо те піймане повітря розпечене, без прохолоди.

Я звернувсь до Дерев'яного по допомогу.

— Прийшла коза до воза, — зустрів мене він. — Отож-бо й воно: все хочеш робити по-своєму! Ну, гаразд — курінь тобі змайструю.

За кілька годин над метеорологічною лабораторією, на нешироком у, заставленому флюгерами та дощомірами майданчику, з'явилася ще одна халабуда. Дерев'яний поставив лише каркас, решту добудовував я сам. Обтягнув брезентом, спорудив водостоки. Та під час будівництва закрався прорахунок — курінь мене від спеки не рятував: було в ньому жарко, як у душогубці.

Курені поставили майже всі мореплавці, і зовні судно нагадувало мандрівний стан, в якому отаборились якісь диваки! Перші "пляжники", діти сонця — хлопці гідрологічного загону, — вже засмагли.

На всіх тропічна форма.

Уздрівши, що Антип Чмихун відрізав холоші, я зробив те саме і з своїми штаньми. І вийшли нівроку шорти.

— Ти що, воду возив у жнива і роками сидів на бочці чи, може, в кавалерії служив? — поцікавився боцман.

— Чого це?

— Ноги — неначе клешні краба. Слід би рівніше відчикрижувати холоші та й не так високо.

Ет, нехай кепкує!

— До першого зарубіжного порту, — кажу, — побуду в них, а там побачу.

Нас, усіх матросів, підняли на аврал.

— Як не старайся, все одно в ЖЗЛ — серію славетних — не потрапиш, — порадив Чмихун, спостерігаючи, як я сумлінно драю палубу.

Мені ніколи й на думку не спадало, що ця прозаїчна робота може бути такою захопливою.

Вранці припустився дощ, перешкодивши нам фарбувати борти. Та боцман "підкинув" роботку!.. У кожного в руках металева щітка або шланг. Драїмо, скатуємо, зшкрібаємо. Ніколи і вгору глянути! А дракон стоїть, торжествує. Як місяць на підповні, усміхнений — милується нашою роботою.

Він угорі, на спардечній палубі — мов полководець на бойовищі.

Звідти лунає його команда:

— Продраїти!.. Скатати!.. Знову продраїти!

Ми драїмо. Вода вирує. З бризок виснуть барвисті веселки — над палубою, кораблем, над морем. Веселки цвітуть і в наших очах. Вирує

вода. А боцману й цього замало. Не втримується, сам бере брандспойт. Могутній струмінь води, як блискавка, шугає з одного місця в інше — по всій палубі.

— Скатати!.. Продраїти!.. Знову скатати! — не вгаває його голос.

— Що я тобі казав? — шепоче Петраненко. — В рейсі кожну цятку бруду язиком вилизуватимеш. Я дракона знаю.

Немов відлуння — з корми:

— Скатати!

— Продраїти!

— Знову скатати!

Боцманів двійник? Та ні. То хлопці з машинної команди дочекалися-таки слушної нагоди — кепкують із нас, матросиків.

— Перекур!

Застопорили машину — океанологи взялися до роботи. А тим часом ми до борту, ловити акул.

Біля Філіппін ми вперше полювали на них. На товсту вірьовку прикріпивши гачок, кидали за борт. Акула відразу "клювала" на приманку. Кілька разів для наживки я витрачав обід. Потім почав клянчити м'ясо в кока. В Акимовича серед зими снігу не випросиш — не то що м'яса!

Ось серед океанської голубіні майнула тінь — акула! Спритнюща, з обтічним тулубом, із сплюснутою головою — зеленава, мініста, вона,

зачувши поживу — покидьки за кормою корабля, — завітала до нас. Збоку над нею в прозоро-синій воді, смугаста, як зебра, гуляє рибка, так звана гоумена, — лоцман, що прокладає хижачці маршрут.

Через те м'ясо для акул у мене неприємності. Бо якщо є актори-трагіки, то існують-таки і трагіки-кулінари. Один із цих яскравих представників — наш кок. Коли він урівноважений, голос його звучить піднесено й урочисто. Та, боронь боже, щось скоїться на камбузі: підгорить каша чи кухарчуки пересолять борщ. Тоді судно починає дрижати від хриплого баритона Акимовича.

Приготувати смачний обід, такий, щоб моряки його хвалили, для кока неабищо. Якось на березі він мені скаржився, що дехто з його колег — несумлінні люди — оскверняють цю високу професію. Було це так: під час стоянки в гавані судновий камбуз не працював, і команда столувалася в портовій їдальні. На обід Акимовичу подали шніцель. Але шніцель той з успіхом міг би замінити підошву — такий він був твердий. Для тих, хто постійно відвідує їдальні, подібне — не новина. Та витонченим гурманським смакам Акимовича цей випадок видався чимось незвичайним. Бо сам він, ніде правди діти, кок вищого класу. Тридцять років куховарить. Ми з ним краяни. Батько його ще в 1904 році переселився на Далекий Схід. І в Акимовича степове, співуче серце — серце, повне пісень.

Правда, хлопці мене застерігали:

— Поменше з ним балакай про пісні та оперетки — замучить він тебе.

Їхнє пророцтво збувається.

Якось я подарував йому збірник пісень. Увечері того ж дня на судні діялося щось неймовірне. Корабель двигтів од співу. Вібрували щогли, люки, металеві перебірки. Що за чортівня? Гучномовці вимкнуті, а пісня

звучить. Я — в каюту, в другу, в третю — нікого. Заходжу на камбуз. Численні ополоники й черпаки, погойдуючись у такт судну, вдаряються один об один і розливають приглушену музику — своєрідний супровід для співака. Як Шаляпін з відомого портрета, — він навіть руку поклав на груди, як на тій картині славетний співак, — між котлів походжає Акимович. Ходить — і співає. Натхненно, до самозабуття.

— О моє серце!..

Коли відлунало про серце, почалися інші пісні: репертуар такий, що позаздрив би першокласний співак.

Голос Акимовича гучний і, певне, колись був красивий, та нині мелодійністю нагадує звук пилорами. Тому, природно, хизуватися немає підстав, як і зовнішністю своєю: профілем, — боцман, що захоплюється нумізматикою, запевнив — Акимович схожий на прусського короля з монет середньовічної чеканки: одвислий, крючкуватий ніс, хижий вираз обличчя. Такий-то його портретик і голос такий!

Скрегоче "пилорама" — душу виймає!

— Нічого не вдієш, — настроєний на філософський лад, погоджується з деякими своїми вадами співак. — Старість, проклята старість! З кожним днем здаю. От і в цій партії Рудольфа, — він заверещав, зайшовся козлетоном, — не можу витягти останнього "ля".

І, засмучений своїм раптовим відкриттям, опустився на лаву, перекинувши через неї свою дерев'яну, таку ж, як і в довготелесого куховара Джона Сільвера з стівенсонівського "Острова скарбів", ліву ногу. Повів далі трагічний монолог:

— А як я співав! Циганський барон, арія Левка, багатющий репертуар старовинних романсів — усе "витягав"! А особливо це: "Я циганський барон, я в циганку"... К-ахи... ахи! — закашлявся він.

"Таке... — відзначив про себе я, — не зміг, сердега, утриматися на висоті!"

— Це не хвастощі — не подумай, друже! Як я співав! Як співав!!! — І, вбитий горем, розпачливо вигукнув: — Чи варто було владарювати над серцями людей, щоб так бездарно з'їхати з лірико-драматичного тенора на хриплий баритон?!

Акимович належить до тих людей, які схильні тонко, а іноді й несхибно аналізувати вчинки та психологічні порухи інших, проте нічого не тямлять у власних почуваннях. Кок усіх нас так переконав у тому, що до куховарської діяльності він проявив себе талановитим співаком і що в нього від природи не баритон, а тенор; він нас так запевнив у цьому, що я вже вірю: той його жахливий, надтріснутий голос не бас, не козлетон, як думалось раніше, а надірваний баритон.

"Концерти" тривають. Вони стали затяжні. Їм, здається, не буде кінця — Акимович не розлучається з подарованим збірником.

"Я циганський барон!" — лине з камбуза, лунає над океаном.

— Давай, давай! — підморгує боцман.

Наш курс все далі на південь.

Розділ шістнадцятий

НА БЕРЕГАХ ПІВОСТРОВА ВОГЕЛКОП

Як ми екватор переходили та як викуп царю морському давали... смішно навіть згадати! Всіх нас, новачків, "чорти" — хлопці з машинної команди, що вже не раз у тропіках плавали і тому зараховані були до свити Нептуна, — вимастили графітом і жбурнули в басейн відкисати. Танцювали, веселилися — від матроса до капітана — всі. Так споконвіку

відзначають свято Нептуна. Цілком морська традиція — переодягання в чортів, русалок. Та мені вона нагадала, як у нашому селі святкують обжинки і щедрі на витівки степовики одягаються циганами, а тоді з бубнами, у вивернутих кожухах ходять попід хатами, співаючи.

Нептун, отже, дозволив увійти в Південну півкулю землі, і судно наше минуло екватор.

Я радів, навіть хвилювався. Аякже, така подія — потрапити на екватор! Але штурман, бувалий моряк, тільки посміхався лукаво.

Ми зайшли в екваторіальну смугу. Про води ці я читав, що вони — найтепліші на планеті і що сюди сходяться пасатні вітри. Зустрівшись неподалік від екватора, вітри стишують рух, ніби натикаються на видимий бар'єр. Та ніякого бар'єра я не побачив, як, до речі, і вітрів, про які стільки читав. Просто-напросто за бортом, мов вода, при цілковитому штилі щось безперестанку хлюпотіло — ласкаве літепло, голублячий вогонь.

Ото й був пасатний вітер.

Наші аерологи пустили в небо радіозонди, намагаючись дослідити, як відбувається обмін повітря між Північною та Південною півкулями Землі.

Зараз усі вони стояли на метеорологічному майданчику, про щось сперечаючись.

— По-моєму, повітря тут переноситься велетенськими, багатокілометровими пластами, — почув я голос Захарчука.

— Точніше, це могутні повітряні ріки. Ось свідчення датчика, — товариш Захарчук розгорнув довгасту паперову стрічку з численними позначками з боків. — У нижній частині тропосфери, на висоті не більше

десяти кілометрів, ріки ці течуть у східно-західному напрямку, а в нижній стратосфері виявлено два протилежно спрямованих повітряних потоки.

Я не став гаятись на метеомайданчику, бо треба було йти на корму, де океанологи готували до спуску буй… За кілька годин на воді забовванів спочатку один, а потім другий буй.

У цих широтах, розповіли океанологи, проходить морська течія Кромвелла, що бере початок коло берегів Південної Америки і йде аж до Зондського архіпелагу. Американські вчені простежили її на схід від ста сорокового меридіана західної довготи, наші хочуть дізнатися, наскільки течія сягає на захід.

Води, що трохи вище Соломонових островів, ще звуться гнилим кутком Тихого океану. Дощі майже не вщухають, періщать, ллють як із відра. Одяг мокрий, сухої нитки не зосталося. І тому кожен з нас якийсь пригнічений, невеселий. Вільний од роботи час проводимо на власний розсуд. Я, наприклад, взявся за своє: вдосконалюю майстерність полювання на акул.

Десь у другій половині дня ліворуч заголубіло нагір'я острівця Науру; праворуч від нього, над мисом, кучерявився дим. Думали, вулкан, та лоції засвідчили, що якийсь завод по переробці копри.

Знову припустився густий тропічний дощ, і вахтовий наказав задраїти ілюмінатори… Потім настав вечір, ніч. Ми йшли все далі на південь.

Ген на сході, низько, понад самою водою, зажевріла багряна смуга. Пітьма розтала, і крізь туман проступили сині гірські хребти Нової Гвінеї — відгалуження кряжа Темрау, з найвищою горою Тонгеран.

О сьомій ранку лягли в дрейф у протоці Дампір, що розділяє новогвінейський півострів Вогелкоп з невеличким островом Вайгео. Дампір — неширока протока. Та про те, щоб зайти в порт без лоцмана, не могло бути й мови: в тутешніх водах повно рифів і мілин. З нетерпінням стали чекати лоцманського катера.

Минав час, а на плесі протоки не забіліло жодного вітрила. Тривожно лунали над морем наші сигнали: на них ніхто не озивався. В небо раз у раз злітали аварійні ракети — теж мертве безгоміння. Лише білогруді чайки іноді, насмілившись, залітали на щогли "Буревісника". Та надвечір ген в далечині забіліло довгождане вітрило. Спочатку ми побачили тріпотливу, ледь сизувату пелюстку. Але не минуло й години, як над переливчасто-імлистим виднокругом вже майоріло вітрило.

Гостроносий човен з дерев'яною, для противаги, колодою, прикріпленою півтораметровими палицями до правого борту, розтинаючи хвилі, прямував до нашого судна.

Нарешті нас почули і ми зможемо вийти на берег! Та нас чекало розчарування. Човнярі раптом різко змінили курс. Вони рухалися з такою розміреною одноманітністю, в такій точно взятій відстані від нашого судна, що здавалося: човен той вийшов на орбіту і на нього діє сила тяжіння якогось тіла.

Високо над щоглами затріпотів прапор міжнародної морської сигналізації, прапор, піднятий нами. Просимо, мовляв, дозволу вийти на берег. Але на це ніхто не звернув уваги. Тоді в небі повисло гроно ракет. Та човен, як дзига, і далі кружляв навколо нас. Радист підійшов до прожектора, заходившись вибивати морзянку.

Обліпивши борти, ми відчайдушно махали руками, кличучи тих незнайомих нам веслярів пристати до борту. Все даремно! "Дзига" досі крутилася. І, нарешті, зробивши останній виток, повернулась і зникла в імлистому серпанку.

(Лише на березі дізналися ми, що в бухті Маялібіт, у поселенні Пітшор — колонія прокажених. Вони у цілковитій ізоляції від світу, спілкуватися з іншими їм заборонено. Люди на човні й були прокажені з колонії Пітшор.)

Втративши будь-яку надію на сторонню допомогу, ми вирішили самі добратися до берега. На воду спустили мотобот, лягли курсом до півострова Вогелкоп.

Здалеку його оповивав серпанок, і все ж з кожним разом береги стали вимальовуватися чіткіше. Синьо-голубий колір далини змінився зеленими барвами. Перед нами відкривалося ніколи не бачене буяння тропічної природи. Берег обрамляла пінява, казкової краси корона.

За час плавання нам ще не трапилося жодного дельфіна, а тут їх ціла метка. Звідусюди обступили бот, хвостами зачіпають корму, борти. Ця гра ставала небезпечною — пустуни могли перекинути човен. І ми заходилися захищатися веслами. Незабаром переслідувачі від нас відстали.

Коли увійшли до вузької протоки, що відмежовувала півострів від острівця Буайян, вже добре звечоріло. На березі під високими пальмами спалахнув огонь. Чорні стовбури дерев, звалені у воду, здалися огидними, з витягнутими мордами алігаторами — крокодилами тутешніх місць.

Там, під пальмами, нас помітили. Від темної лінії берега відокремилося два човни прау, чимдуж помчали за нами. Але відстань була значною, тому човнярі нас так і не наздогнали.

У густій, непрозірній темряві бот вдарився об дерев'яний настил причалу.

Берег! Хоч і чужий, але схвильовано забилось серце. Чи не про нього думав я тоді, давно?.. Вигаптуваний пломенистими маками степ під спечним сонцем тихо пряв свою нескінченну думку. І бурунились зеленаві хвилі сінокосів, і білі вітрила хмарин тріпотіли над ними. Як солодко мріялось. Бо степ, як і море, — колиска казок, і найпрекрасніша з них та, яку вигаптувало в серці нашім дитинство. Там, за поруділими, висохлими ярками, чіпко зав'юненими дерезою, в задушливі жнив'яні дні уявляв я, босоноге дитя степів, смарагдовість кокосових пальм (о, як хотілося мені побачити їх наяву!); а пагорби — кургани, що, мов гірське пасмо, велетенською короною обрамляли припорошене серпневою курявою село, — здавалися недосяжно казковими кораловими островами.

На причалі стояв гурт остров'ян. Щойно ми вийшли з човна, вони оточили нас щільним кільцем. Мови їхньої ми не знали, тому, жестикулюючи, почали розтлумачувати, хто ми і звідки взялися. Нас, здається, зрозуміли. Високий папуас запропонував іти за ним.

Він повів нас під широкий дерев'яний навіс, що височів у кінці причалу.

Там чоловік, одягнений у військову форму, перевірив наші закордонні паспорти, подзвонив кудись по телефону. За годину до сторожки під'їхала автомашина.

— Здрастуйте, дорогі друзі! — російською мовою звернувся худорлявий папуас. — Хаті Мартіно з острова Сулавесі, старшина флоту, — відрекомендувався він. — Не раз бував у Радянському Союзі і ось уже другий рік служу тут, на берегах Нової Гвінеї.

Прийшов і капітан порту Тотога Віндіяндо. Дізнавшись, хто ми, зрадів. Хаті Мартіно переклав нам те, про що розповідав капітан порту. Віндіяндо сказав, що радий бачити на землі Західного Іріану радянських друзів. У нього брат навчається в Радянському Союзі.

А потім нас повезли в казарму гарнізону, розквартированого в західноіріанському порту Соронг. Там ми й довідались дещо про ці береги…

На Новій Гвінеї, в Західному Іріані донедавна господарювали голландці. Жорстокі бої точилися на берегах Нової Гвінеї і в роки другої світової війни. В 1942 році півострів Вогелкоп окупували японці. Тоді Союзні збройні сили — США, Англія, Голландія, Австралія та Нова Зеландія — повели рішучий наступ. Як собаки за кістку, гризлися імперіалісти за ці землі.

Для папуасів настали роки іноземного гноблення. І тоді західноіріанці піднялися на боротьбу.

Наше знайомство з Новою Гвінеєю почалося з того, що ми почули оте вітання на причалі, потім приглушений дзвін гітари — мрійливу, неквапну пісню десь у пітьмі. Тепер же в цій казармі гамірною юрбою нас оточили народні оборонці — солдати Західного Іріану.

Наші господарі в дивному одязі: смугасті кофти-тільники і… білі спідниці. Вони — гостинні, частують нас лимонами, які ростуть тут же, на подвір'ї; пригощають солодким печивом, тропічними фруктами.

Далеко за північ, але ніхто не спить. Розмовам немає кінця. Ніч, темні, непрохідні нетрі. Десь здалеку, чую, прокочується дикий зловісний регіт: змішаний з шерхотом ночі, він холодком пронизує тіло. То птах джунглів бурум. На мить настає тиша. Потім знову скрикує, тужно плаче, розпачливо регоче лісове диво. Сумно і хрипло кричать какаду. Джанкрик, по-нашому цвіркун, виводить свою нескінченну пісню; в пальмовому вітті, в сухостоях трави кунаї заблудився вітер. І вже іншим трепетом повниться ніч…

А Хаті Мартіно співає. Про свої сонячні береги, про голубі моря. Ми зачаровано слухаємо його пісню. Я всівся осторонь гурту під гіллям

папайї з літнім папуасом Ятманом. Він розповідав; Хаті Мартіно переклав мені слова тієї легенди.

Ось коротко її зміст... Жив на світі хлопець. Над усе любив він мандрувати; голубі моря, високі гори були його життям. І сказав йому бог: "Чотири кінці на світі — і скрізь ти хочеш побувати. Я всемогутній, і то не смію думати про таке. Але щоб здійснилось твоє бажання, маєш ти витримати тяжкі випробування. За те, що побачиш захід, я відрубаю тобі праву руку, за схід — ліву, за північ — ногу, а за південь — другу".

Пішов хлопець той на захід, і відрубав йому бог праву руку, на сході позбувся він лівої руки, на півночі ноги. А все ж вирушив востаннє — на південь.

І злякався тоді бог. "Дійде до мене, — подумав, — помститься за горе, заподіяне йому. Перетворю його на камінь. Нехай стоїть отак на одній нозі при дорозі..."

І скам'янів навіки юнак.

"Про що вона, ця легенда? — подумав я, вислухавши до кінця Ятмана. — З якої давнини прийшла до сьогодні? Хто відважний мандрівник, що не злякався навіть бога? Може, в ній відгомін пам'яті про нашого співвітчизника Маклая? Бо Миклухо-Маклай жив на Новій Гвінеї. Пригадую, вчитель географії ще в шостому класі розповідав нам, як російський корвет "Витязь" привіз на Нову Гвінею молодого вченого. І Миклухо-Маклай довів: папуаси такі ж люди, як і всі, і треба поважати гідність цих, як тоді вважалося, дикунів.

Не знаю тільки, чи був наш славетний земляк на цьому березі, куди пристали ми".

Новогвінейське містечко Соронг потопало в повені тропічної зелені. Смарагдовими свічками здіймаються в небо високі дерева, схожі на наші

тополі. І взагалі, є подібність у цих прибережних пейзажах до наших, придніпровських. Чи, може, то лише здається?..

Як тут задушливо! Морський бриз не пом'якшує денної спеки. І хоч я знесилений від цієї задухи, а проте все мене захоплює, хвилює. Я на Новій Гвінеї!

Широка протока Селе відділяє суходіл від острова Салаваті. На той острів зібрались ми потрапити. Допоміг нам саракота.

Старих човнярів, які не здатні вже гребти веслами, папуаси звуть саракота. По той бік Селе, на невеликому, порослому мангровими заростями острові, розкинулося десятків зо три хатин, і туди часом ходить білобокий військовий катер. Та більшість остров'ян переїздить на своїх прау або човном цього ось папуаса, що, дрімаючи, чекає когось на пристані.

Він сидить, підібгавши під себе ноги, на прим'ятій, обпаленій спекою траві буапутрі, і сонце пряде над ним нічну пряжу. Але пряжа та, зсотавшись, либонь, десь риється, і тоді старий прокидається. Перше, що він робить, — простягає руку до розцяцькованого чудернацького гаманця. В тому гаманці його скарб — корінь бетеля. Тремтячими пальцями бере саракота крихітку чудодійного наркотичного кореня і починає жувати. Він ніби поринає в свою далеку мрію. І очі його знову застилає стареча втома.

Скуйовджено-кучерява шапка волосся, чорний відблиск зморшкуватого, але все ще пружного тіла, оце з притаєно-загадковою думою обличчя, високе чоло, кров'яно-червоні від жування бетеля зуби — все в ньому підкреслює таємницю і нерозгаданість джунглів. Він, можливо б, і сидів отак, цей маг, аж поки багряне матагаре — сонце — не скотилося за тінистий частокіл і гальм, якби ми не порушили його марення.

— Агов! — гукаємо з пірса. — Перевези!.. — І покачуємо в бік острівця, що самотньо зеленіє в синяві протоки.

Старий прокидається: він, певне, зрозумів наші крики. Поспішно сідає в човен.

Острів Салаваті. Його, мабуть, і за місяць не пройдеш — так заріс гущавиною. Береги скелясті, високі; хащі перевиті ліанами, а внизу, в заболочених місцях, куди спадають дзюркотливі струмки, мангрові зарості та стеблисті кущі трави кунаї. На березі обвуглені блискавками стовбури дерев; у непорушній тиші чорніють струнконстанні гвінейські пальми; зеленіє манго. Стовпу р манго обліпило куцоруке гілля. На ньому, прикриті зеленавими листочками, ніби тонкими довгими долонями, — поодинокі, схожі на яблука плоди. Вони ще зелені, тому в роті лишається присмак терпкої кислятини.

Сьогодні саракота нам покаже острів, глухомань джунглів, яку папуаси звуть туко-туку. З ним увечері й повернемося в Соронг.

Гостролезим дерев'яним тесаком розтинає він густо сплетене гілля, пробираючись уперед. Ми — підтюпцем із саракотою.

Прибій викинув на берег численні скарби морського дна — ще живі, скорчені останньою судомою, густо всіяні червоними пуп'янками п'ятикутні морські зірки; різноколірні камінці; панцири черепах; стулки великих і ще більших черепашок. Ось біля одного з панцирів, як фантастичні карлики-воїни, борюкаються два клишоногих супротивники. То раки-пустельники. Вони теж у захисних перламутрових панцирах — різноколірних мушлях, скинутих з чужого "плеча" — молюсків, які загинули. Дивний і нерівний поєдинок! Спостерігаю, як ті борці, до половини висунувшись із свого прикриття, зухвало тикають один в одного клешнями і, зчепившись, непоборно падають на пісок. Минають хвилини, і вже видно, як у захваті битви один з вояків губить панцир, а той, озброєний, переходить у наступ: ще

більше висуває клешні, хапає ними ворога, валить на пісок, відчайдушно притискує до землі. А неподалік, на широкій галяві, розсівшись, ніби в амфітеатрі, численний натовп раків-уболівальників сидить, з цікавістю стежить за боротьбою на арені. Гладіатори — нічого не скажеш.

Кладка за мисом виявилася стежкою, яка вела з берега до хижок. Товсті, глибоко забиті палі правили за надійну опору. І навіть високий приплив не міг дістати підлоги хатин.

Ми стали на вузькі бамбукові кладки. Ось і хижки, їх кілька.

Вийшов старий папуас. З ним скупо перекинувся саракота; господар запросив усіх до хати.

Мешканців поселення не було — вони в джунглях: одні збирають їстівне коріння, інші, запливши в затоку, висипають на воду потерті в порошок отруйні ліани або острогою — довгою бамбучиною, на кінці якої загострений гарпун, б'ють рибу. Вдома старий, літня жінка та оці голопузі дітлахи.

Як вони живуть, бідні! Злигодні, відсталість. От тобі й екзотика!

Обличчя господині через перенісся аж до вух у тоненьких ниточках татуїровки: очі дивляться крізь те плетиво, ніби крізь грати.

Хатинка прикрита пальмовим листям. У ній довга жердина, на якій перекидаються, щось гнівне кричать барвисті папуги. Цирк! А на підлозі широкі циновки, в кутку — кілька закіптявлених камінців, поміж яких тепліє вогонь. Він тут ніколи не гасне — його весь час підтримують. Старий Румпайсум, котрий запросив нас до хижки, готує обід — смажить рибу малайян. Риба та просмажена до кісток — обгорілою головешкою чорніє на дерев'яних підпорках зверху над вогнищем. Румпайсум бере ніж — тонкий, довгий осколок перламутрової черепашки, — відрізає шматочки риби, простягає кожному з нас. Їмо. Смачно! От тільки б солі.

Великі строкаті папуги передражнювали нас.

Папуас зрозумів, простягає миску з жовтим борошном, показує, як треба користуватися ним. Ми беремо дрібку борошна, присипаємо ним рибу, їмо. О-ох, аж дух забиває — така пекуча сіль! Сяк-так жуємо рибу, аби не образити господаря.

… Потім у супроводі маленьких папуасів ідемо на пологий берег.

З кожним кроком стає важче пробиратися в цих заростях. Слизькі, звалені в багнисту воду дерева правлять за містки.

Необачний крок — і вже по шию в каламутній воді, що хлюпотить над болотом.

Тропічний ліс похмурий, мовчазний, сповнений задушливої вологи, п'янких випарів рослинності.

Грунт — не грунт; більше перегнилого, віковічного дерева, ніж землі, теж пухкої, — твані, що хлюпотить, безповоротно засмоктуючи.

Вже не видно ні свайних хиж, ні берега; а ми все йдемо і йдемо. В глибині джунглів, сказали нам, є теж поселення.

Стежина петляє з міжгір'я в міжгір'я. Нарешті з полегшенням зітхнули, вирвавшись із цієї місцевості. За високою скелею, що нависає над стежкою, невеличка луговина, і по ній височіє складене в рядочки каміння. Я хотів було звернути туди, але мій намір розгадали маленькі папуаси, що йшли поруч. Вони злякано закричали.

Я не зрозумів, у чому річ, знову ступив у напрямку луговини. Тоді дітлахи кинулися до мене, обвили ноги рученятами. Почали вигукувати:

— Табу! Табу!

Повернувся саракота і, лагідно всміхнувшись, жестами почав розтлумачувати, чого кричать хлопчаки. Так, тепер мені зрозуміло: за тією скелею — кладовище. А на луговині навіть дерева стоять мовчазні. Все то — духи, зачаровані душі рибалок, мисливців, ловців черепах, що давно пішли у країну Вічного Спокою. Тож навіть малюк знає, що не можна тривожити зелене безгоміння Синів Джунглів.

Мені видно, як на дуплистому зрізі сидить старий папуас. Провідник мовив, що він, той папуас, зветься Барнабасом; поруч два його сини — Басарудін і Отер... Вони гартують остроги, якими полюють рибу. Дві товсті бамбучини, як два насоси, в які вставлено пальмові клапани, гонять у горно повітря. Повітряні струмені зливаються в довгому кам'яному видовбі, що лежить унизу, і вже тоді підходять під купу дров. Вогонь роздмухують, і дрова жевріють.

У це горно й кладе Барнабас стріли. Сини його беруть стріли, розплющують на ковадлі. Мине чимало днів, поки вони виготовлять і потрібну кількість стріл, і панну — рушницю для підводного полювання. Та Барнабас сьогодні задоволений синами: он скільки накували стріл! Тепер він не проти, щоб вони пішли з нами в джунглі, до кладовища черепах.

Гірське джерело, пробиваючись з високих прямовисних скель, розмило прибережні зарості, нанесло сюди червонавого грунту, відвоювало в джунглів широку ділянку — куало. Це — гирло ріки. Залишивши мене й Антипа Чмихуна в гирлі, Басарудін й Отер на легкому човні виїхали до вузенького коралового рифу. Видно, як вони один за одним пірнають у затоці, довго затримуючись під водою. Коли ж з'являються на поверхні, в руках тримають, бачу, щось велике й важке.

За годину човен повернувся до берега. В ньому лежало з десяток черепашок тридакн. Папуаси скидають їх на берег. Заклавши гострий

тесак між стулки однієї з черепашок, Басарудін розділяє їх навпіл. Всередині слизька маса, її папуаси їдять, перламутрові ж стулки тридакни, вагою по кілька десятків кілограмів, використовують замість посуду, роблять з них браслети, наконечники стріл, фігурки померлих.

Махаючи серповидними ластами, пливла велетенська морська черепаха.

Якірний ланцюг — остання нитка, що єднає нас з берегами Нової Гвінеї. На причалі папуаси. Вони не махають руками — у них інший звичай прощання. Один за одним на воду падають вінки барвистих квітів. Ті вінки тихо пливуть за нашим судном.

Почуття, думки, так би мовити, підсумок побаченого? — запитав я себе і відповів: чогось дуже сумно, боляче чогось.

Боцман ніби вгадав мій настрій, мовив:

— Отак-от вони живуть! Знедолені, бідні…

І, скойлавши швартовий кінець, подався в каюту.

Розділ сімнадцятий

ЕКВАТОРІАЛЬНІ ВОДИ

Екзотики на Новій Гвінеї ми не побачили. В усякому разі, моє уявлення про тропічні країни виявилось хибним — замість вабливих дивосвітів зустрілося пекло. Бо як інакше назвеш злиденне життя папуасів! Та й мало що змінилося на тих берегах звідтоді, як їх відвідав Маклай.

Коли вийшли в океан, Чмихун у судновій бібліотеці знайшов книгу "Друг здалека". Гуртом заходилися її читати.

Це була повість про життя Миклухо-Маклая. Автор розповідав про зарубіжні подорожі вченого, відвідини його Нової Гвінеї, про те, як работорговці полювали на "чорних птахів", папуасів, силоміць вивозячи їх з рідних місць і продаючи в рабство, і з яким гнівом проти цього виступав Маклай.

— Можливо, тепер і не торгують "чорними птахами", одначе життя остров'ян не полегшало, — мовив боцман.

На зміну німецьким колонізаторам сюди прийшли голландські. Щоправда, останніх, як нам розповіли в Соронзі, недавно вигнали, і Західний Іріан став індонезійською територією.

Хтозна, скільки-то мине часу, поки папуаси заживуть вільно й щасливо. Хтозна...

Береги Нової Гвінеї давно вже зникли в мареві океану, а ми не розходилися з палуби, поглядаючи в бік, де ще недавно видніла земля. Кожен думав про своє, і всіх об'єднувало єдине — спільне почуття, яке можна передати хіба що такими словами: вабливі чужі краї, а рідна земля — найкраща.

Прийшли на перший градус південної широти. Води тут тихі, непорушні. У надвечір'я океан налитий голубінню. На ній де-не-де золотий наплив. Та коли сонце сховалося за хмари, небо спалахнуло оранжево-червоним сяйвом. Хмари, що пір'я диво-птахів, видовжені, з казковим забарвленням — пір'я, розгублене навічно в Польоті.

Тепер голубіні в океані поменшало; його захлюпала полота повінь з блакитними прожилками. Легкий пасат ледь-ледь погойдував судно. Щоглами воно, здається, торкалося зірок.

Це небо... воно, мовби давно знайоме, покраплене ластовинням обличчя, схиляється наді мною.

І знову ловлю себе на думці, що всі мої помисли — про рідну землю. Значить, мав рацію моряк-незнайомець, що записав у тому щоденнику, який мені потрапив до рук: "Мандри п'янять. Але в морі ми з такою ж силою мріємо про землю, як ще недавно на землі мріяли про море".

— Ти поглянь, яке диво! — показав Чмихун за борт.

Там справді діялось щось надзвичайне. Океан лежав, охоплений вогнем. Міріади зірок бились об борт і, згасаючи, падали у воду. Вода палала — темно-голуба, нескінченно бездонна.

Над нами цвіло небо, але й під нами, внизу, лежало рясно всіяне зорями небесне склепіння.

— Цікаво? — запитав іхтіолог, крадькома підійшовши до борту.

— Дуже, — відповів я.

— Фосфоресценція, світіння моря, — пояснив. — Світло випромінюють живі мікроорганізми.

Раптом у повені вогню блискавкою майнула довга смуга. Мов хвостатий метеорит з космічних висот.

— Здоровенькі були! — привітався іхтіолог.

Я впізнав у тому "метеориті" акулу. Навіть видно було обабіч неї дві тоненькі вогнисті лінії — слід від рибок-лоцманів, залишений в палаючій воді.

Дивні місця ці екваторіальні води! Сюди стікаються не лише повітряні, а й морські течії. Минувши екватор, південна пасатна стає особливо швидкоплинною. Води свої вона несе далеко на захід. Їх і вивчають океанологи.

Щойно з глибин піднято чотирьохкілометровий трос, який ми прикріпили до буя. На тросі погойдуються вертушки — прилади, що фіксують швидкість і напрямок течії. Цього разу буй приніс чимало клопоту. Перш ніж підняти з води, під нього слід завести кінці. Цей же з пробоїнами, сидить у воді глибше, ніж треба. Хоч плач, ніяк не заарканити! Добровольців, хто погодився б пірнути в океан, щоб зачепити гаком за металеву скобу, виявилось чимало. Та старпом наказав підготуватися дракону.

На боцмані рятувальний жилет, у руках ніж. Він наблизився до борту, підвівся на повен зріст — і опукою в океан. Зверху видно, як за ним у глибину потягнувся сріблястий ланцюг повітряних бульбашок. Помах руки — і боцман випірнув. Течія його зносить — він змушений чимдуж гребти. Бачимо: гак зачеплено за скобу велетня-плавника.

Зачувши команду "віра!", що значить "угору", натискаємо на важіль лебідки. Стріла піднімає буй, вкладає його на кормі в гніздовину.

Відв'язавши від троса вертушки, океанологи переносять їх до лабораторій. Мені цікаво, як-то вони розшифровуватимуть напрямок течій, зафіксованих вертушками. Та ніколи: боцман наказав з Михайловичем — нашим баталером — спуститися в трюм.

Потрапити до рук баталера для нас — нещастя. Михайлович змушує давати лад у задушливих трюмах, де лежить провізія. Кілька разів я допомагав йому переставляти ящики з тропічним вином, мішки з цукром і крупою. Тепер мені випало інше.

У трюмі десятки мішків з картоплею, вона почала проростати, і її треба перебрати, перенести на інше місце.

… Великий поміст; угорі з боків огороджені поручнями майданчики — щось подібне до театральних лож бенуар! З тих майданчиків ми і стягуємо мішки, відносячи їх у куток, до дівчат. Сидір Михайлович низенький, натоптаний, як цей куль, що донизу гне мені плечі. Якщо інших хитавиця доводить до виснаження, то на Михайловича вона впливає позитивно. У штормові дні и нього розгоряється нелюдський апетит. І от маєш: щоки пухкенькі, видуті, ніби за ними по яблуку. Я — цілковита протилежність баталеру: як тичка, високий, худий.

З Михайловичем ми схожі, мабуть, на героїв якоїсь драми чи, може, навіть трагікомедії. Мені б, молодшому, звісно, грати провідну роль у цьому лицедійстві, але я виступаю в другорядній.

Чим не сцена з "Бахчисарайського фонтана", що його я бачив колись у театрі!..

У відкритий люк падає сніп сонця — там, на підлозі трюму, з Михайловичем я роблю зараз чергове "па". Промінь вихоплює з темряви наші постаті: мою — вишку, сухоребру і низеньку Сидора Михайловича. А обабіч нас на купах картоплі сидять дівчата — майже все суднове жіноцтво: днювальні, камбузниці, океанологи — і, щось наспівуючи, перебирають бульби.

І співом, і виглядом своїм дівчата теж схожі на героїнь "Бахчисарайського фонтана".

Заглянув Чмихун. Зареготав:

— Комедіанти!

За хвилину над люком вже схилялися десятки людей — увесь екіпаж "Буревісника". Антип скликав! Сміються, кепкують.

Гаразд, коли-небудь пригадаю йому цю, як він вважає, дотепну витівку!

Мар'янович ловив рибу. Кілька матросів йому допомагали. Перехилившись через фальшборт, вони кидали вниз сачки, де над океаном, як горобці, крилато пурхали невеличкі, схожі на линів, рибки. Сачок їх накривав, і здобич не могла вже вирватися з чіпких рук рибалок. Рідко коли літали вони поодинці — більшість зустрічалися табунцями. Дивина! Риба, а літає, планерує над водою десятки метрів, а потім, плюхнувшись, повисає в прозорій купелі, широко розпросторивши крила.

Дехто вважає: риба ця змушена, мовляв, вискакувати з води, тікаючи від переслідування коріфенів та акул. Але я не раз бачив, як вона просто-напросто залюбки випірнала з води, планеруючи над поверхнею океану.

Летючок ми ловимо для розваг, та в Мар'яновича риболовля — особлива. З-поміж пійманих екземплярів він відбирає окремі, кидає їх у формалін або запаює цинкові ящики, прозвані нами домовинами.

Не лише летючок ловить іхтіолог. Щонайменші рачки, комахи, мікроорганізми, стеблинки морської трави — все потрапляє до його беручких рук, а потім ні мікроскоп у лабораторію.

Вперше сьогодні піймав він кальмара, головастого, майже кілограмового молюска. Вдень кальмар нібито не піднімається з глибини і тільки ввечері виходить "на прогулянку". При вечірньому сяйві молюск міниться золотаво-синім. Коли його мацати руками, він втрачає барвисту гаму відтінків. Чим не привид! Очі випуклі, злі. Довгі, зібрані в пучок

щупальця висунуті од тулуб далеко вперед. Зсередини на них присоски, якими кальмар присмоктується до своєї жертви.

Коли іхтіолог підняв це чудовисько на палубу, між щупальців помітили невеличку, ще живу рибку. Хтось із хлопців торкнувся й собі пальцями присосків. Щупальця одразу прилипли — важко було відірвати.

Та найбільше дісталося самому рибалці. Кальмар, обороняючись, щоб замаскуватися, вихлюпує струмінь чорної рідини. Потрапивши на тканину, вона ніколи не змивається. Не встиг іхтіолог витягти з пащі молюска гачок, як звідти, неначе з димоходу, враз заструмила чорна рідина.

Змінившись з вахти, я побачив іхтіолога, схиленого над колбами біля корми.

— Що ви робите?

— Змію вивів на прогулянку, — пояснив мені.

На мокрому, слизькому настилі справді щось повзло — гидке, страхітливе.

То були "підопічні", морські змії Мар'яновича.

Він почав розповідати про них. З його слів я зрозумів, що отрута морської змії в десять разів сильніша, ніж отрута кобри. І ще багато цікавого й нецікавого довідався від Мар'яновича: як він ловив ту гидь, як годує, оберігає, аби змія не виповзла з банки.

Та про це можна було б і не говорити: варто заглянути в іхтіологічну лабораторію, як все стає зрозуміло. Там одна біля одної десятки банок із заформаліненими восьминогами, лангустами, кальмарами. Біля них

завжди "ворожить" Мар'янович; часом, коли в доброму гуморі, демонструє нам, на що здатні ті його "вихованці". З усіх номерів цього лицедійства нам найбільше до вподоби те, як акула гризе палицю, та змія, що ганяється за летючками.

Сьогодні зранку на судні всі напружено стежать за роботою геологів.

В океан опущено металевий черпак. Він пронизує товщу води і торкається дна. Цим черпаком геологи збирають корінні породи землі. Проте їх переслідують невдачі: то лопне трос, то сіть порветься.

І все починається спочатку.

А все ж улов багатий! Дослідники підводної комори ходять іменинниками. На їхньому місці кожен пишався б! Крім корінних порід та груддя залізомарганцевої конкреції — барабульок, якими встелено океанське дно, черпак приніс уламки перідотитової магми. За припущенням учених, ця речовина — серпентиніт, вичавлений на поверхню Землі з її розжарених глибин. Раніше жодній експедиції не вдавалося дістати серпентиніту.

Виходець із земних глибин перед нами! Звичайний камінець, грудка. Та йому немає ціни. Коли геологи проведуть хімічний аналіз серпентиніту, розкриється чимало таємниць. Камінець розповість, які процеси відбуваються там, у серці Землі — в загадковій країні Плутонії.

Матросики, ми не причетні до цього відкриття. Гм, боцман ясно висловився: наша справа — скребло, в'юшки, гальюни. Та все ж кожен потай радіє. Бути свідком такого відкриття не всім щастить!

Розділ вісімнадцятий

БІКІНІ

Ми йшли на схід, потім зупинилися, знайшовши потрібні координати. Хоч судном командує капітан, маршрут вибирають науковці-океанологи.

Настала чарівна тропічна ніч: залягла тиша, довкола розхлюпалась темрява. Лише тут, за бортом, біля відкидного майданчика, на якому стоять океанологи, від прожектора хитливе коло світла. Воно в такт хвилям гойдається з боку на бік. Погойдується й судно, рипить такелаж. І від хитавиці під музику корабельних снастей — вант, штагів, тросів, що помережили згаслий обрій і до яких, мов до арфи, раз по раз дотикається тепловій, — починають танцювати зорі.

Гойдається не вода, не судно — зорі! Одна, друга, третя, кружеляючи, шугають згори. Низько — рукою дістати. Так метелики кружляють або пелюстки рояться, коли на сад війне степовий вітер...

Сніп світла впав на воду, і вона стала прозоро-синьою.

Вільні од вахти, ми дивимось, як з глибин піднімають батометри.

Цей район неабияк зацікавив дослідників: вже вкотре беруть вони пробу забортної води на радіоактивність.

У глибині щось майнуло, — ніби тінь видовженої риби. То з'явились батометри.

Дядя Кася натиснув на важіль — і рух троса уповільнився, хоч за ним, як і раніше, вгору, до самої кран-балки, потяглася сріблясta водяна цівка. На якусь мить повисла непорушно, потім, зібравшись у пучок — іскристе гроно! — розсипалась міріадами палахкотливих зірок.

Пожадливо ловлю вечірню прохолоду і це іскристе диво розгойданих зірок. Ловлю губами, тілом — усім-усім своїм єством.

Мене хвилює все: тропічний вечір, крик чайки, мрійлива пісня, почата кимось на півбаку. Хвилює радість, байдужим не залишає смуток. І, якщо бути відвертим, я шалено закоханий у життя: в степ, у небо, в море. І жити б мені тисячі, мільйони літ — людям стільки б жити! Щоб так ось неквапно й тихо завжди віяв лагідний вітрець. Щоб зорі незгасно схилялися над головою.

Так думав я, лишившись у самотині на палубі, коли друзі розійшлися спочивати. І ще, не знаю чому, тут, серед океанського безмежжя, постало раптом передо мною інше — наше село, поле... Загриміло серед ночі. Крізь сон вчулося: тріскоче звідусюди. Неугавно, дрібно, — ніби в печі, коли загаєшся помішати, зненацька лопнуть кукурудзяні баранці.

Зіскочивши з лежанки, я зупинився коло вузького, памороззю заштрихованого вікна.

Пп-а-ах... ах-ах! — розпанахало сторожку тишу.

Прохукавши шибку, побачив: над самою землею разок трасуючих куль.

Потім стрілянина вщухла, а на дорозі в тьмяному сяйві місяця з'явилися хиткі постаті. Розгледів навіть криваві плями на їхніх маскхалатах.

То були фашисти.

Тієї ночі нас вигнали з села, а хату спалили. Спалили село і в хаті старої Гнатенчихи п'ятдесят полонених червоноармійців.

Вітер часу розвіяв попіл пожарищ. З руїн підвелося й село. І сад закучерявився. Та ніколи вже не піднімуться ті п'ятдесят юнаків і ще тисячі юних, хто загинув, щоб ми бачили сонце.

"Чи сонечко світить? Чи квітне земля?" — озивається тихо, гомонить з поля.

То голос полеглих, їхнє відлуння…

На світанку залишили екваторіальні води, взявши курс до десятого градуса — туди, де десята паралель перетинає сто вісімдесятий меридіан, — знову, отже, назад, у Північну півкулю. Океанологи ще раз хочуть опустити в глибину свої батометри.

По лівому борту з'явилося кілька острівців, випірнувши несподівано з океанського марева. Обчухрані пальми. Кволе верховіття.

На човнах-катамаранах остров'яни квапляться до "Буревісника" — смагляві, в натільних пов'язках бородані. Простягають руки — прохають сигарет. Дають нам кокосові горіхи, намисто.

У рубцях, у виразках тіло…

— Впізнаєте? — звернувся капітан, віддаючи бінокль штурману.

— Бікіні?

— Він. Смертоносний атол. Значить, оце він і є, Бікіні!

Друкарня на заміській вулиці; ніч, коли набирали повідомлення про "Буревісник"; світанок і хмарки прудкокрилі — згадалося раптом, майнуло блискавично і щезло. А перед очима розкинулось не уявне — стояло зримо: білий кораловий берег, прив'ялі кущі, високі щогли радіомаяків, квадрати веж над ними.

Це був "екзотичний" суходіл — Бікіні.

Дехто з "Буревісника" тут уже пропливав — знайомі місця. Та й ті, хто в те далеке літо попав під радіоактивний дощ, зараз були на борту.

Як усе змішалось, шляхи як переплелися!

З розкосими крилами чайки ширяють у небі. Розпачливість, сум у їх квилінні.

Піднявшись на місток, я побачив штурмана з морським довідником у руках. На генеральній карті Мікронезії (район, в якому ми перебували), що лежала перед ним розгорнута, масною чорною лінією накреслено коло.

— Читай! — наказав мені.

Я пробіг очима кілька абзаців.

"У районі, обмеженому колом, — застерігав довідник, — періодично провадяться небезпечні для суден операції".

— Які саме? — поцікавився я.

— А такі, — відповів Климчук, — що все нищать. Атомні вибухи.

… Тієї ночі фашисти вигнали нас із села, а хату спалили. Спалили село і в хаті старої Гнатенчихи п'ятдесят червоноармійців.

І їм уже ніколи не побачити сонця: ні цього, тропічного, ні нашого, степового.

Бікіні!

Якщо від зустрічі з ним у мене й залишилася згадка, то ймення її — гнів.

Розділ дев'ятнадцятий

ЗНОВУ ЗА ЕКВАТОР

Там, де оббивали ватервейси, стояв неугавний гул. І стугоніли суднові машини — билося сталеве серце корабля.

Через кілька днів, повідомив капітан, наше судно відвідає якийсь полінезійський острів. Серед Тихого океану їх безліч. Та який випав нам на долю, ніхто не знав.

По правому борту розкинувся архіпелаг Гілберта — десятки невеличких коралових суходолів; ліворуч траплялись поодинокі, самітно загублені між хвиль атоли. Далі, за екватором, до самого двадцять третього градуса південної широти, по всій неозорості океану були розпорошені сотні великих і зовсім малих островів: Самоа, Туамоту, Фіджі.

Стрічалися й землі, названі іменами наших співвітчизників, — атоли Єрмолова, Рум'янцева, Суворова. В минулі століття тут побували наші земляки.

Перед заходом у порт треба було причепурити судно. На "Буревіснику" оголосили аврал.

Одні оббивали ватервейси, інші мили перебірки, давали лад на палубах, у каютах та службових корабельних приміщеннях.

Нас четверо фарбували борти.

Вже кілька годин на довгій підвісці, дошці, що гойдається за бортом, намагаємось ми утримати рівновагу, фарбувати, не залишаючи огріхів.

Від фальшборту до води кількаметрова відстань. Щоб добратись туди, тричі доводиться спускати підвіску. Ті, що стоять угорі, над нами, опускаючи і піднімаючи нашу гойдалку, мабуть, не здогадуються, чого дві верхні підвіски ми проходимо втричі швидше, ніж останню, що біля води. А розгадка проста: з цієї, останньої, поки боцман кудись відлучиться і, отже, нікому лаятись, ми… стрибаємо в океан. За технікою безпеки це категорично заборонено. Та що нам техніка безпеки! Тропічна задуха; океан же вабить до себе владно й непереборно.

І ми — біля води. Пологі, довгі хвилі, набігаючи, розбиваються об форштевень. Хоч судно й дрейфує, навколо нього шалена водокруть. Видно, як сріблясті бульки завихреної води спускаються в глибину і, розчиняючись у ній, поволі згасають.

Хлюп… хлюп!

Ми купаємось.

Вгорі погойдується підвіска, височіють неприступні борти. Раптом збоку — смарагдова блискавка! — шугнула тінь. Акула!

— Акула! — чуємо, кричать з палуби.

— До борту, мерщій до борту!

Легко сказати "до борту!". Хвиля відсахнулась — і нам його не дістати. О-ох!

Вчепившись за вірьовку, що править за штормтрап, підтягуємося вгору. Та вискочити з води не вдається — стомились. Намагаємось пересилити хвилі, аби ті не змили нас з дошки.

Підвіска високо над головою, і щоразу, як набігає хвиля, погойдується судно, а дошка то крилато злітає над океаном, то знову черкає хвиль, і через неї перевалюють десятки тонн води.

Черговий наліт хвиль — вода безжально обрушується на нас.

Тільки б перебороти цей напад, не дати хвилям змити себе з дошки!

Як не старались — не вдається. І ми потрапляєм знову під воду.

Шастають акули.

Видно цілу метку.

Потім, коли хвилі відступили, всі ми, як на крилах, на розгойданій дошці повисли над океаном.

Та скінчилося купання погано: всі четверо одержали по догані. Боцмана капітан викликав "на килим". І, як наслідок, наступні дні ми працювали в трюмі — далеко від людей і взагалі подалі від білого світу. Штрафники!

Нестерпно пекло сонце. Повітря було напоєне млосними випарами, а довкола залягла мертва тиша. Швидше б минути ці екваторіальні води!

Корабель просувався на південь. Що далі відходили від екватора, то ставало все вітряніше — дули південно-східні пасати. Для моряків вони відрада — несуть прохолоду. А за часів вітрильного флоту взагалі були рятівними, надимаючи вітрила шхун і бригантин.

Десь там недалеко полінезійські острови… Я не втерпів — заходився навіть віршувати. Про човни-катамарани та вродливих — яких одначе ще не бачив! — дівчат-полінезійок. Але вірш не вдався: до слова "вінок"

ніяк не міг підібрати рими. "Каток", "кок", "дитсадок" — бралася в голову недоречна мішанина. Пошматував свій ліричний "шедевр", залишивши одну строфу:

Земля лежить, далека і незвідана.

Встають світанки сяєвом пожеж.

Дороги, що вели Мартіна Ідена,

Непереборно ваблять мене теж.

Боцман сказав, що хоч це й не на рівні зразків класичної поезії, проте колорит мандрівок передано. А мене він назвав Чайльд Гарольдом — блукачем, в очах якого затамована світова скорбота.

… І тоді з пригаслого проміння, з голубуватої імли надвечір'я вигаптувало барвистий серпанок, кинуло його на скелясте нагір'я, а пінявий прибій коралових рифів, що оточував острови, зблиснув перламутрово, — немов коштовне намисто на шиї полінезійки.

Ми наближалися до Самоа. Потім причалили… ходили в джунглі: науковці збирали зразки тамтешніх рослин. І вже коли залишили архіпелаг, простуючи на південь, я вибрав-таки вільну годину, заходившись (що найбільш запам'яталося) записувати до щоденника.

Ось вони, мої нотатки. Нотатки, які я мережив потай.

Розділ двадцятий

НА ОСТРОВАХ НАВІГАТОРІВ

Сторінка перша

"Небо, гойдаючись, торкається землі", — так розповідається в самоанській легенді. А перед нами воно довго гойдалося. Де ж берег?

Опівночі підійшли до острова Савайї. Хмарно. І ген на видноколі пробивається серповик.

Землі не видно, хоч вона, відчуваємо, поруч. Вітерець доносить її дихання, пахощі квітів.

На світанку хитливі снасті нашого корабля перекреслили краєвиди, захлюпані смарагдовою повінню джунглів.

Самоа — острови Полінезії. Східна група належить американцям (вони там збудували військово-морську базу), Західне Самоа, куди ми припливли, недавно стало незалежною республікою.

Що знав я про них, ці суходоли? В уяві вимальовувались казкової краси острови, смагляві рибалки, шукачі перлів...

Архіпелаг той розкинувся за екватором, на чотирнадцятому градусі південної широти. Він лежить збоку від морських второваних шляхів, і його рідко відвідують мореплавці. От, мабуть, і все.

Боцман тут уже бував... Перепочиваючи, вилізли ми з трюму, всілись на кормі.

Підійшов Олег Захарович.

— Послухайте, матросики! — заговорив.

Хоч і злий через те купання в океані, а проте став розповідати нам, ніби нічого й не трапилось.

Виявляється, назва Самоа походить від імені казкового вождя перших пришельців. Для європейців острови відкрив Бугенвіль. Точної дати, коли відкрито острови, Олег Захарович не знає. В усякому разі, десь наприкінці позаминулого століття.

— Самоа — серце Полінезії, — вів далі боцман. — Тут складалася культура багатьох народів Океанії. Хоч, правда, самоанці й понині не знають, хто ж їхні предки, звідки вони прийшли на ці береги. Та і вчені не можуть дійти згоди, звідки на островах Полінезії з'явилися люди.

Ми петляємо між численними кораловими рифами та невеличкими вулканічними острівцями... На хвилях гойдався човник. У ньому сиділо кілька остров'ян. З ними й погоджуємось переправлятися на берег.

З хвилі на хвилю жбурляє океан полінезійського човна. Разом з остров'янами веслуємо щосили. Наближаємось до бар'єрного рифу океанської безодні, що раптом виростає. Її покриває кількаметрова водяна товща, а далі скам'янілий вал з відмерлих коралів і черепашок.

Та ось і берег. Уклін тобі, земле! За довгі дні і ночі плавання засумували за нею.

Ми на острові Упола.

На пірсі людно. Нас зустрічають остров'яни — смагляві кремезні чоловіки, тендітні, мрійноокі жінки, метушливі діти.

На тілі багатьох самоанців — барвисті татуїровки.

За полінезійським звичаєм, дівчата надівають кожному на шию вінки.

Ага! Недаремно ж я у своєму вірші згадував вінки, довго так б'ючись над римою. Моє поетичне чуття мене не підвело — вінки тут таки є!

Далеко в джунглях розкинулось поселення. Невеличкі, криті пальмовим віттям хижки — майже такі, які бачили ми на Новій Гвінеї. На підлозі циновки, в кутку — черепашки: символ добробуту.

У центрі села галява, на ній височіє гробниця вождя; тут же майданчик для сушіння копри. Жінки вправно і швидко плетуть кошики, натільні пов'язки, в яких вони танцюють хулу. Інші самоанки з черепашок виготовляють намисто.

Місцевого вождя, кремезного, літнього чоловіка, повідомили про наш приїзд.

Він запросив усіх до хижки.

Скрипучими східцями увійшли ми до тієї господи.

Вождь говорив барвисто й довго — вітав, значить, нас із щасливим прибуттям.

Потім біля хижок почалося гуляння.

День згас. Враз, як це буває тільки в тропіках, настав темнозоряний вечір. У небі спалахнув Південний Хрест, заяскравіли численні сузір'я. Озвалися джунглі. Зашепотіло листя. А потім змовкло і це. І от запалало багаття.

У строкатих натільних пов'язках, з вінками на шиї, вишикувані в кілька лав, вийшли до лагуни хлопці й дівчата. Загриміли барабани, басовито обізвалися гітари. Ватажок танцюристів щось вигукнув — і десятки рук зметнулися вгору, мов крила. Потім чоловіки згуртувались окремо. Танцюють, а здається: на витягнутих руках піднімають човна, а дівчата обережно прив'язують весла.

Танок так і зветься "Як будують човен".

Потім — то квапливо, то спроквола — вийшло кілька дівчат. Присідають, знову підводяться; лише одна, мов зачарована, стоїть заціпеніло, а біля неї, в такій самій позі, хлопець.

І мені розповіли… Щоб дістатися до незнаної землі на півдні, стародавнє плем'я побудувало човен. Головний вождь Паарікі наказав зрубати на сусідньому острові пальму. Туди треба було добиратися вплав. У лагуні ж повно акул, підводні течії вирують, а на самому острові живуть злі духи. Ви бачите, як шепотять казуаринові й мангові дерева? То прислужники бога Танаруа, що обернув красуню-полінезійку в пальму, а юнака Чіаві у дерево везі — велетенського мовчазного гіганта на протилежному березі. І хоч би який вітер шумів, не можуть хлопець і дівчина дотягнутися одне до одного руками-віттям. Лише часом блукач-альбатрос приносить їм слова-тужіння.

Та ця сумовита мелодія змінилася веселою й нестримною. Почався танок, до якого остров'яни запросили і нас.

Я мовчки сидів під пальмою, не збирався танцювати. Раптом вибігла полінезійка — дочка вождя. За місцевим звичаєм, привіталася зі мною, притуливши свого носа до мого. Наділа мені на шию вінок. І ми почали танцювати. Танцюємо довго. Годину? Дві? Можливо. Можливо, вічність. А музика радіє, і кожен удар озивається лунко, тонкострунно…

Я попросив води, і дівчина піднесла мені кокосовий горіх, вміло надрубавши його збоку. Отоді й почув під зітхання хвиль і шепіт пальмового віття легенду про те, як виросла кокосова пальма.

Жила на Савайях красуня Сіна. Вона відмовляла усім женихам. Тоді юний вождь, Туна, перетворившись на вугра, приплив до дівчини. Та вона і його уникала. І сказав вугор голосом людини: "Відрубай мені голову і посади в землю; з неї виросте дерево; а коли тобі буде жарко, з гілля того зроби віяло, а спрагу втамуй напоєм горіха. Побачиш: у тому

горісі мої очі і мої вуста — ти завжди їх цілуватимеш, а я буду щасливий".

— Помітив, — мовила самоанка, показуючи на невеличкі заглибини в кокосовім горісі, з якого я пив прохолодне молоко, — то очі й вуста фіджійського хлопця.

Розділ двадцять перший

ЗА ТРИДЕВ'ЯТЬ ЗЕМЕЛЬ

Сторінка друга

Навіть не віриться, що так далеко можна забрести — аж на Таїті, котрий на протилежному боці планети, забрести за тридев'ять земель, далеко від рідного степового краю. Острове мій, моє романтичне вітрило! Я наївно омріяв тебе, я стільки думав про тебе, що, коли зійшов на довгожданий берег, зостався байдужим, бо сто разів у душі пережив омріяну радість.

Кілька днів тому з островів Кука спустились ми на південь, до тридцятої паралелі.

Несподівано з південного сходу набігли великі хвилі. За таких умов працювати неможливо. Геологи опускали драгу, але хвилі її потрощили, обірвавши трос. Батометри теж не повернулися. І ми взяли курс на Таїті, щоб відпочити й забункеруватися.

Проте довго побути на островах не вдалося. Розпочинався шторм. Наступного дня, віддавши швартові кінці, лягли курсом на Фіджі.

Звідусюди нас оточили острови, схожі на гостроносі полінезійські катамарани.

До них ми підійшли впритул.

Причал відвели хороший — той, де колись стояла шхуна Джека Лондона, коли він закінчував подорож до південних морів.

Праворуч від нашого корабля стало судно "Матуа". А коли завели швартови, кинув якір і фіджійський вантажно-пасажирський теплохід.

Фіджі — острови вічної весни. Тепло, сонячно, але й не така спека, як на землях, розташованих біля самісінького екватора.

На піщаних мисах, у затінку таїтянських каштанів причаїлись котеджі англійців. Широко розчиненими вікнами дивляться вони в золотавий пісок: чи не заіскриться там крупинка золота. Банькаті вікна пронизують товщу вод, на дні яких чудові перламутрові черепашки трохус, що так поцінюються в Англії.

На Фіджі багато пальм. Перед пальмою, як перед святинею, схиляються з побожністю. Вона — годувальниця остров'ян. М'якуш кокосового горіха — славнозвісна копра; з неї виготовляють їстівну олію, а з волокнистої оболонки горіхів — канати й циновки.

Вночі випав дощ, і краплиста роса блищить на смарагдовому гіллі, на дахах будинків.

Загомоніло місто: вулицями помчали легкові автомобілі — машини знаті. Фіджійці ж ходять босоніж.

Першими прокинулись торговці. Навантажені запашними бананами, золотистими ананасами, кокосовими горіхами, візки поспішають до причалу, на базар.

Довгасті ряди прилавків, і на них фрукти, різні дива морського дна; гігантські панцири черепах, риба. Не базар — підводні сади Нептуна.

Сила-силенна намиста, насіння тропічних рослин, фігурки, вирізані з дерева, до блиску відполіровані зуби кашалотів. А ще — чудові вироби з дерева. На сидінні стільця вирізьблено справжню карту фіджійського архіпелагу: великі острови і ледь помітні коралові рифи й низинні атоли.

Світ коралових рифів вражав своїм дивовижжям — барвистими водоростями, різноманітними молюсками, химерними мешканцями царства Нептуна.

Дорога то петляла вгору, то звивалась унизу між вузьких скель. Навіть скелі людина примусила родити — на них теж ростуть банани й манго.

На невеличкому лузі жовтіють рядочки рису. За худою шкапиною йде фіджієць. Так обробляють поля А ось вихід до плантації. Масними літерами на арці виведено "Стоп!". На тих пальмових плантаціях колонізаторів, бачимо, метушаться люди — темношкірі слуги білих панів.

"Стоп!" — ряботить з краю в край. Слово це має магічну силу. Фіджієць ніколи ані кроку не ступить за похмуру огорожу.

Поселення, куди дісталися, загубилось серед джунглів. На невеличкому майданчику купка худорлявих хлопчаків, заклопотаних, схилених біля бамбукових цурпалків. Налякано кинулись діти врозтіч. Наш шофер Джіммі вигукнув щось, і з-за кущів випурхнули ті наполохані "горобенята". Та наблизитись побоялися.

— Тамата! — звернувся Джіммі до того, що був найдорослішій серед хлопчаків. — Тамата! — і рукою показав на нас.

Тоді фіджієць щось шепнув своєму товаришеві, який зник одразу у гущавині. Сам же хлопець підійшов до нас. За ним — решта фіджійців.

Чочі, сміливець, що наважився наблизитись до нас, узяв мого товариша за руку і повів до бамбучин. Слідом за ним пішли й ми.

На товстих дерев'яних колодках у небо націлено жерла бамбукових гармат. Зверху поперечний надріз — для ґнота; коли з гармат скидають чохли, всередину набивається каміння.

Чочі гукнув до своїх "підлеглих". Ті квапливо підійшли. Грізний "воєвода" наказав нам одійти.

Як справжня вимуштрувана обслуга, став за кожну гармату фіджієць. Помах руки — і галявину затягла хмарна курява, а далеко в горах прокотилося відлуння од того гучного вибуху.

У найменшого гармаша, сухореброго Тайтусі, обличчя геть запорошено сажею. Оце такі стрільці!

Потім Гоча взяв довгий, схожий на наш різак, ніж. Став навколішки перед кам'яним видовбом. Нагостривши, подав мені.

З Тайтусі піднявся я на пальму... Він уже на самій верхівці, де виснуть горіхи. Бачу, як замахнувся ножем і кілька горіхів глухо впало у траву. А я все лізу. Фіджійці весело сміються.

Схопивши тесак, остров'янин спритно поліз за кокосовими горіхами.

Яке приємне, прохолодне кокосове молоко! Кілька ударів ножем — і зверху горіха трикутна щілина, з якої смокчеш вино джунглів.

Сік солодкуватий, каламутний — звичайна прохолодна водиця, настояна на молочаї чи-то на якихось запашних травах.

Звістку про наше прибуття в Натобі приніс маленький прудконогий Меркурій, якого послав Чочі. Коли ми підійшли до поселення, з глибини лісу пролунав розкотистий гонг. Високий фіджієць, опускаючи товсті палиці, бив ними по велетенському дерев'яному човні. Цей гонг і скликав усіх на сходку.

Під крислатими деревами стояло з десяток зроблених з бамбука хижок. Одна з них — добротна і дещо більша за інші — височіла осторонь, на схилі поросłого травою пагорба.

То була хижа вождя Туї Нікоро.

Назустріч нам висипали всі мешканці поселення: із зморшкуватими обличчями діди, голопуза малеча. Чоловіки, жінки. Першим вийшов вождь — високий, кремезний фіджієць. Він запросив до хижки.

Зібрались було переступити поріг, та вождь нас зупинив. Оглянув черевики і жестом запропонував скинути. Скорилися, скинули черевики. Стоїмо босоніж. Так минуло кілька хвилин. З хижки вийшла дівчина, кинула до ніг жмуток трави, звелівши її потоптати. Ми потоптали. Та церемоніал на цьому не скінчився. Наперед ступив сам Туї Нікоро — вождь. Говорив він довго й натхненно. Джіммі переказав зміст його промови. В ній говорилося, що він, Туї Нікоро, нащадок великого Такомбау, радий вітати у своїй хижці гостей. Волею своєю він може наказати — і його поселяни піднесуть гостям усе, чого ті забажають: кокосові горіхи, медвяну папайю, хмільну каву-каву. Оці ліси, гори, голубе море і навіть сонце — все для гостей, якщо вони прийшли з добрими намірами.

Зворушлива, сердечна щедрість! Але… Бідний Туї Нікоро! Як старому циркачеві бутафорія, так йому залишився від могутнього вождя Такомбау цей звичай всевладності. Бо ні сонце, ні земля, ані води давно вже не належать вождю темношкірих.

Як могли, подякували ми Туї Нікоро за таку високу честь.

Потім з хижки вийшла Амалані — стрункa, вродлива дівчина.

На голові в кучерявому волоссі пишні квіти, на шиї намисто з акулячих зубів.

З гідністю царівни, гордо і незалежно підійшла вона і, подавши кожному руку, перевела через поріг.

Так ми потрапили в гості до вождя.

"Хороми" виявилися скромними. В них була всього-на-всього одна кімнатка. Крізь бамбукові щілини просвічувалось небо, в хижці гуляв вітер.

Попросили, аби вождь показав затоку, місця, де є корали.

Він погодився.

Троє високих, стрункостанних юнаків піднесли до вуст покручені перламутрові черепашки. І над морем, над розливом тропічної зелені пролунали сріблясті звуки.

Сонце кинуло на ліс останнє проміння. Віття пальм спалахнуло крилами казкової жар-птиці. Восковим блиском залоснилася зелень хлібного дерева. У млосне марево дня потекли невидимі струмочки прохолоди.

Ми всілися на циновках під широким наметом, неподалік від лагуни.

Зараз на нашу честь розпочнуться народні танці вакамалоло.

… У руках дівчат вузенькі мандоліни, гітари. Сидячи, танцюристки сплескують руками, широко розводячи їх. Здається: сюди злетілася зграйка птахів.

Згустилися сутінки. Озвався аїв — синьогрудий похмурий птах; застогнав злий дух джунглів, якого так бояться остров'яни, хриплоголосий Дранікау. Стооко глянула в душу ніч.

Ісо, ти мій єдиний скарб.

Навіщо ти мене залишаєш?

Залишаєш у самотині…

Я чекатиму тебе,

Як троянди на світанку чекають сонця.

Це співає Амалані — красуня тутешнього поселення, фіджійка. У пітьмі маки спалахують огнисто над її головою, і очі — дві зорі — світять в душу.

Над нами шумлять пальми, сонно зітхає вода, тремтять-переливаються південні жагучі сузір'я.

"Ісо, ти мій єдиний скарб", — з благанням і мукою звучить голос Амалані — доньки джунглів.

Увечері, коли судно залишало Віті-Леву, я побачив, як під горою в самотині стояла південна красуня — пальма.

Вона журно махала мені віттям.

Я дивився на неї, може, востаннє в житті…

Розділ двадцять другий

УКЛІН ТОБІ, ЗЕМЛЕ!

… І знову стрічалися тропічні острови. Штормило; випадали дні повного затишшя. Дослідники не переставали штурмувати океанські глибини. Та плавба скінчилася — "Буревісник" повертався на Батьківщину. А додому, звісно, і коні швидше біжать. Всевладна сила криється в словах "рідний берег". Навіть Чмихун, безнадійний жартівник, і той, уздрівши острівець Скрипльова, що на чатах стоїть при вході до гавані, схвильовано мовив:

— Уклін тобі, земле!

І стягнув кашкета. Зізнався, що навтішавсь острівною екзотикою, набачився, як люди бідують, і в море більше не піде.

А я?

З рейсу ми повернулися, коли тільки завесніло. Ранками ще трималися зазимки. Крижаною плівкою затягувало воду в калюжах. Дув холодний норд-вест. Вдалині, по той бік Амурської затоки, біліли відроги Сіхоте-Аліню. Десь штормило, і щоразу, як налітав вітер, крижані бризки, піднімаючись угору, падали на сірий граніт причалу, обдаючи нас холодом.

Мені й сьогодні випало вахтувати. У довгому кожусі, і червоною пов'язкою на рукаві — вже котру годину! — стою біля трапа. Наше судно скоро знову відчалить, і тільки пінява смуга проляже за кормою.

На мить уявивши все це, жахаюсь: а як же я?! Послухавши Чмихуна, я теж задумав списатися не берег. Та десь підсвідомо наростав протест.

Тільки й вистачило пороху, що прийти до моря, казав я собі. А сьорбнувши Його води, спасував, відцурався заповітної мрії.

І тоді я відмовився од поспішливих висновків: не буду списуватись і з морем не розлучусь!

Стоїмо на зовнішньому рейді, неподалік від Руського острова. Припнуті до бочок. Мертві якорі та швартові кінці стриножили наш кораблик. Мов баскому коникові, не дають розгулятися. Бочки — як сідало в курятнику, густо обсиджені чайками. Від кожного поштовху, що передається по тросах, погойдуються, і чайки, крилаті сторожі моря, лякливо розлітаються, потім знову шугають униз.

Якась таїна є в тому, як набігають хвилі: одна народжується, інша вмирає. Так без кінця. Потаємне вчувається і в подувах вітру, що виспівує між щоглами; у тих он уламках з потрощених човнів; у пасмах морської капусти, розкиданих по відлюдних мисах.

Хитливі щогли, зволожені прибоєм набережні, голубі моря — все прийшло несподівано, закружляло мене без вороття, заплутало в свої тенета.

Та в моряка немає більшої радості, ніж повернення до рідного берега. І залишати берег нелегко йому.

Ото і я, морське вовченя, як назвав мене боцман, бачив берег, а думав про море…

А довкола, по крутих сопках, цвіли вечорові огні. В серці голубино радість воркувала. Переповнився нею я. Місто моє мрійночоле, бентежні вітрила над моєю долею! Твої береги, неугавний гомін твій, голубінь води — все, чим марити і снити за далекими далями, під небом чужим, під нерідними зорями.

Минала остання година моєї досвітньої вахти. Небо починало сіріти. Мені видно було, як прокидається порт. Власне, він і не спав. Цілу ніч сновигали буксири, якір кидали прибулі кораблі, в рейс ладналися інші.

Від пагорбкуватого острова насувала хмарна завіса. Клубочився туман, крапельками роси осідаючи на обличчі. Видимість — нульова, і я раз по раз калантирю в ринду. Густий мідний дзвін стелиться далеко над рейдом.

Після тривалої перерви, зв'язаної з ремонтом, "Буревісник" знову виходив у море. Та з колишньої команди залишилися одиниці. На суші до людей, як черепашки до корабельного днища, приростають житейські клопоти. Вони й не пускають багатьох у море. Полону уникають лише бувалі, хрещені штормами.

Хоч я й не бувалий, та в море таки пішов.

1972